

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TOPLUMSAL

W

180
ARALIK
2008

EĞİTİM
BÜLTENİ İLE
BİRLİKTE

Krikor
Kumaryan ve
İlk Matbu
Felsefe Kitabı
Mehmet Ö. Alkan

Jön Türklerde
Devrim Algısı
"Barışçıl
Devrim"
Özgür Adadaş

François Georgeon
ile Söyleşi

Jön Türklerin Paris'i

Ece Zerman, François Georgeon ile
Paris'te siyasi sürgün olan
Osmanlıların yaşamı, Paris'in onlar için
ne ifade ettiği ve ihtilale zemin
hazırlayan ortam üzerine konuştu.

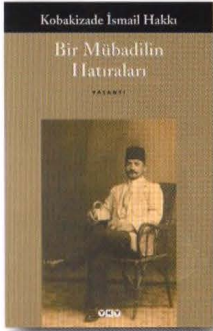
18. Sayfada

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VE KÜLTÜR ARKADAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Mübadelenin, İstanbul kiliselerinin ve Bizans'ın tarihinde...

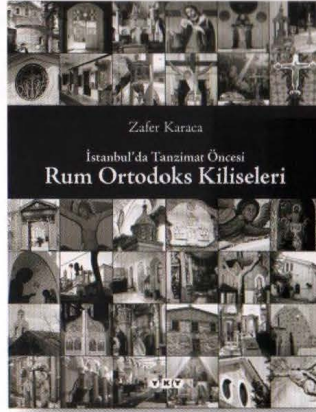
Kobakizade İsmail Hakkı'nın hatıralarında, "Lozan mübadillerinin meşakkatli yaşamının sade bir özeti" ... Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basımıyla, alanındaki tek yetkin kaynak... Mevcut literatürle hesaplarsan, yeni sorular soran zengin bir başucu kitabı...

Bir Mübadilin Hatıraları
Kobakizade İsmail Hakkı

1883'te, Yunanistan'ın Kavala ilinin Drama ilçesinin Sarışaban köyünde doğan, avukat, bütün tüccarı ve vergi toplayıcısı olarak çalışan Kobakizade İsmail Hakkı, 1922-1924 yıllarında mübadeleyi idare eden bir Lozan mübadili olarak 1924'te önce İstanbul'a, sonra Samsun'a yerleşti. Türkiye'de de bütün tüccarlığı ve avukatlık yapan İsmail Hakkı Kobakoğlu, hayatını, Türkiye'ye yerleşen Lozan Mübadilleri'nin haklarını savunmaya adanmıştı. **Bir Mübadilin Hatıraları**, "Lozan mübadillerinin meşakkatli yaşamının sade bir özeti" niteliğinde...

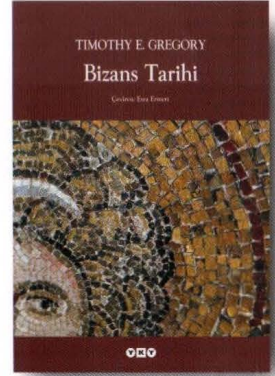
88 sayfa, 6 YTL

İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri
Zafer Karaca

Zafer Karaca'nın 1995'te yine YKY'den çıkan **İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri** başlıklı önemli çalışması, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basımıyla, yine YKY'de: **İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri**... Verdiği kapsamlı bilgilerle, ayrıntılı anlatımı ve bilgilendirici fotoğraflarıyla alanındaki tek yetkin kaynak olan kitap, 1856 tarihli Islahat Fermanı'na kadar olan dönemde, "Osmanlı" kavramı çerçevesinde adeta aynı reçeteyle oluşturulmuş, özgün nitelikte ve sanat tarihi bağlamında bütünlük gösteren bu yapıları inceliyor.

680 sayfa, 80 YTL

Bizans Tarihi
Timothy E. Gregory

Ohio State Üniversitesi'nden Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**’inde, imparatorluğun tarih içindeki serüvenine, en parlak dönemlerine ve gerileyişine ışık tutuyor. Bizans İmparatorluğu’nu Constantinus döneminden Konstantinopolis’in 1453'teki düşüşüne dek izleyen kitap, geleneksel siyasi anlatımı çarpıcı kültürel öğelerden kesitlerle harmanlamayı başarıyor: Mevcut literatürle hesaplarsan, gelecekteki çalışmalar için gündem oluşturacak sorular da soruyor.

360 sayfa, 21 YTL
Çeviren: Esra Ermerit

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dislayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, Toplumsal Tarih dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. Toplumsal Tarih dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

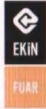
Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Bekay Emlak İnş.ve Tic. A.Ş.

Ekin Fuarçılık Ltd.

KONE Asansörleri

MUDO

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL
TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdestu@tarihvakfi.org.tr

GÜNÜLLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdestu@tarihvakfi.org.tr

180. SAYIMIZLA MERHABA

2008 kapanırken, modern Türkiye tarihine ilgili tarihçiler açısından bu yılın adeta 1908 II. Meşrutiyet'i ni hatırlama ve tekrar düşünme yılı olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal Tarih olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de 1908'le ilgili neredeyse 10'dan fazla sempozyum, konferans, toplantı izledik; bunlardan ikisinin düzenleyicileri arasında Tarih Vakfı da vardı. "1908 devrimdi, değil" tartışmaları bir yana, sadece bu ilgi bile esasen 1908'de yaşananların Türkiye tarihi açısından önemli olduğu görüşünü destekler bir olgu: Resmi görüşün bayram veya hatırlanmaya değer önemli bir olay olarak öne çıkarmayı tercih etmediği bir tarih, tarihçiler tarafından 100 yıl sonra yoğun olarak tartışılıyor, üstünde düşünülüyor.

Bu tartışmalara 2008 Temmuz'undan beri 6 sayıdır Aykut Kansu analizleri-çevirileri, Zafer Çeler, Volkan Çıdam ve Efecan Inceoglu çevirileri ile önemli katkıda bulundular. Mehmet Ö. Alkan, Erol Üyepazarcı ve Cengiz Yolcu dönem gazeteleri *Kalem* ve *Karaöz*'den seçtikleri karikatürler ve bunlar için kaleme aldıkları sunuş yazılarıyla dönemin havasını yansıtmaya çalıştılar.

180. sayımızda da Aykut Kansu'nun hazırladığı serinin devamı olan bölümden başka, 1908 ile ilişkilendirilebilecek bir söyleşi ve bir makalemiz var: Ece Zermanın François Georgeon ile gerçekleştirdiği söyleşi, Jön Türklerin Paris'te geçirdikleri yılları merkeze alıyor. Aralık 2008 sayımızda bu söyleşiye kapağa aldık. Georgeon'un da belirttiği gibi, Jön Türklerin Paris dönemi şimdiye dek tarihçilerin pek ilgisini çekmemiş. Georgeon'un bu dönemle ilgili çalışmaları ve Edhem Eldem ile birlikte Osmanlı Bankası'nda açtıkları "Osmanlıların Paris'i" sergisi, II. Meşrutiyet'i gerçekleştiren ve daha sonraki dönemlerde imparatorluğu yöneten kadroyu tanımamızı kolaylaştırıyor.

Özgür Adadag'ın makalesi de esasen Jön Türklerin Paris yıllarıyla doğrudan ilgili. Adadag, araştırmasında Ahmed Rıza'nın Paris'te Fransızca olarak çıkardığı *Mechveret* gazetesindeki yazıları esas alarak Temmuz 1908 olaylarının bir "barışçıl devrim" olduğunu ve Jön Türklerin Avrupa kamuoyunun desteğini sağlamaya uğraşırken nasıl da Sultan ile uzlaşmaya hazır olduklarını ortaya koyuyor.

Ocak 2009'da görüşmek üzere, iyi seneler.

Ahmet Akşit

**04 OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

**06 İTTİHAD VE TİRAKKİ İLE
HALK FIRKASI ARASINDA
YAKUP KADRI
KARAOŞMANOĞLU**
Aldınur Kuyuş

**07 BİR DEVRİMİN
SİYASAL ANALİZİ**
Ahmet Akşit

**08 İLHAN TEKELİ:
ÇOĞULCU BİR TARİH
ANLAYIŞIYLA
MUSTAFA KEMAL'İ
KUŞATMALIYIZ**

**09 ADANA VE ÇEVRESİ
TOPLUMSAL VE
EKONOMİK TARİHİ
KONFERANSI**
Eren Özalay

**10 TARİH VAKFI AYLIK
KONUŞMALAR DİZİSİ BAŞLADI
- MURAT GÜVENÇ
İSTANBUL'DA
KENTSEL DÖNÜŞÜM**

**11 "SESSİZ BİR GEÇMİŞTEN
SESLER" PROJESİNİN WEB
SİTESİ YAYIN HAYATINA
BAŞLADI
WWW.AFROTURK.
ORG**
Gülşay Kayaçan

**12 19 HAZİRAN 1847
TOPKAPI SARAYI (II)**
Hazırlayan: Edhem Eldem

**16 İLAN-I HÜRRİYET
DOLAYISIYLA
1908
KARİKATÜRLERİ**
Hazırlayan:
Erol Üyepazarcı
Mehmet Ö. Alkan

**18 FRANÇOIS GEORGEON İLE
SÖYLEŞİ
"JÖN TÜRKLERİN
PARİSİ"**
Söyleşi: Ece Zerman

**26 BULGAR BİLİM VE
SİYASET ADAMI
BOGDAN FİLOV'UN
(1883-1945) BALKAN
SAVAŞLARI'NDA**

**TUTTUĞU TRAKYA
GÜNLÜKLERİ**
Hüseyin Mevsim

**34 GEÇ OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA
SAVAŞ KARŞITI HİSSİYATIN
AÇIK VE ÖRTÜK
DIŞAVURUMLARI
"ÖLDÜRMEYEN
UTAN,
ÖLMEDEN USAN!"**
Nazan Maksudyan

**42 İLK MATBU FELSEFE
KİTABI VE KRİKOR
KUMARYAN**
Mehmet Ö. Alkan

**48 JÖN TÜRKLERDE DEVRİM
ALGISI
"BARİŞÇİL DEVRİM"**
Özgür Adadag

**54 YABANCI BASINDA
TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM
SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ
ARALIK 1908
MECLİS-İ
MEBUSAN'IN
AÇILIŞI**
Aykut Kansu

**62 TEK PARTİLİ DÖNEMDE
İLK KİTAP SERGİLERİ**
Gökhan Akçura

**68 ZONGULDAK'TA
İLK YASAL GREV
ANKARA YÜRÜYÜŞÜ**
Mustafa Yüce

**74 MÖ I. BINYILDA
KAHRAMANMARAŞ
GURGUM KRALLIĞI**
Erkan Konyar

**80 TEBRİZ'DE BİR MAVİ CAMİ
GÖK MESCİT**
H. Banu Konyar

**84 GAZİANTEP MÜZESİ'NDEKİ
ZEUGMA
TETRADRAHMİ
DEFİNESİ**
Öğüz Tekin

**86 ANNALES OKULU'NUN
SOSYAL TARİHİ
FRANÇOIS DOSSE,
UFALANMIŞ
TARİH: ANNALES
OKULU'NDAN
"YENİ TARİH"E**
Erdem Sönmez

26 BOGDAN FİLOV'UN TUTTUĞU GÜNLÜKLER

Hüseyin Mevsim. Bulgar bilim ve siyaset adamı Bogdan Filov'un Balkan Savaşları sırasında Trakya gezisinde tuttuğu günlükleri gün ışığına çıkarıyor.

54 MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI

Aykut Kansu. 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın açılışının yabancı basında nasıl yankılandığını inceliyor.

62 TEK PARTİLİ DÖNEMDE İLK KİTAP SERGİLERİ

Gökhan Akçura. tek partili dönemde açılan kitap sergilerinin tarihini yazdı.

74 GURGUM KRALLIĞI

Erkan Konyar. Kahramanmaraş civarında Hititler döneminde kurulan Gurgum Krallığı'nın tarihini ele alıyor.

80 GÖK MESCİT

H. Banu Konyar. Karakoyunlular dönemi İran'ından bir bağyapıt olan Tebriz'deki Gök Mescit'in tarihi ve mimari üslubu hakkında bilgiler veriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 180 Aralık 2008

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No. 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarhvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Altan,
Murat Belge,

Fatmaölü Berktaş,
Aydın Çelik,
Gökhan Çetinsaya,
Esra Danacıoğlu,
Edhem Eldem, Nurgün
Gürboğa, Murat Güvenc,
Mehmet Hacısalıhoğlu,
Ayşe Hür, Yavuz Selim
Karakışla, Murat Koraltürk,
Elçin Macar, Mutlu Öztürk,
Mustafa II. Sayar,
Oğuz Tekin, Taner Timur,
Metin Tuncay,
Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE **YAYIN YÖNETMENİ**
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Zafer Çeler

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Tuğba Yıldırım

DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)

(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarhvakfi.org.tr
zccler@tarhvakfi.org.tr

BASKI
Stil Matbaacılık Yayıncılık
A.Ş. Seyrantepe Mah.
İbrahim Karaoğluoğlu
Cad., Yayıncılar Sok. No:5
Seyrantepe 4. Levent
Tel: (0 212) 281 92 81

BASKI TARİHİ
28.11.2008

DAĞITIM
YAYSAT

(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (15)
(0212) 513 54 00 (faks)

BİR YILLIK ABONE

BEDELİ
70,00 YTL

İsmail Mahir Paşa'nın Katli

3 ARALIK 1908

SERVET-İ FÜNUN 2423

Devr-i istibdadın en müthiş, en hain hafiyelerinden biri olan İsmail Mahir Paşa dün gece saat dört buçukta Sultan Mahmut Türbesi önünden geçerken kim olduğu meçhûl kalan bir kimse tarafından katl ve itlâf edilmiştir. Refakatinde bulunan uşağı Yanyalı Mehdi de iki yerinden yaralanmıştır.

Adalet-i rabbâniye imhâl etse de (süre verse de) ihmâl etmez. Şu hakikatı-î âdile bu vâkıada da sabit oldu. İsmail Mahir Paşa Fehim Paşa'nın bir mesulî (benzeri) idi. Hâtıme-i hayatı da (ölümü de) ona bir nazire gibi oldu.

İsmail Mahir Paşa'nın bilhassa istirdâd-ı hürriyete karib zamanlarda Üçüncü Ordudaki mücâhidin-i hürriyete karşı ne gibi tezvirat ve tedâbir-i melanet-kârâneye teşebbüs etmiş olduğu meçhûl değildir.

Katle ve suret-i vukuuna dair bazı malumat ve tafsîlât istihsal ettik. Kâriin-i kirâma arz eyliyoruz. Bu malumat mecrûh uşağı ile hanesindeki hizmetçi kızının ve diğer bazı hühdün ifadelerine müsteniddir.

İki gün evvel İsmail Mahir Paşa'nın Divanyolu'ndaki hanesine guya mâbeyinden bir telgraf gelmiş. Kendisi mâbeyne davet edililyormuş. Fakat devre-i meşrutiyette yegâne mercî olarak Harbiye Nezaret'i'ni tanımak istediğinden davet-i vâkıaya icabet etmemeyi münasip görmüş. Sonra da doğru Harbiye Nazırı Paşa'nın nezdine giderek keyfiyeti beyan eylemiş, telgrafnameyi de göstermiş. Harbiye Nazırı Paşa bu telgrafnamenin sahte olduğunu teşhis ile icâbet etmediğine isabet eylediğini kendisine söylemiş.

Dün akşam, hizmetkar Mehdi'nin beyanına göre asker elbisesi lâbis bir adam haneye gelerek Harbiye Nazırı Paşa'nın imzasını havi şöyle bir tezkere getirmiş :
Saadetli efendim
Geceki mesele için görüşmekliğimiz lâzımdır teşrifinize muntazırım.
19 Teşrinisani 324 (2 Aralık 1908)

Harbiye Nazırı : Ali Rıza İsmail Mahir Paşa hemen hizmetkarını alıp Harbiye Nazırı'nın evine gitmek üzere takriben saat dörtte yola çıkmış Sulun Mahmut Türbesi önüne geldikleri sırada karşılarına çıkan bir şahıs rovelver ile evvela uşak Mehdi'yi kalçasından kolundan yaralanmış, sonra tabancasını Mahir Paşa'ya tevcih, sol memesinin altından cerh eylemiştir. Kurşun mühlik (öldürücü) bir yara açtığından, cârîh de tekrar ateş ettiğinden Mahir Paşa yere serilivermiş, fiil-i katli ika eden de Fazlıpaşa'ya doğru firara başlamıştır.

Zaptiye Nezaretî keyfiyetten haberdar olur olmaz mahall-i vak'aya memurin-i mahsusa i'zâm edilmiş, müdde-i umumiğe de haber verilmiştir. İsmail Mahir Paşa yere düştükten sonra orada bulunan Rauf Bey'in İstikamet Eczahanesine naklolunarak tedavisine çalışılmış ise de dört dakika sonra harf-i vâhid (hiçbir şey) söylemeye muktedir olmaksızın terk-i hayat eylemiştir. Mahir Paşa'nın cenazesi ba'de'l-muayene hanesine gönderilmiş, mecrûh uşağı da ifadesi alındıktan sonra be-ra-yı tedavi hastahaneyeye isâl edilmiştir.

Maktûl paşanın hanesinden celp edilen hizmetçi kızı yukarıda beyan ettiğimiz gibi tezkereyi getiren asker olduğunu iddia ediyor ve başında asker püskülü olduğunu söylüyor ise de yüzünü güzelce göremediğini de beyan ediyor ki karanlıkta başındaki püskülün şekli görülebildiği hâlde eskâl-i vechiyyenin (yüz şeklinin) kısmen olsun müşâhade edilememesi kabul olmadığından şu ifade pek de şâyân-ı itimat olamaz. Diğer taraftan uşağın da ifadesi buna yakındır. Bunlardan başka mahall-i vak'a civarında bulunmuş olan kimselerden şahit olarak bekçi İbîs, Balcı Kardeşler Mağazası'nda müstahdem İbrahim, Matbaa-i Osmaniye abone memuru Fezî Efendi dahi isticvap edilmişlerdir. Bunlar altı il silah sesi işitmelerini müteakip sırtunda askeri avniye, belinde kılıç hüviyeti meçhûl bir adamın elinde rovelver bulunduğu hâlde Fazlıpaşa cihetine doğru firar ettiğini bir az sonra memurin-i

zabıta etrafa koşarak taharriyata başlayınca bu şahsın tekrar Divanyolu'na çıkarak Kadırga'ya doğru gittiğini gördüklerini beyan etmişlerdir.

Zabıtaca lâzım gelen tahkikat ıcrâ edilmekte ve telgrafla tezkereyi getirenin veya getirenlerin hüviyeti anlaşılmak üzere takibat-ı mukezziyeye tevessül olunmaktadır.

Hamiyetli Hamallar

5 ARALIK 1908

TANİN 9904

Şehrimiz gümrük hamalları dün ictimâ ederek boykotajda kat'iyen sebat edecekleri hakkında karar ittihâz etmişler, hamiyet-perverane nutuklar irâd eylemişler badehu hür ve hamiyet-perver gazeteleri alkışlayarak İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne gelmişlerdir.

Aferin hamiyeti hamallara. Hükümet boykotajı resmen men edebilir. Fakat hiçbir Osmanlı Avusturya eşyası almağa, hiçbir hür hamalı cebren vaporlardan Avusturya malı çıkarmaya icbar edemez.

Sosyalist Fırkası

8 ARALIK 1908

İKRAM 3746

Gevgili'den Jurnal de Salonin gazetesine yazıldığına göre Gevgili'de Bulgarlar tarafından bir sosyalist partisi teşkil olunmuştur. Bu memalik-i Osmaniye'de birinci sosyalist fırkası oluyor. Bu fırkanın programı din ve mezhep davaları ve ihtilâfâtı ile uğraşmayarak hürriyet ve meşrutiyet-i Osmaniye'nin muhafazasına çalışmak esasına müstenit olacaktır. Bu partinin rıyasetini meb'ûsânımızdan Vlahof Efendi derûhte eylemiştir.

İslam Kadınlarının Bir Teşebbüsü

16 ARALIK 1908

SERVET-İ FÜNUN 2451

Evvelki gün İslam kadınları İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkezi'ne

müracaatla Meclis-i Meb'usâ'nın resm-i küşâdıyla ictimââtında hazır bulunmak istediklerini söylemişler ve eğer Hristiyan kadınlarının hazır bulunmalarına müsaade edilirse kendilerinin de behemehâl kafes arkasında müzâkerâtı istimalarına müsaade edilmesini, Hristiyan kadınlarına müsaade verilip de kendilerine verilme, geçenlerde İngiltere Parlamentosu önünde İngiliz kadınlarının yaptığı gibi nümayişler icra edeceklerini dermeyeran eylemişlerdir. Muhadderât-ı İslamiye'nin terakki-perverliğine ve fikri terfide Avrupa kadınlarından geri kalmadıklarına dâll olan (gösteren) şu teşebbüsü takdir eder ve hükümetin teshilât-ı lâzime ibraz etmesini iltimas eyleyiz.

Sabah-ı Hürriyet ve Hükümet

17 ARALIK 1908
TANİN 6821

Sabah-ı Hürriyet namıyla bir müddetten beri bir piyesin mevki-i temâşâyâ vaz' edilmekte olduğu İstanbul ahalisince elbette malumdur. Bu oyun şimdiye kadar bilâ mâni oynanmakta, bir hükümet memurunun göremeyeceği bazı sahneler hemen her akşam alkışlanmakta idi. Piyesin en ziyade alkışlanan noktası ahiren hoşâ gitmemiş olduğundan men'ine teşebbüs olunuyor. Evvela Kadıköyü'nde men' ediliyor, ondan sonra Beyoğlu'nda, Beyoğlu'ndaki kışkık tiyatrosuna bu memnûiyet teşmil edilmek isteniliyor. Beyoğlu'nda oyun verilmeden evvel tiyatro müdürü Reşat Rıdvan Bey ben gelmeden bir işe başlamayın talimatını verir. Tam perdenin açılması esnasında Reşat Bey yetişir ve bir mâni-i mücbir üzerine Sabah-ı Hürriyet'in oynanamayacağını ve yerine başka oyun vereceğini ve arzu edenlere verdikleri ücretler iade olacağını teblig eder. Ahali dağılmaz behemehâl Sabah-ı Hürriyet'in oynanmasını isterler. Zabita oyunu men' için emr-i kat'i almış olduğundan müdahale eder ahali büsbütün galeyana gelir. Hep birden Galatasaray'ına kadar

giderek tehdit-âميز bir nümayiş icra ederler. Beyoğlu Mutasarrıfı için vahametini nazar-ı dikkate alarak ve her türlü mesuliyeti deruhte ederek oyunun oynanmasını emreder ve bu suretle temâşâyâ gidenler saat onlara kadar kalırlar. Fakat bu Sabah-ı Hürriyet meselesi bir türlü hallolunamaz. Şehzadebaşı vakası Dün Zaptiye Nezareti tarafından Şehzadebaşı'ndaki oyunun da oynanmaması hakkında tiyatro direktörlüğüne emir veriliyor bunun üzerine akşamüzeri Sabah-ı Hürriyet Oyunu'nun bir (mazeret-i mücbire) üzerine vakt-i âhire talik edilerek bu akşam (Nasıl Oldu) oynanacaktır diye ilân tebdil olunur. Bu ilân üzerine ahali saat on birden itibaren toplanmaya başlayarak bu mazeret-i mücbirenin sebebini araştırmış. Sonra bu ictimâ git gide tezâyüd ederek saat bire doğru bunlardan kırk elli kişi Hasanpaşa Karakolu'na gitmişler oyunun sebeb-i men'i hakkında izahat talep etmişler. Zabita da Zaptiye Nezareti'nin emri ve iş'ârı vechile men' olunmuştur yolunda cevap verir. Ve ahali dahi Zaptiye Nazırı ile Polis Müdürü'nü görmeye gitmişler. Vak'a her tarafa şâyı olunca kalabalık çoğalmış ve herkes istibdatı mıyız yoksa hürriyette miyiz nidalarıyla oyunun oynanmasını istemişler, bir bahriye yüzbaşısı ahaliyi teskine çalıştığı sırada mümâileyhin sözlerini sü-i telâkki eden diğer bir zabıt ahaliyi heyecana ne için düşürüyorsunuz? Diye itab eder (azarlar). Ahali de müstebitlere lanet olsun, yaşasın hürriyet sözleriyle büsbütün daire-i heyecanı tevsî ederler bunun üzerine mümâileyh zabıt bahriyeli yüzbaşı için "hafiyedir derdest ediniz" diye askerlere emir verir ve askerler tarafından mümâileyh tutularak götürülmek istenildiği zaman ben hafiye değilim ne yaptım nereye götürüyorsunuz diye feryat eder ahali mümâileyhi bırakmamak istemişler ve kendisini karakola götürmüşlerdir. Hâl bu merkezde iken borular çalınıp askere süngü tak kumandası verilmiş ve millet de büsbütün havf ve heyecana gelerek kaçışmaya başlamışlardır. Mamafih saat dörde kadar ufak tefek

nümayişler vukua gelmiştir. Diğer taraftan Zaptiye Nezareti'ne giden ahalden elli kişi kadar elinde bayraklar olduğu halde mahall-i vak'aya avdet etmişler ahali tekrar ictimâ ile oyunun oynanmasını istemişler müteakiben Avcı Taburu gelerek ahaliyi dağıtmaya ibtidar etmiş. İş büsbütün alevlenerek ahali fikrinde ısrar etmiş. Süvari askeri de gelmiş. Ahali yine fikirlerinden vaz geçmemişler. Bunun üzerine tekrar süngü tak emri veriliyor. Asker süngü takarak ahali üzerine hücum eder. Bi't-tabî ahali de kaçır. Mahall-i vakaya Merkez Kumandanı Yaver Paşa da gitmiştir.

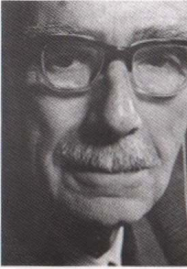
Veliâhd-ı Saltanat Reşat Efendi Hazretlerinin Dairesinde Bir Vak'a

17 ARALIK 1908
TANİN 9903

Veliâhd-ı saltanat Reşat Efendi Hazretleri Sali gecesi Beşiktaş Sarayı'nda daire-i mahsusalarında denize nazır bulunan yatak odasında yattıkları sırada garip bir vak'a meydana almıştır. İpten bir merdiven fırlatılır. Merdiven ilişir. Merdivenden yukarı birisi tırmanmaya başlar. Fakat dışarıdan görülür. Feryat edilir. Teşebbüs-i vâkıanın akim kaldığını gören şahs-i mechul kaçmaktan başka çare-i necat göremez hatta ayakakabalarını bile bırakır. Bu adam kimdi? Nereden geliyordu? Saraya ip merdiven fırlatmaya nasıl imkân bulunuyordu? Buraları henüz bir sır halindeydi. Mütecaviz olan şahsın veya eşhâsın saray rıhtımı üzerinden kemâl-i emniyetle gelmeleri ve sonra yine firara muvaffak olmaları insanı hayrette bırakıyor. Nöbetçi de mi yoktu? Vak'a saray-ı hümayûna aksedince Zat-ı Hazret-i Padişahi memur-in-i mahsusâ i'zâm buyurmuşlardır. Memur-in-i mümâileyhüm tetkikat ve tahkikatta bulunmuşlardır. Herhalde zabitanın bu vak'a-ı garibe üzerindeki perde-i esrarı yırtıp atmaya muvaffak olması bir büyük vazifedir.

İTTİHAD VE TERAKKİ İLE HALK FIRKASI ARASINDA YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU

Yakup Kadri
Karaosmanoğlu.

AHMET KUYAŞ

30-31 Ekim tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen "1908 Meşrutiyeti, Sanat ve Edebiyat" konulu sempozyumunda dinlediğim birçok rebliğ beni sanatçılarımızın siyasetle olan ilişkileri konusunda epey düşündürdü. Özellikle M. Kayhan Özgül'ün, bazı şairlerimizin siyaset ve maddi nedenlerle nasıl cabucak saf değiştirebildiklerini, ayrıca bunların birçoğunun siyaset koşulların değişmesiyle nasıl eski saflarına hemen geri dönuverdiklerini anlatan, milli edebiyat akımına ilişkin konuşması çok ilginçti. Daha sonra Abdullah Uçman'ın özetlediği Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın yaşamöyküsü de, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeliğinden Şevres Anlaşması'nı imzalamaya giden olağanüstü bir savrulma tarihçesi olarak, ibret vericiydi. Benim burada tartışmak istediğim şey de, Rıza Tevfik'in savrulmasına pek benzememekle birlikte, II. Meşrutiyet'ten cumhuriyete Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nda görülen ve açıklanması belki daha zor olan sürüklenmedir. Bilindiği gibi Yakup Kadri Bey, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılardan bir hayli uzak, buna karşılık Ahrar Fırkası kurucularıyla birlikte görülen, ama arkadaş Ahmet Samim gibi siyaset yazılar yazmadığı için iktidarın gazabına da uğramayan biridir. Yazır. 1926 yılında *Milliyet* gazetesinde tefrika edildikten sonra ertesi yıl kitap halinde yayınlanan ve

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nü neredeyse bir siyasal şiddet şebekesi gibi gösteren *Hüküm Gecesi* romanında, kendisine ne hayli benzeyen kahramanı Ahmet Kerim'e çok ilginç bir şey düşündürmüştür. Ünlü 1913 tutuklamaları sonrasında yargılanan muhalif gazeteci Ahmet Kerim, kendisi hakkında verilecek hükmü beklemektedir. Yaşamını ve kendisini bekleyen korkunç olasılıkları gözden geçirirken, bir de iç hesaplaşma yapar ve iktidardaki İttihad ve Terakki Cemiyeti ile alıp veremediğini ne olduğunu düşünür. Dünya görüşü açısından aslında İttihatçılara yakın olduğunu söyleyen arkadaşlarının sözlerinden yola çıkarak, gerçekten de İttihatçıların yapmak istediklerini beğendiğini, ama kullandıkları şiddet yöntemlerine karşı olduğunu içinden geçirir. Kanımca bu fikir herhangi biri tarafından herhangi bir zamanda ileri sürülmüş olsaydı, üzerinde fazlaca durulmadan geçilecek bir fikir gibi görülebilirdi. Ama bir Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekili tarafından ve Cavit Bey gibi siyasal şiddet olaylarına hiç karışmamış bir İttihatçı'nın, sonucu belli olan, tümüyle siyasal bir mahkemeden sonra asıldığı yıl dile getirildiğinde, II. Meşrutiyet döneminin birçok karanlık safhasında rol oynamış Hasan Amca'nın anlamları anlatırken yapıtı gafa benzer bir gaf ya da en azından ciddi bir tutarsızlık gibi görülmeye gerekir. İttihad ve Terakki Cemiyeti diktatörlüğünün en sert yergilerinden biri olan *Doğmayan Hürriyet* başlıklı anı kitabının¹ yazarı Hasan Amca, askeri eğitimi tamamlayamadan İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş bir hürriyet aşığdır. Ancak, kendi ifadesine göre, muhalif gazeteciler Hasan Fehmi ve Ahmet Samim beylerin İttihad ve Terakki Cemiyeti tetiklikleri tarafından öldürülmesi üzerine bu cemiyetten ayrılarak Ahrar Fırkası'na geçmiştir.² Yine kendi söylediklerine bakacak

olursak, yeni kurıldığı partideki görevi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin belki de en önemli adamı olan, geleceğin Talât Paşa'sının ortadan kaldırılmasıdır. Bu suikastı gerçekleştirecek adamı da bulur, ama kırk liraya anlaşır bir de silah verdiği kiralık katil Talât Bey'e kıyamaz ve aldığı labancası ile parayı iade eder.³ Hasan Amca'nın düştüğü trajikomic durumu, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden ayrışmış nedenleri konusunda doğruyu söylemediğini varsayarak açıklayabiliriz belki. Ama Yakup Kadri Bey'in durumu daha karışık. 1923'te ilk kez milletvekili olduğunda, ortada faili meçhul üç, belki de dört siyasal cinayet vardı. Ayrıca Hasan Fehmi ve Ahmet Samim beylerin on küsur yıl önceki ölümleri, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının, bunların öldürülmesinde kullanılan Kayıkçılar Kahyası Yahya'nın, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in ve bu son cinayeti neden ve nasıl işlediği öğrenilemeden öldürülen Topal Osman Ağa'nın ölümlerinden daha iyi, daha ayrıntılı bilinen olaylar değildi. Milletvekili seçilmesinden *Hüküm Gecesi*'nin tefrika edilmesine kadar geçen üç yıl içinde ise İstiklal Mahkemesi bir dizi siyasal yargılamada bulunmuş, Ankara'da Cavit Bey'in asılmasıyla sonuçlanan yargılamadan önce, ilk olarak İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'i mahkûm etmiş, daha sonra hemen hepsi Yakup Kadri Bey'in yakın arkadaşı olan bir yığın gazeteciyi Şark İstiklal Mahkemesi adı altında haftalarca süründürmüş, sonra da İzmir'deki suikast girişimi dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nın en önemli isimlerinden birçoğuna sanık sandalyesine oturmuştur. Yakup Kadri Bey'in bu köriğini nasıl açıklarız? Birçokları gibi 1922 zaferinin ardından fırsatçılık mı yapmıştır Halk Fırkası'ndan milletvekili olmakla? Belki bir derceceye kadar. Ama unutmamalıyız ki, gazeteci olarak geldiği Ankara'ya katılmaması ve İstanbul'da kalmış olmasına karşın,

İkdam gazetesinde yayınladığı makalelerle Ankara'yı başından beri destekleyenler safında olmuştur. Bu destek ise aniden ortaya çıkan duygusal bir tepki değildir. Nitekim Yakup Kadri Bey, Niyazi Aki'nin söylediği gibi, çok değişmiştir 1914 ile 1922 arasında. 4 Artık aristokrat ve entelektüel ukalalıyla sanatçı duyarlılığının sarmaladığı bireyciliğinden sıyrılmıştır. Belki de *Kiralık Konağ*'ın baş kahramanlarından Hakkı Cells'in Çanakkale'de olması, Yakup Kadri Bey'in 1914 öncesindeki, yerini bulamamış, marız yalnızlığının sona erişinin sembolüdür. Niyazi Aki, Yakup Kadri Bey'deki bu değişikliği yazarın ulusçuluk ideolojisine doğru kaymasıyla açıklar.⁵ Ancak, Ankara sevgisini açıklayabilen ulusçuluk, Halk Fırkası üyeliğini ve İttihad ve Terakki yergisini açıklamaya yetmez kanımca. İstanbul'da, İttihatçılardan uzak durdukları kadar Halk Fırkası'ndan da uzak duran birçok ulusçu vardır. Ayrıca, yukarıda İstiklal Mahkemesi'nde süründükleri söylenenlerin yahut tek bir bakanlar kurulu kararıyla kapatılan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları Kâzım Karabekir ve Ali Fuat paşaların ulusçu olmadıkları da öne sürülemez. Milli İktisat akımını başlatanların başında gelen Maliye Nazırı Cavit Bey'in ve partisi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ulusçuluktan nasibini alamayanlardan sayılmalı ise düpedüz saçmalık olur. Kanımca Yakup Kadri Bey'in Halk Fırkası'nın İttihad ve Terakki'nin devamı olduğuna ve 1926 yılına kadarki Halk Fırkası diktatörlüğünün İttihad ve Terakki diktatörlüğünden hiçbir farkı olmadığına ilişkin körlüğ, radikal devrimcilerin, en önemli özelliği tahşel unutkanlık olan zihin yapılarıyla ilişkilidir. Gerçekten de Yakup Kadri Bey, radikal bir devrimcidir. 1927'de, İş Bankası'nın Cavit Bey'in İttihad-ı Milli Bankası'nı yutması, yeni bir meclisin toplanması ve Nulu'un okunması yakın geçmiş üzerine öldü toprağı

serpilmesi sonrasında başlayan durgunluk döneminden o kadar rahatsızlık duymuştur ki, ertesi yıl *Erşenekon* başlığı altında kitaplaştırdığı *Kuruluş Savaşı* yazılarının sonuna eklediği "Son söz"de, "Bu yeni hava, bu yeni muhit içinde kendimi o kadar yalnız ve garip hissediyordum ki, geçmiş zafer günlerinin coşkun sevinç sesleri arasında neden ölmüştüm diye yanıyordum," diye şikayet etmiştir.⁶ Birkaç yıl sonra *Kadro* hareketine katılacak olan Yakup Kadri Bey, II. Dünya Savaşı sonrasında ise çokpartitililiğe dönüşme muhalefet edenler safında yer alacaktır. Sonuç olarak, Yakup Kadri Bey'in Halk Fırkası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ilişkin olarak 1926'da sergilediği

körülüğün nedeninin, iradeciliğin en aşırı ucu olan radikal devrimcilik olduğunu söyleyebiliriz. Iradecilik, başının olduğu takdire, yani iktidarı ele geçirip gerçekleştirdiği radikal bir dizi değişiklik gerçekleştirmesi halinde, bellek kaybına benzeyen, tarihsel bilinci kaybi diye adlandırabileceğimiz bir hastalık gelişir. Eline geçirdiği sonsuz hareket özgürlüğü, iradeci düşüncüyü önceli olmayan, yepyeni bir dünya yaratığı yanılsamasına götürür. Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, şapka giyilmesine ilişkin kanun, Medeni Kanun gibi değişiklikler birlikte ele alındıklarında o kadar radikal bir dünya yaratılır ki,

öncelerindeki kazanımların bu dünyaya herhangi bir katkılarına olmuştuk mu düşünülemez bile. Devrim el değiştirmiş ve siyasal şiddet yenilerin elinde sözü bile edilmeyen meşru bir etkinlik biçimine girenken, devrimi gerçekleştiremeyen olan öncülerin eline de çıplak bir suç aleti olarak yapıyor ver.

Bu zihniyetin başka bir ilginç yanı da, yalnızca cumhuriyeti kuranlara özgü olmamasıdır. Nitekim Ziya Gökalp ve Necmettin Sadık gibi cumhuriyet döneminde de yaşayan aydınlar, henüz II. Meşrutiyet döneminde yazdıkları yazılarda zamandaşları reformcuları "tanzimatçı" adlandırmıştı,

yani Tanzimat dönemini de küçümseyerek eleştiriyorlardı. Aynı tarih dışı yaklaşım, Tanzimat reformcularını kınayan Namık Kemal gibi Yeni Osmanlıların yazılarında da görülür. Neyse ki Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, 1940'ların başlarından itibaren Osmanlı-Türk modernleşme tarihindeki saygın yerlerine yerleştirilirdi. Hem İttihatçıların hem de cumhuriyetçilerin kötü adamı Sultan II. Abdülhamid de yirmi küsur yıldır modernleşme tarihimize hakkı olan yere yerleştiriliyor. Umanın sıranın II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki'ye gelmesi için onlarca yıl beklememiz gerekmez.

İFOTİYAR

1. İkt. Hasan Amca, *İttihatçıların İttihatçıları* (İstanbul, 1978).
2. Mafid İktel, *İkt. İttihatçıların İttihatçıları* (İstanbul, 2003), s. 46.
3. Ekdal, s. 10-19.
4. Niyazi Akt, *Jakup Kadri Karasmanioğlu*, 2. baskı (İstanbul, 2000), s. 30-46.
5. Akt, s. 44-46 ve 193-195.
6. Yakup Kadri Karasmanioğlu, *Erşenekon*, 2. baskı (İstanbul, 1973), s. 227.

BİR DEVRİMİN SİYASAL ANALİZİ

AHMET AKŞİT

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 05.11.2008 günü Tarık Zafer Tunaya anısına "Bir Devrimin Siyasal Analizi" başlıklı bir toplantı düzenlendi. Moderatörlüğünü Mehmet Ö. Alkan'ın yaptığı toplantıya Masis Kürkcüoğlu, Bilge Seçkin ve Doğan Çetinkaya konuşmacı olarak katıldı. Mehmet Ö. Alkan giriş konuşmasında 21 Temmuz 1908'den sonra artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını vurgulayarak, Jön Türklerin temel amacının 1876 anayasasını tekrar yürürlüğe koymak ve Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılmasını sağlamak olduğunu söyledi. Jön Türklerle İTC arasındaki farklılıklara dikkat çeken Alkan, siyasal bir devrim olan 1908'in aynı zamanda toplumsal bir değişimin başlangıcı olduğunu ifade etti. Demekler patlamasının örgütlenme isteğinin, gazete ve dergilerdeki tartışın ise kendini ifade arzusunun dışı vurumu olduğunu belirten Alkan, bu dönemde sosyalizm, milliyetçilik gibi ideolojilerin Türkiye'de taraftar bulmaya başladıkları söyledi.

İlk konuşmacı Masis Kürkcüoğlu sunumunda, 1870 doğumlu, doktor, Enternasyonal içinde de aktif olan, belli bir tarihten

sonra Osmanlı hakkında Enternasyonal'de raporlar yazan ve ilginç bir kişilik olarak öne çıkan Hristiyan Georgiyevič Rakovski'yi tanıttı. Kürkcüoğlu, Rakovski'nin, Osmanlı İmparatorluğu bütün halkların haklarını tanıdığı, reformlarını tamamlamış federatif bir yapıya kavuşsa, kendi bölgesinde ve Avrupa'da barışa hizmet eden bir duruma geleceğini savunduğunu ve onun, Troçki'nin Balkanlar'da bulunduğu dönemde en önemli haber kaynaklarından biri olduğunu da söyledi. Kürkcüoğlu, Rakovski'nin Lozan'da Sovyet delegesi içinde Çiçerin'in yanında bulunduğunu, ayrıca kadınların durumunu ele alan yazılarının olduğunu da belirtti. Kürkcüoğlu Rakovski'nin bildiği diğer dillerin yanı sıra Türkçe de bildiğini, 1908'in ardından Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra tutuklanınca sosyalist milliyetçilerinin baskısı sonucu serbest bırakıldığını, bir şekilde Enver Paşa ile de tanıştığını, hatta Rakovski'nin elinden çıkma karakalem bir Enver portresinin bulunduğunu da sözlerine ekledi. İkinci konuşmacı Bilge Seçkin, 1908'in (tpki 1917 devrimi gibi) arkasından bir iyyatro furyası getirdiğini, iyyatronun kitleleri mobilize etmekle önemli bir araç olduğunu altını çizdi.

Seçkin, 1908 sonrasında birçok Müslüman oyuncunun sahneye adım attığını ve iyyatronun okuma yazma bilmeyen yoksul kesimler için yegâne bilgi edinme kaynağı olduğunu söyledi.

Y. Doğan Çetinkaya, konuşmasında Türk tarih yazılmasında toplumsal ve kültürel tarih çalışmalarının politik ve düşünce tarihi çalışmalarının yanında cılız kaldığını değinerek, bunun 1908 devrimi tartışmalarında olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtti. Literatürün birkaç ileri gelen politik figüre odaklandığını söyleyen Çetinkaya, İTC gibi en fazla sözü geçen bir politik aktörün toplumsal kökenleri ve temsiliyeti üzerine dahi elimizde ciddi bir çalışma olmadığını dile getirdi. Bundan dolayı 1908 devriminde rol oynayan faklı toplumsal aktörlerin, sınıfların, politik grupların, etnik cemaatlerin tarihsel anlatıya dahil edilmediğinden yakındı. Bu tutumun altında ise kaynaklara ilişkin sorunlardan çok, tarihi yazarların zihniyetinin olduğunu söyledi.

Çetinkaya bu bakış açısının aslında Türkiye'ye özgü

olmadığını, farklı devrimlere ilişkin tartışmalara ve devrim çalışmaları yazınına aittir. Devrim çalışmalarında revizyonist ekolün etkileri üzerinde duran konuşmacı ıktı noktaya dikkat çekti ve bunlardan bir tanesinin burjuva devrimi teorisinin sorgulanması olduğunu dile getirdi. Çetinkaya yeni çalışmaları siyasi burjuva devrimlerinde ve evresel-demokratik-özgürlükçü burjuva değerlerinin bahsetmenin artık mümkün olamayacağını altını çizdi. Ancak revizyonizmin devrim olgusunun kendisini reddeden, devrimin mantıksal sonucunun totalitarizm olduğunu iddia eden görüşlerin arkasındaki muhafazakar mantığın da sorgulanması gerektiğini dile getirdi. Devrimleri devrim yapan hususun çok farklı toplumsal aktörlerin farklı saiklerle seferber olmaları olduğuna dikkat çeken Çetinkaya, devrimlerin tek bir toplumsal veya politik aktörün niyetleri ile açıklanamayacağını belirtti. Devrimleri ve demokrasiyi ortaya çıkarılanları, aşagıdakiilerin mücadelesi olduğunu dile getirdi.

Soldan sağa
Y. Doğan Çetinkaya,
Bilge Seçkin,
Mehmet Ö. Alkan,
Masis Kürkcüoğlu.

İLHAN TEKELİ: ÇOĞULCU BİR TARİH ANLAYIŞIYLA MUSTAFA KEMAL'İ KUŞATMALIYIZ*

Türk siyasetinin en büyük iki hastalığı. "Mustafa" filmine verilen tepkilerde de görüldü. İlki, herkesin Dündar'ı iyi adam mı, kötü adam mı diye tasnif etmeye çalışması. Bu tutum, yani işi tartışmak yerine adamı tartışma kolaycılığı, bizim bütün siyasetimize hâkim. İkinci hastalık ise bir şey üretemeyen kişilerin, siyasetlerini ötekileştirme üzerine kurma hastalığı.

Her ülkenin kurucusuna gösterdiği belli bir saygı vardır. Hatta insanlar kurucularını kalplerinde kutsallaştırırlar ki bu da çok normaldir. Bunu tartışmak bile anlamlı değildir. Türkiye'de de insanların kurucusuna büyük bir sevgi duyduğu gayet açık. Siyasetin merkezine konmadığı sürece Mustafa Kemal'e belli bir kutsiyetle yaklaşmakta hiçbir sakınca yok: Ona yapılan haksız eleştirilerden rahatsız olunması da gayet normal. Bu kadarlık bir hassasiyet Mustafa Kemal'in putlaştırıldığı anlamına gelmez, asıl bunun aksı tuhaf olur. Bu açıdan "Mustafa" filmi izlendikten sonra, Can Dündar'a ayıp edildiği anlaşılıyor. Dündar'ı eleştirirler, aslında Mustafa Kemal'i araçsallaştırıyor. Ona halkla ilişkilerde kullanılabilecek bir öge gibi

hakkıyorlar. Oysa Dündar, belli ki büyük bir samimiyetle ve sevgiyle bakıyor Mustafa Kemal'e. Bunu da az kişi yapabiliyor çünkü Türkiye, kurucusuyla vatandaşların ilişkisinin nasıl kurulması gerektiğini hâlâ bilmiyor. Böyle bir model olmadığı için de eleştiriler hayal meyal yapılıyor.

MUSTAFA KEMAL'İ KUŞATMAK

Bir dehayla nasıl ilişki kurmak gerektiğine bakmalıyız. Genel çoğunluk olarak kabul ediyoruz ki, Mustafa Kemal bir deha. Madem bu insan bir deha, o zaman *mediocrité*'nin (alelade) kalıpları içinde kontrol edilemez. *Mediocrité*'de kontrol etmeye çalıştığınız anda bir dehayı kendi düzeyinize düşürürsünüz, anlayamazsınız. İkincisi, zannediliyoruz ki dâhi olan kişi her şeyde mükemmeldir. Oysaki her şeyde mükemmel olan Tanrı oluyor. her şeyde mükemmel olmayan ise dehadır. Bu tam olarak anlaşılamayınca da orada bir komedi yaşıyoruz. Üçüncüsü, insanların kendisine şunu sorması lazım: Böylesine önemli bir kişilik, büyük bir lider nasıl açıklanabilir? Böyle tarihsel kişilikler açıklanamaz, ancak kuşatılabilir. Yani dehayı tek boyutlu değil, çok boyutlu anlarsınız. Böylece değişik yönlerden kuşatır, yargıyı da insanlara bırakırsın. Can Dündar, "Mustafa" filminde bir deha olarak Mustafa Kemal'i kuşatamamış ama kuşatmanın kollarından birini yapmış.

"MUSTAFA" FİLMİ

Filmin ilk bölümünün resmi tarihten pek farkı yok. Asıl eleştirilen bölüm antraktan sonra başlıyor. Orada da gayet açıkça görüldüğü ki, Dündar başına gelecekleri bilerek çok temkinli davranmış, çok az noktada risk almış. Dündar, Mustafa Kemal'in hocası Kaymak Hafız'dan yediği dayanın intikamını hilafeti kaldırarak aldığı yorumu için, "Intikam ifadesi maksadını aşan bir cümle oldu. Keşke koymasaydım," diyerek aldığı risklerden birisini söyledi. Çünkü bu ifade tarih yazıcılığı bakımından problemli ama zaten bizde, bütün sosyal bilimlerde böyle bir sapma var. Biz aşırı determinist açıklamalar yapıyoruz. Halbuki tarih olumsal açıklamalar alanıdır. Nedenless ilişkiler determinist olarak değil, olumsal olarak kurulur. Bu intikam meselesinde olduğu gibi. Bir olay olmuş ama Dündar geriye gidip bir açıklamada bulunmuş. Bu, bireyin psikolojisine dayanarak yaptığı determinist bir açıklama. Halbuki burada bir olay olduğunda, bunun gerisinde yüzlerce olay vardır ve o yüzlerce olayın etkileşimiyle burada bir şey olur. Tarihsel olan da budur. Tarihsel olan determinist bir bilim yaklaşımıyla kestirilemez. Bir olaya tarihsel dersek, o aynı zamanda kestirilemez demektir. Örneğin bir plan yapıp hedefleri koyduğumuzda ve bu hedefleri gerçekleştirmek için nedenleri bulduğumuzda plan gerçekleşiyor mu? Gerçekleşmiyor. Çünkü deterministik değil. Hayat çok

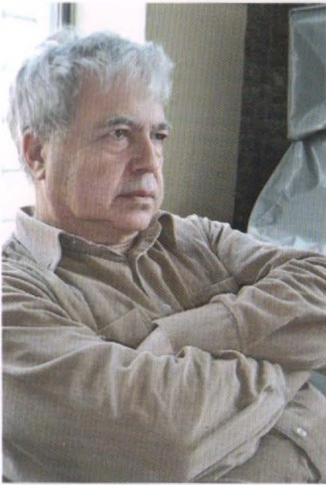
daha karmaşık ve açıklanamaz. Her şeyden önce açık bir sistem, laboratuvarlarda olduğu gibi denetlenerek kapatılamaz. Zaten bu yüzden belgesel yapılamamasının yanı sıra, tam anlamıyla nesnel bir tarih bile yazılamaz, tarihsel olaylara ancak kuşatma yapılabilir. Bu, Türk tarih yazıcılığının genel problemlerinden birisidir. Tarih çok meraklıyız ama tarih yazıcılığı metodolojisi üzerinde hiç düşünmeyiz. O zaman da tarih yorumlarımız yanlış oluyor.

Ne yazık ki Türk siyasetinin en büyük iki hastalığı, "Mustafa" filmine verilen tepkilerde de görüldü. İlki, herkesin Dündar'ı iyi adam mı, kötü adam mı diye tasnif etmeye çalışması. Bu tutum, yani işi tartışmak yerine adamı tartışma kolaycılığı, bizim bütün siyasetimize hâkim. İkinci hastalık ise bir şey üretemeyen kişilerin siyasetlerini ötekileştirme üzerine kurma hastalığı. Oysa ötekileştirme üstünden siyaset yapmak kadar kötü bir şey yok. "Mustafa" filmi, bize Türkiye'deki toplumdaki değil ama toplumun üstündeki paternalistik (devlet baba anlayışı) iddialar taşıyan bir grubun hâzimsizlik derecesini gösterdi.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Mustafa Kemal'e yaklaşımı; bir tek ve tartışılmaz bir Mustafa Kemal belirlemek yerine, Mustafa Kemal'i değişik yerlerden kuşatmaya çalışmak olmalı ki çoğulculuk da budur. Biz çoğulcu bir tarih anlayışıyla Mustafa Kemal'i kuşatmalıyız ki eksik olmayan yargılar geliştirelim ve onu da demokratik olarak yapalım.

* 10 Kasım 2008 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan söyleşiden kısıtlı olarak alınmıştır.

İlhan Tekeli.

ADANA VE ÇEVRESİ TOPLUMSAL VE EKONOMİK TARİHİ KONFERANSI

EREN ÖZALAY

Uluslararası Hratt Dink Vakfı, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü ve Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı'nın birlikte organize ettikleri "Adana ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi" isimli konferans 21 Kasım 2008 Cuma günü Boğaziçi Üniversitesi Büyük Toplantı Salonu'nda yapıldı. Türkiye'den ve çeşitli ülkelerden Adana bölgesi hakkında uzun süredir araştırma yapan önemli isimlerin konuşmacı olarak katıldığı konferans genç araştırmacıların yönelebileceği konu, metod ve argüvlerle ilgili tutması açısından büyük önem arz ediyor. Çalıştayın konusunu belirleyen bilim komitesi üyeleri Prof. Dr. Zafer Toprak, Prof. Dr. Çağlar Keyder, Prof. Dr. Ayhan Aktar ve Dr. Cengiz Aktar. Adana ve çevresinin Türkiye'nin özellikle Batı bölgelerine oranla çok daha az araştırmaya konu olduğu ve bu nedenle bölgenin Türkiye'deki bilim çevreleri ve uluslararası akademik çevreler tarafından daha yoğun olarak ele alınması gerektiği görülmüştür. Konferansta dinleyicilerin de aktif olarak katıldığı tartışmalarda ise bölgesel mikro- tarih çalışmaları'nın genel tarihsel perspektifler mikro- ışığında yapılmasının olumlu ve olumsuz yanları üzerine konuşuldu. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. Meltem Toksöz'ün "Adana'da Göçebe Yaşam'dan Ticari Tarım'a: Bölgesel bir Ekonomi'nin

Doğuşu" başlıklı sunumuyla başlayan konferansa Toksöz'ün çalışmasını ilginç kılan nokta, araştırmacının Adana bölgesini merkeze alan bakış açısı idi. Osmanlı döneminde çeşitli cemaatlerin üyelerinden oluşan sermayedarların yerini cumhuriyet döneminde yeni iktidarlar işbirliği yapan Müslüman sermayedarların aldığını ve bu ailelerin bölgenin ve daha sonra Türkiye'nin en önemli sermayedarları olduklarını aktaran Toksöz'ün sunumundan sonra, doktora tezini Alman Levanten Pamuk Şirketi üzerine yapmış Alman akademisyen Dr. Hilmar Kaiser'in sunumu dinlendi. Kaiser'in Çukurova bölgesindeki farklı cemaatlere sahip büyük toprak sahipleri ile yabancı şirketler ve bankalar arasındaki ilişkileri inceleyen kapsamlı araştırmasının bir kesitini aktardığı sunumu, Osmanlı toplumunun 19. yüzyıl için benimsenen birbirinden tamamen izole cemaat yapılan anlayışına karşı çıkarı nitelikteydi. Kaiser'e göre Çukurova'da Ermeni, Rum ve Müslüman toprak sahipleri arasındaki ekonomik çıkar ilişkileri bu cemaatlerin aslında birbirleriyle çok daha canlı ilişkiler kurmuş olduklarını gösteriyor. Sunumdan sonraki tartışma bölümünde Toksöz de Kaiser'in bu tezini cemaatler arasındaki evlilik ilişkilerini örnek göstererek destekledi. Atölye çalışmasına Ortadoğu Teknik Üniversitesi İktisat bölümünden katılan öğretim üyesi Prof. Dr. Halis Akder'in

Ege ve Çukurova yöresindeki pamuk üretimini karşılaştırdığı araştırması da Çukurova bölgesindeki insan faktörüne çok farklı bir bakış açısı sunuyordu. Prof. Akder'e göre Çukurova bölgesinde nüfus yoğunluğunun yetersizliği ve bu sebeple bölgeye yapılan göçler Çukurova'daki pamuk tarımını Ege bölgesindekinden çok farklı kılıyordu. Yaşam koşullarının çok ağır olduğu 19. yüzyıl Çukurova'sında sağlık nedenleri ile gerçekleşen ölümler bölgede tarım gelişirken insan yaşamının ne kadar değersiz olduğunu gözler önüne seriyor.

Londra Gomidias Enstitüsü'nden konferansa katılan Ara Sarafian ve Berlin Edebiyatı ve Kültür Araştırmaları Merkezi'nden çalışan Dr. Vahe Tachjian'ın sunumları, Adana Ermenilerinin hem Türk hem de Ermeni tarih yazımında yeterince yer almasını eleştirir nitelikteydi. Sarafian ve Tachjian, sunumları ile daha çok Adana tarihindeki kültür ve kimlik sorunlarına işaret ettiler. Ara Sarafian, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda millet sisteminden yapılan yeni düzenlemelerin Ermeni cemaati ve Adana'daki Ermeniler üzerindeki etkileri hakkındaki çalışmasını sundu. Sarafian, Ermeni kaynaklarından faydalananak hazırladığı çalışmasında, Ermeni milletinin 1830 ve 1860 yıllarında toplanan milli konseyler sayesinde Ermeni dil politikasını ve Ermeni eğitim politikasını belirlediğini ve bu yapısal

değişikliği, yani bu kültürel değişimin, Adana bölgesindeki Ermenileri de etkilediğini ve Adana Ermenilerinin Ermeni milletinin aktif bir üyesi olduklarını ama aynı zamanda da Osmanlı toplumunun bir parçası olmanın varçemediklerini kaydedti. Vahe Tachjian, çoğunlukla Türkçe konuşan ve isyan faaliyetlerine uzak duran Adana Ermenilerinin tehirden sonra yaşadıkları Beyrut'taki Ermeni yerleşimlerini konu alan incelemesini sundu. Bu sunum, Adana bölgesinden gelen Ermenilerin Ortadoğulu Ermeni kimliğinin oluşumundaki katkılarını anlaması açısından önemliydi.

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nden Prof. Dr. Zafer Toprak, Tarım ve Ticaret Vekaleti'nin 20. yüzyılın başındaki kayıtlarından ve cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen 1. ve 2. Uluslararası Pamuk kongrelerinden yola çıkarak Adana bölgesindeki işçi ve sermaye hareketleri üzerine yaptığı araştırmayı sundu. Pamukun ekilmesi, toplanması ve işlenmesi süreçlerine de detaylı olarak değinen araştırmada işgücü ve sermaye yetersizliğinden dolayı başvurulan metotlardan söz edildi. Bu metotlar arasında Ermeni, Çerkez, Kürt, Türkmen, Arap ve muhacirlerden oluşan mevsimlik pamuk işçileri, ziraat kredi veren bankalar ve tefeciler incelendi.

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

"AŞAĞIDAKİLER VE YUKARIDAKİLER"

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Ulusal Lisansüstü Öğrenci Konferansı, üniversitelerde eleştirel bilgi üretme yükümlülüğü duyanları buluşturmak, bilginin daha geniş kesimlerin sorunlarına yanıt olabilesini sağlamak, akademik derinleşmeyi, iletişimsizliği aşmak gibi ortak kaygılarından hareketle doğmuştur. "Aşağıdakiler ve

Yukarıdakiler" konferansı 26-27-28 Mart 2009 tarihlerinde gerçekleştirilecek. Konferansta ezilen-ezen, kadın-erkek, işçi-sermayedar, kır-kent, yoksul-zengin, azınlık-çoğunluk gibi, karşılaştığımız her türlü eşitsiz ilişki ve ilişkileri yönetmek fikir üretmeyi, paylaşmayı, tartışmayı hedefliyor, Türkiye'nin gerek akademik gerekse de kamusal gündeminde öne çıkan temel sorunlara odaklanmak istiyoruz. Eleştirel bir bakış

açısına ve tarihselleştirme hassasiyetine sahip çalışmalarını bir araya getirmiş hedeflenen oturumlar için makale özetlerinizi 15 Aralık 2008 tarihine kadar bekliyoruz. Aşağıda sıralanan genel başlıkların konferansın muhtemel kapsamına ilişkin fikir verebileceğini düşünüyoruz. İdeoloji/Devlet, Irkçılık/ Milliyetçilik, Toplumsal cinsiyet, Sınıf, Gıda/Tarım/ Ekoloji, Yoksulluk/Maduniyet

çalışmaları, Kapitalizm/Kriz/ Ekonomik Gelişmeler, Sosyal Politika, Savaş/Siddet, Göç- Kentleşme, Kürt sorunu, Kültür/Tüketim, İnsan hakları/ İktisat/Çeşitlilik, Ordu/ Polis/Güvenlik, 400-500 kelime aralığında olmasını beklediğimiz sunum özetlerinin en geç 15 Aralık 2008 tarihine kadar, kısa özgeçmiş ve iletişim bilgileriyle birlikte atakonferans@gmail.com adresine gönderilmesini rica ederiz.

ORGANİZASYON KOMİTESİ

TARİH VAKFI AYLIK KONUSMALAR DİZİSİ BAŞLADI - MURAT GÜVENÇ İSTANBUL'DA KENTSEL DÖNÜŞÜM

Murat Güvenç demografinin, konut sunum biçimlerinin "ulaşım örgütlenmesinin" işyeri coğrafyasının ve planlama ve yönetim biçimlerinin kentten kente kayda değer biçimde değiştiğini, bu farklara duyarlı ele alış biçimlerinin aşırı genel, dolayısıyla yetersiz kalacağını vurguladı.

Tarih Vakfı, "İstanbul'da" temalı bir aylık konferanslar dizisi başlattı. 17 kasım 2008 günü Bilgi Beige Merkezi'nde Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği Toplantı salonunda yapılan ilk sunuşta Murat Güvenç, İstanbul'da kentsel dönüşümü tartıştı. İki bölümden oluşan sunuşun ilk bölümünde İstanbul'un Doğu Akdeniz kıyı kentleri içindeki özgül konumu ve kentsel dönüşüm problemleri üzerinde duruldu. Konuşmacı, kentlerin görece zengin arşiv malzemesinin çekiciliğine kapılmaması gerektiğini, kent tarihliği sorunsalının toplumsal tarihin diğer dallarındaki temel problemlerinden ve temsil sorunundan çok farklı olmadığını vurguladı. Konuşmacıya göre sorun, küresel süreçlere-zamanlara ve yerel olumsallıklara duyarlı bir kent tarihi anlatısı kurmakla ilgiliydi. Makro süreçlere ağırlık veren değerlendirmeler yerel fatiller, olumsallık ve

özellikler, yerel aktörlere ve özgünlüklere duyarlı kapsamlı monografilerinin ise (kent biyografileri) küresel dinamiklere duyarlı olamama riski taşıdığı vurgulandı. Tekeli'nin eleştirilebilir gerçekçi bir düşüncel çerçevede hazırladığı modernleşme sürecinde Anadolu Kentleri Historiografisi için önerdiği yeni paradigmanın bu çetin ve müzmin temsil sorununu hafifletebileceğini, bu düşüncel arka planın, kentsel dönüşüm incelemeleri için yeterince esnek olduğunu savundu. Tekeli'nin Anadolu kent tarihçiliği için önerdiği "utangaç, radikal, populist ve neo-liberal" modernleşme dönemleri Akdeniz havzasındaki diğer pek çok ülke için de geçerli bir tarihsel düşüncel arka plan oluşturabilecektir. Bu çerçevede askeri darbeler, devaluasyonlar, kültürel muhafazet vb. yerel olumsallıkları masdedebilecek kadar esnek ve ufuk açıcı olsa da, kentsel dönüşüm için daha fazlasına gerek var. Konuşmacı

demografinin, konut sunum biçimlerinin, "ulaşım örgütlenmesinin", işyeri coğrafyasının ve planlama ve yönetim biçimlerinin kentten kente kayda değer biçimde değiştiğini, bu farklara duyarlı ele alış biçimlerinin aşırı genel, dolayısıyla yetersiz kalacağını vurguladı. Güvenç'e göre kent tarihi yazımında ve kentler arası karşılaştırma bilimcilerinin büyük bölümü Tekeli'nin "kentlerin mekânsal ve meşruyet çerçeveleri" kavramları yardımıyla hafifletebilecektir. Konuşmacı yeni araştırma programının düşüncel arka planı ve yerel bağlamda ne anlama geldiği birikim rejimlerinin sıralarda, yerel olumsallıkların sütunlarda basit bir matrisin hücreleri doldurularak kurulabileceğini söyledi. Bu matrisin farklı kentler için doldurulduğunda yerel olumsallıkların küresel zamanlara (süreçlere) duyarlı çok temsili mümkün olabilecektir. Güvenç, günümüzde bu yeni kentsel araştırma paradigmasını bölgesel, ulusal, metropoliten ve tek kent düzeyinde hayata geçirmekte her zamandan daha avantajlı olduğumuzu vurgulayarak İstanbul kentsel dönüşümü ilişkin bazı örnekler sundu. İstanbul'un 1990-2000 dönemi kentsel dönüşümü, ilk örnekte ulusal, metropoliten ve mahalle düzeyinde istihdam profili değişimleri üzerinden incelendi. 1990-2000 dönemi il istihdam profilleri üzerinden yapılan uygulamada, İstanbul'un 1990'daki "sanayi kenti" kimliğinin geride kaldığı, toptan perakende ticaret, kişi, toplum ve üretici hizmet alanındaki uzmanlaşmanın derinleştiği görüldü. İlçe düzeyindeki uygulamada İstanbul'da yerel istihdam

profillerinin Mavi-yakalı / Beyaz yakalı, Merkez /Çeper eksenlerinde farklılaşığı, istihdam profili birbirine benzer ilçelerin birbirine yakın, benzemeyen ilçelerin ise istihdam mekânının karşı kutuplarında konumlandıkları gösterildi. 1990-2000 döneminde mavi yakalı istihdam alanlarından uzaklaşıldığı, beyaz yakalı istihdamın yükseldiği, merkez/çeper istihdam profilleri arasında gözlenen karşıtlığın tedricen azaldığı gösterildi. Güvenç, bulguların beyaz yakalı servis istihdamının yükselişi ve kenar kentleşme yoluyla çeperin merkezleşmesi süreçlerine açıklanabileceğini vurguladı. Nihayet mahalle düzeyindeki çözümlemelerde mahallelerin bu dönüşümden aynı biçimde etkilanmadığı, servis istihdamına geçiş sürecinin Beyoğlu ve Anadolu yakasının kuzey kesiminde yaygın, İstanbul yakasında, Eş yolunun kuzeyindeki düzensiz konut alanında seyrek olduğu, bu karşıtlığın İstanbul'un sanayi coğrafyasındaki farklılaşmalardan kaynaklandığı ve bu örüntülerin yeniden ürettiği vurgulandı. İkinci örnek, İstanbul'un 20. yy başındaki dönüşümüyle ilgiliydi. 1910'dan sonra kente elektrik verilmesi, atlı tramvaydan elektrikli tramvaya geçişin tetiklediği kentsel desantralizasyon, sofalı-müstakil ev planlarından "apartmanlı ev"lerin yaygınlaşmasının yerlerin toplumsal profilleri üzerindeki dönüştürücü etkileri, Doğu Yıllıkları'ndan sokakprofilleri ve görseller eşliğinde tartışıldı. "İstanbul'da" dizisinin ilk sunuşu, dinleyici soruları yorum tartışmalarıyla sona erdi.

"SESSİZ BİR GEÇMİŞTEN SESLER" PROJESİNİN WEB SİTESİ YAYIN HAYATINA BAŞLADI WWW.AFROTURK.ORG

GÜLAY KAYACAN

Tarih Vakfı, Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Delegasyonu tarafından desteklenen "Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika Kökenli Türk' Olmanın Dünyü ve Bugünü Üzerine" adlı projenin web sitesini kullanıcılara açtı.

Barış ve demokrasi kültürünün önemli bileşenlerinden birinin karşılıklı anlayış ve farklı kültürel grupların birbirini iyi tanımaları olduğu görüşünü benimseyen Tarih Vakfı, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini, çokkültürlülüğünü vurgulayan çalışmalarına bir yenisini daha ekledi. "Bati Ege'de yaşayan Afrika kökenli Türkler", Sessiz Bir Geçmişten Sesler" projesi, web sitesiyle görünürlü kılınmaya çalışılıyor.

İzmir, Balıkesir, Aydın ve Muğla'nın çeşitli ilçe, belde ve köylerinde yaşayan ve anne ya da baba tarafından Afrika kökenli olan farklı yaş ve mesleklerden kadın ve erkeklerin yaşamöyküleri tematik olarak düzenlenmiş web sitesinde yer alıyor.

İnternet kullanıcıları, yaşam öykülerinden alınmış anlatılara (video ya da ses), eski ve güncel fotoğraflara, 19. yüzyıl sonunun yerel gazete

haberlerine web sitesinin "arama" motorunu kullanarak ulaşabilecekler.

İki temel eksen çevresinde düzenlenen web sitesinin birinci eksenini, sitenin ana sayfasında da görüleceği üzere, Yerleşim Yerleri; Toplumsal ve Ekonomik Yaşam; Köken, Kimlik, Aidiyet ve "Öteki" ile Benim Öyküm olmak üzere dört ana tematik bölüm oluşturuyor. Her ana bölümün kendi içinde alt temaları var. Ana ve alt temaların kapsam ve içerdiği temel olarak sözlü tarih araştırmaları sırasındaki gözlemlerle yaşamöykülerinin ortaya çıkardığı sonuçlar ışığında belirlendi. Bunların yanı sıra tarihi, sosyolojik, antropolojik ve güncel (gazeteler, konuyla ilgili web siteleri, dergiler vb) kaynaklardan da yararlanıldı. "Benim Öyküm" adlı etkileşimli bölüm, Batı Ege Bölgesi dışından yeni öykülere ulaşmayı ve bunları proje kapsamında derlenmiş 100 yaşamöyküsüyle bir araya getirerek veritabanını zenginleştirmeyi amaçlıyor.

İkinci eksen ise projenin araştırma yöntemine, sürecine ve sonuçlarına ilişkin bilgi verilen "Proje Hakkında" bölümü; araştırmanın

tarihi arka planına ışık tutan "Osmanlı'da Kölelik": romanlarda, filmlerde siyah karakterlere yönelik farklılıklar oluşturmaya amaçlayan "Müzik, Edebiyat, Sinema ve Radyo'da Karakterler": atletizm, futbol vb. spor alanlarında başarılı olan Afrika kökenlileri ele alan "Sporcular" ve konuyla ilgili duyan araştırmacı, akademisyen ve öğrenciler için başvuru kaynaklarını derleyen açıklamalı "Bibliyografya" bölümleri bulunuyor.

Projenin araştırma alanının büyük bölümü internet kullanıcılarının kentlere göre daha az olduğu kırsal yörelerde gerçekleştirildi. Bu nedenle ve bilginin kaynağında

dönüşünü sağlama kaygısıyla, web sitesinde yer verilen bilgilerden yola çıkılarak, özellikle köylerde yaşayanlara dağıtılmak üzere bir kitapçık hazırlandı. 5000 adet basılan kitapçığın dağıtımına alan çalışmasında kapsanan yerleşimlerden başlandı. Araştırmanın yürütüldüğü bölgede internet kullanımı konusunda dezavantajlı bir başka toplum kesimi de yaşlı kuşak olduğu için, kitapçığın bu bağlamda da işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Ayrıca, orta dereceli okullarda eğitim araç gereci olarak da kullanılabileceği düşüncesiyle, kitapçık vakfın iletişim alanında yer alan okul kütüphanelerine de gönderilmiştir.

OKUYUCULARIMIZIN DİKKATİNE! HOLLANDA'DAN BİR MEKTUP

7 Kasım'da, aşağıda çevirisini sunduğum İngilizce bir e-mail mesajı aldım. Bu konuda bilgisi olanların tuncaya.bilgi.edu.tr adresine yazmalarını dilerim.

Sayın Mete Tuncay,

Kendimi tanıtayım.

Hollanda'da bir tarihçiyim. Halen, Hollanda Ordusu Özel Kuvvetleri'nin eski komutanlarından Raymond Paul Pierre Westerling'in hayatı hakkında bir kitap yazıyorum.

Westerling 1919'da, babasının altesinin beş kuşaktır yaşadığı İstanbul'da doğmuş. Kendisi

de 1941'de Nazi Almanyası'na karşı dövmüş kölelere Hollanda ordusuna katılmak için İngiltere'ye gidinceye kadar İstanbul'da yaşamış. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Endonezya Milli Devrimi sırasında güney Selebes'teki bir gerilla hareketini bastırmak amacıyla oraya gönderilmiş. Endonezya'nın bağımsızlığından sonra, yeni Endonezya hükümetine karşı 1950 yılında Bandung'ta bir darbe örgütlemiş.

Westerling'i Hollanda'da solcular bir savaş suçlusu diye görür ve menfur sayarlar, sağcılar ise sertliğinden

ötürü ona bir kahraman gözüyle bakarlar. Zamanın Hollanda gazetelerinde, onun Türkiye kökenine çok dikkat çekilmiştir. Cesaretinin bundan geldiği ileri sürülmüş ve kendisine "Türk" takma adı verilmiştir.

Westerling 1987'de Hollanda'da öldüğünde, İstanbul'daki ailesini bir daha hiç görmemiştir.

Ne yazık ki Türkiye'deki gençliği hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Ben Türkçeye aşina olmadığım için, doğrusunu söylemek gerekirse, araştırmaya nereden başlamam gerektiği hakkında hiçbir fikrim yok. Acaba siz bana Raymond Westerling'in çocukluğu hakkında daha fazla bilgi edinmem için yazdık edebilir

misiniz? Ben sadece onun 1925-1936 yıllarında St. Michel ve St. Jozef okullarına gittiğini biliyorum. (Her iki okula da e-mail gönderdim; St. Jozef'in müdürü onun bir çocukluk fotoğrafını buldu, ama hepsi bu. Öteki okuldan ses çıkmadı.) Raymond, babası Paul Rou Westerling, annesi Sofia Moutzatzou ve kız kardeşi Palmira ile Beyoğlu'nda, Cadde-i Kebir'de oturmuş. Babası antikacıymış. Pendik'te de bir yazlık evleri varmış. Nereden bilgi bulabileceğim hakkında bana tavsiyelerde bulunabilir misiniz? Sizin yardımınızla, Hollanda-Türkiye tarihioğrafisindeki boşluğu doldurabilirsem, çok müteşekkirim olacağım.

Frederik Willems

19 HAZİRAN 1847

TOPKAPI SARAYI (II)

Avlunun sol tarafında bulunan demir kapının ardındaki bir terastan geçerek sarayın bahçelerine inilmektedir. Bu terasta, İstanbul'da bu tarzda tek bina olan Arap üslubunda eski bir cami bulunmaktadır.¹ Bugün bir atölye veya mahzen olarak kullanılmaktadır. Saraydan sorumlu paşanın izniyle de olsa, bu binanın resmini çizmeye ne kadar uğraştımsa da her defasında daha çizmeye başlamadan yobaz bir bekçi tarafından oradan kovuldum. Aya İrini avlusunun en dibinde mazgal ve mazgal delikleriyle kaplı, iki kule arasında yer alan, bir şatonun girişini andıran ve boya ve yazılarla zarif bir şekilde süslenmiş bir kapı göze çarpar. Bu kapının adı Babüselam, yani Selamlama Kapısı'dır. Bu kapının boşluğunun altındadır ki, padişahın gözünden düşerek huzurdan çıkan devlet büyükleri celladın ipekten yapılmış kemendıyla tanışıyorlardı.² Celladın odası girişin solunda, Kapıcıbaşının kinin tam karşısında bulunuyordu.

Bu kapıyı geçtikten sonra insan kendini oynalı, süslü, boyalı ve yaldızlı çok büyük bir çatıyla örtülü gayet zarif bir tür galerinin altında buluyor. Duvarları mermer ve İran çinileriyle süslü, tavan girişlerinden ise devekuşu yumurtalarıyla atkuyruğundan tuğlar sarkıyor. Bu galeri, ilkinden daha küçük olan ve tören günlerinde sadrazamın divanının toplandığı oda olan Kubbealtı'na uzanan servilerle ve muhteşem çınarlarla süslü yolların bulunduğu ikinci bir avluya açılmaktadır. Bu odanın duvarları mermerden olup tavanı zengin bir şekilde boyanmıştır; ancak bütününe hiç de Şark havası bulunmamaktadır.

Genellikle sadrazam giriş kapısının karşısına oturur; yanında Kapudan Paşa, yani büyük amiral, Defterdar, Nişancı Efendi, ordu yargıçları olan iki kazasker ve Teşrifatçıbaşı yer alırlar. Dışişleri Bakanı olan Reis Efendi, sadrazamın emirlerine muntazir olarak yandaki bir dairede bulunur.

Padişah bazen divanın görüşmelerini takip eder; o zaman sadrazamın oturduğu yerin arkasında bulunan parmaklıklı küçük bir pencerenin arkasında durur, böylece görünmeden divana katılabilmektedir.

Babüselam'ın hemen hemen karşısında, arz odasının bulunduğu küçük bina durmaktadır.³ Kare şeklinde ve mermerden bir revak ile çevrilidir. Ramazanın sonuna denk gelen ve Türklerin bir nevi Paskalya günü olan bayram günü düzenlenen törende padişah işte bu revakin altında yerini alır. Tören, güneşin doğuşunda başlar; biraz önce gördüğümüz birinci avluda süvari ve piyade askerler büyük üniformalarını giyip Sultan Ahmed Camii'ne kadar uzanan iki sıra halinde dururlar. Saat yedide, hurra nidaları padişahın geldiğini müjdelere. Kendisi at üzerindedir ve etrafındaki paşalardan, vezirlerden ve her türlü memurdan elmaslı sorgucuyla, elmaslarla kaplı göğsüyle ve elbisesinin

Beyoğlu'nda
bir bahçeden
Sarayburnu
görüntüsü.

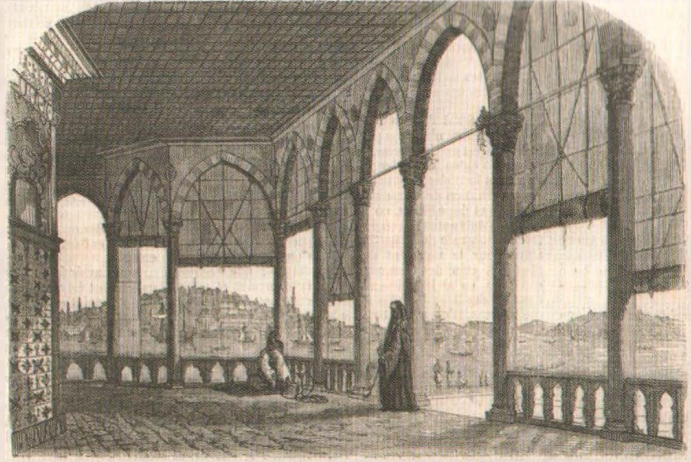

yakasıyla ayrılır. Peşinde erkân olduğu halde ağır adımlarla camiye dua etmeye gider ve aynı şekilde saraya dönüp ikinci avluda ayak öpme töreni için kurulmuş olan tahtına oturur. Biraz sonra, on bir kere tekrarlanan "Allah uzun ömürler versin!" bağırma-ları törenin başladığına işaret eder. Padişahın sağında sadrazam ayakta durmaktadır ve Muhammed'in kuşağı olduğu söylenen altın püsküllü, kah-verengi ipekten eşarbi öptürür. Ardından da erkânın her biri, rütbe ve paye sırasına göre yere kapanıp padişahın ayağını öper. İmamların başı en son gelir ve eğilmeye yeltendiği anda padişah ayağa kalkıp ona mani olur. Bu uzun tören, sonuna kadar Türk havaları ve top atışları eşliğinde gerçekleşir.

Mutfak binalarının kapladığı avlunun sağ tarafının buradan görünüşü hiç de ilginç değil, ancak küçük kubbele-ri ve çınarlarla servilerin arasındaki yüksek beyaz surlarıyla deniz tara-fından gayet hoş görünüyor.

Artık Mutluluk Kapısı manasına gelen Babüssaade'den geçerek arz odasına girelim. Padişahın bir zamanlar sefir-leri kabul ettiği bu oda küçük, tonoz-lu ve karanlık olup gün ışığını ancak renkli camlardan almaktadır. Tama-mı mermer döşeli ve mavi ile yaldız boyalıdır. Girince hemen tavanlıkl bir yatağa benzeyen taht göze çar-par; tavanlığın yaldızlı gümüşten ya-pılmış olan dört ince sütunu ametist, topaz, Süleyman taşı, safir ve firuze gibi en kötü kalitede ve hiçbir kıy-meti bulunmayan taşlarla süsüdür. Tahtın dört köşesine asılı altın küre-lerden, orduda iktidarın simgesi olan atkuyrukları sallanmaktadır. Türkçe tuğ adı verilen bu atkuyrukları ordu-da sancak vazifesi görüyor; padişah ordunun başında yürürken mevcudi-yeti altı tuğ ile belirtilmektedir. Bü-yük paşalar için üç tuğ kullanılmakta, ikinci derecedeki paşaların ise ancak iki tuğa hakkı bulunmaktadır; bu se-beple kendilerine iki veya üç tuğlu paşa denmektedir.⁷

Bende yozlaşma dönemine ait olduğu intibakı bırakan bu tahtın yanında gerçek bir sanat eseri bulunmaktadır;

o da gümüşten yapılmış ve üzerinde gayet zarif ve saf arabeskler oluştu-ran kabartma işlemler bulunan sü-tun ve tepesi ortaçağı hatırlatan bir davlumbaza dönüşen bir şöminedir.

Arz odasından ayrılırken insan pek yüksek olmayan ve merdivenin baş-ında bir tür küçük zafer takı gibi oturtulmuş ve gayet zarif bir şekilde oyulmuş olan iki mermer kapı veya revaktan geçip, gayet dar olan üçün-cü bir avluya geçiyor. Bir tarafında, aslında oldukça fakir olduğu halde her nedense bir türlü ortaya çıkma-yan gayet önemli yazmaları içerdiği söylenen bir kütüphanenin bulun-duğu köşk mevcuttur.⁸ Burada bir de bütün padişahların portreleriyle ve eski yazmalardaki gibi zengin renkler ve yaldızla boyanmış tuğralarıyla bezenmiş bir şecere görülmektedir. Her padişah kendine, aynı sözleri içeren ama isminin Arap harflerine göre şekil değiştiren bir imza gelişt-irir. Bu imza özgün, esrarengiz ve halk tarafından okunması mümkün olmayan bir resim oluşturacak şekil-de düzenlenir. Ancak en iyi hattatlar bu imzayı uzun uzun inceledikten sonra işaretlerinin manasını çözmeyi başarırlar.

Bugünkü padişah Sultan Abdülmecid'in imparatorluğun büt-ün paralarında ve saraydan çıkan bütün fermanların başında yer alan tuğrası da böyledir ve meali şudur:

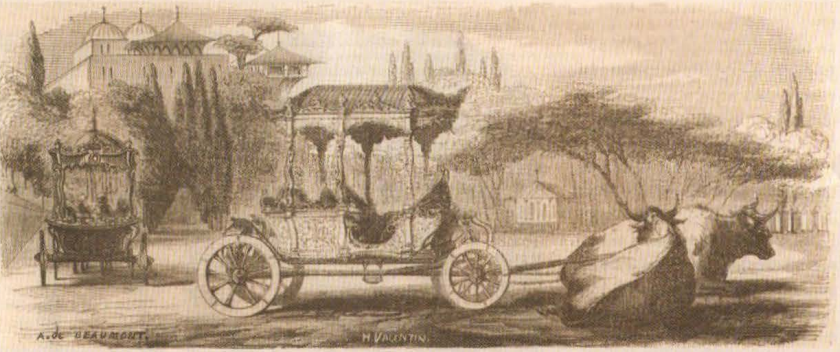
"Abdülmecid Han bin Mahmud Han muzaffer el-daima".

Yalı Köşkü.

Kütüphanenin bulunduğu avluda ayrıca hem padişahın ikametgâhı olan saray, hem de şehzadelerin ka-patılması âdetinin Sultan Mahmud tarafından terk edilmesinden önce padişahın oğullarına ikametgâh ve hapishane vazifesi gören diğer bir saray yer almaktadır. Bu alan, şekil ve boyut olarak birbirine benzeyen on iki köşkten oluşmaktadır. Etra-fındaki bitkilerden dolayı şimşirlik adıyla bilinen bu köşkler, yüksek bir duvarla çevrili ve gayet munta-zam bir şekilde bakılan bir bahçenin ortasında yer almaktadır. Yaldızla süslü ve lüks mobilya içeren bu zarif mekânların Osmanlı tarihinde önem-li bir rolü olmuştur. Buralara kafes denilmekte ve bu isim, bu dairelerin hanedanın kanını taşıyan şehzadele-rin eğitildikleri gerçek bir hapishane olmasından kaynaklanmaktadır. Bu-rada hüznü ve yalnız hayatlarını birkaç genç içöğlânıyla birkaç asker-in arasında geçirmektedirler. Ta ki bir gün Babüssaade Ağası, emirlerin başı, müftü ve kapudan-ı derya gel-ip padişahın öldüğünü veya tahttan indirildiğini ve bu hapishanedan im-paratorluğa bir varis ve halifeye bir halefin çıkacağını haber verinceye kadar.

Sarayın bu kısmında bir de haseki-lerle odakların, yani padişahın ka-

Sarayın arabaları.

Saraya Gülhane havuzu.

rılarıyla kadın kölelerin ikametgâhı bulunmaktadır. Kimsenin sırlarını deşemediği bu fethedilemeyen ma-bedin içinde ne sırlar, ne entrikalar, ne hazlar ve ne cinayetler yaşandı!

Bütün bu binaların belirli bir simet-riye veya işlevlerine uygun bir dağı-lıma tabi tutulduklarını sakın sanma-yın. Tam aksine, sanki bu binaların

bulundukları yerler ve aldıkları şe-killer tamamen tesadüfe bağlı gibi; ama gelin görün ki bundan daha hoş, daha fazla gözükşayan bir manzara düşünülemez.

Şimdi geldiğimiz yöne doğru geri dö-nelim, ama farklı bir yoldan. Şimdi haremî koruyan zenci haremağala-rının koşuşlarının önünden geçiyo-ruz; ardından ise II. Selim'in otuz iki mermer odalı hamamı görünüyor; padişahın her gün dua etmeye gittiği namaz odası; nihayet hazine köşkü-ne geliyoruz ki burada sadece padi-şahın serveti değil, imparatorluğun kutsal sancığı olan Muhammed'in hirkası,⁹ kılıcı, kuşağı ve Osman'ın ırkından gelen başka emanetler gibi en değerli şeyler de muhafaza edil-mektedir. Burası en özel fermanların bile kapılarını kâfirlerle açamayacağı kutsal bir mekândır.

Bu avludan çıkınca, Theodosius'un mermer sütununun¹⁰ bulunduğu bah-çelere inilir. Bir kapıdan geçildiğinde çiçeklerle ve portakal ağaçlarıyla kaplı ve gayet itinalı bir şekilde bak-ılmış kare duvar ortasında bir yere varılır. Ortada bir havuz, ardından bir serayla altında tamamı mermer-den ve çeşme ve fiskiyelerle kaplı yazlık bir odanın bulunduğu zarif bir köşk vardır. Bu oda Maggiore gölün-

deki Isola Bella'dakini hatırlatıyor.¹¹

Oradan Sarayburnu'nda de-niz kenarında bulunan ve Sultan Abdülmecid'in kişlik sarayı olan Sa-rayburnu sarayına gidilir.¹² Bu köşk zengin ve zariftir, fakat otuz-kırk yıl önce inşa edildiğinden, o dönemin zevkini yansıtmakta ve Boğaz sahil-lerinde zamana, ihtillallere ve yan-gınlara kafa tutabilmiş olan iki-üç yalıda örneği görülebilen o saf, zarif ve uyumlu Şark üslubuyla hiçbir ala-kası bulunmamaktadır.

Birinci salonu geçtikten sonra küçük bir odada, her padişahın cülusunda oraya koyması gereken objelerin toplandığı aynalı bir dolap bulu-nuyor. Bunlar muhteşem kılıçlar, elmaslı sorguçlar, dev zümrütler ve başka değerli mücevherlerdir.

İçinden geçtiğimiz ve yerel zevk-lere meraklı ziyaretçilerin üzün-tüyle gördükleri gibi, Binbir Gece Masalları'ndan ziyade XV. Louis za-manında Parisli bir zenginın evine daha çok benzeyen daireler silsile-sini burada tarif etmeyeceğim. Ama gene de bir eşsiz özellikleri, Boğaz'ın şirsel dalgalarının üzerinde antik çağ hayal gücünün tanrılarını yerleş-tirdiği dağlara karşı en güzel, en hoş yerde bulunmalarıdır.

DİPNOTLAR

- 1 Yazarın Arap tarında cami sandığı binanın aslında Çinli Köşk olduğu kuvvetle muhtemeldir.
- 2 Osmanlı mmyatörlerine bakırsa, kementle idamların Babüssaade kapısının üstündeki odada gerçekleştiği anlaşılmaktadır.
- 3 Metnin aslında Coubey-Hatir gibi manası bir iladeyle tasvir edilmektedir.
- 4 Yazar, Avrupa geleneğinde geçerli olan "taht odası" tabirini kullanmıştır.

- 5 Aslında burada kastedilen Babüssaade değil, üçüncü avluya açılan Babüssaade'dir.
- 6 Kastedilen tabii ki şeyhülislamdır.
- 7 Fransızca tuğun "arkıyın-đu" olarak tanımlanmasından dolayı bu tabir "iki veya üç kuyruklu paşa"ya dönüşmektedir.
- 8 Üçüncü avludaki III. Ahmed Kutuphanesi.
- 9 Anlaşılan yazar, sancak + şerif ile turka-i şerifi tek bir obje sanmaktadır.
- 10 Gutlarsütünü.

- 11 İtalya'nın İsviçre sınırına yakın bölgesindeki Lago Maggiore'de (Büyük Göl), Stresa'ya yakın adalardan biri olan Isola Bella (Güzel Ada), 17. yüzyıldan itibaren Borromeo ailesinin saray ve bahçe inşaatlarıyla ünlenmiştir.

- 12 Yazarın "Sarayburnu'nda Sarayburnu sarayı" gibi garip bir tanımla tasvir ettiği bu köşkün hangisi olduğu pek net değildir. Takip eden tartışilmeye göre, bunun III. Selim döneminde inşa edilen Şevkiye Köşkü olması kuvvetle muhtemeldir.

...ULUSLARARASI İSTANBUL MÜZİK FESTİVALİ BASIN SPONSORU ULUSLARARASI OPERA VE BALE FESTİVALİ BASIN SPONSORU İF BAĞIMSIZ FİLM FESTİVALİ BASIN SPONSORU İKSV MEDYA SPONSORU KRİSTAL ELMA BASIN SPONSORU FİLM EKİMİ MEDYA SPONSORU TÜYAP KİTAP FUARI BASIN SPONSORU RADİKAL FİKİR PLATFORMU ULUSLARARASI BALE FESTİVALİ BASIN SPONSORU CEBİT EURASIA BİLİŞİM FUARI BASIN SPONSORU RADİKAL SOKAK KİTAPLARI OKU BENİ BIRAK BENİ KAMPANYASI RADİKALART ARTİSTANBUL ULUSLARARASI SANAT BULUŞMASI MEDYA SPONSORU İSTANBUL TİYATRO FESTİVALİ MEDYA SPONSORU İSTANBUL ULUSLARARASI SİNEMA TARİH BULUŞMASI BASIN SPONSORU ULUSLARARASI İSTANBUL BİENALİ MEDYA SPONSORU İSTANBUL CAZ FESTİVALİ MEDYA SPONSORU ALTIN PORTAKAL FİLM FESTİVALİ BASIN SPONSORU İSTANBUL FİLM FESTİVALİ RADİKAL HALK JÜRİSİ TASARIMDA RADİKAL EĞİLİMLER YARIŞMASI CONTEMPORARY İSTANBUL...

YAZANIN, ÇİZENİN, YÖNETENİN, OYNAYANIN, OKUYANIN, BESTELEYESİNİN, YORUMLAYANIN, TASARLAYANIN, UYARLAYANIN, SAHNELEYENİN, ÜRETEENİN, DÜŞÜNENİN, DÜŞÜNDÜRENİN, FİKİR KADINININ, FİKİR ADAMININ, İNSANIN VAR OLMA TEMELİNİN, DÜŞÜNCENİN SPONSORU.

İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA

1908 KARİKATÜRLERİ

KARAGÖZ
SAYI 14, SAYFA 4
YAYINLANDIĞI TARİH:
11 EYLÜL 1324
24 EYLÜL 1908

Karikatürün alıyazısı:
Ay bu tuhaf!... Adeta
güleceğim geliyor. Ne
duruyorsun ayol...
Sallanacaksan şöyle...
Sallayayım... Böyle
oturulmaz... Akşama kadar
seni mi bekleyeceğim...

Haydi!... Haydi!... Bir karar
ver.

Salıncaktaki kişi Sadrazam
Kamil Paşa'dır. Kamil Paşa'nın
başının üstündeki bezde
"tensikat" yazmaktadır.
Tensikat, fazla memurların
işten çıkarılması demektir.

Karikatürde, o günlerde
çok konuşulan, bürokraside
yapılacak yeniden düzenleme
sonucu işten çıkarılması
gerekli memurlar konusunda
Kamil Paşa'nın yaşadığı sıkıntıyı
anlatılmaktadır.

طیاره — «وقتو بک... عیالی راپورتی کووینکیزی؟» بۆد سکان نکروا...
— «ایکتر نکر اوله ای... لوخن ایله، طلائین کاند... کار پری خان... بوکا یوزونلر ختلانی درلر...»
— «دیلکنده اخراجهت اولانلر قا...»

KARAGÖZ

SAYI 41, SAYFA 4

YAYINLANDIĞI TARİH:

1 KANUN-İ EVVEL 1324

13 KANUN-İ EVVEL

1908

Karikatürün alt yazısı:

-Hacivat -Doktor Bey...
Tahliil raporunu gördünüz mü? Yüzde seksen şeker var...
-Yalnız şeker olsa iyi...

Ortan elbise, talaştan kâğıt... Neler yok neler...
Buna boykotaj hastalığı derler...

-Demek ihracat olmazsa fena...

-Şüphesiz... Şüphesiz...
Tedavisine de imkân göremiyorum... Tehlikeli...
Eczacıbaşı... Tehlikeli...

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna ve Hersek'i ilhak ettikten, kendi topraklarına katıktan sonra, Osmanlı kamuoyunda büyük

bir tepki başgöstermişti. Tepki kısa sürede Avusturya-Macaristan mallarına boykot şekline dönüştü, Avusturya malları satın alınmamaya başladı. Bu durum Avusturya ekonomisinde beklenmedik, ciddi bir olumsuz etki yaratmaya başladı. Karikatürde, boykot nedeniyle Avusturya'da yaşanan ekonomik sıkıntı, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in hastalığı şeklinde çizilmiş ve anlatılmıştır.

کوک کوردلی شمشک چاندی

سیلار سواقانلردن آقدی

هیچ قورقمین کیت انظاره

آرتق زورنا طایق قانقدی

دان دان دان دان دان، دان دان دان دان دان

قدیم وار یایلهجق

طاورله طایلهجق

چایخامل طولون آرتق

جاسوسلری یوق ذورلهجق

KARAGÖZ

SAYI 23, SAYFA 3

YAYINLANDIĞI TARİH:

4 TEŞRİN-İ EVVEL 1324

17 TEŞRİN-İ EVVEL 1908

Karikatürün üstünde: "Davulcunun 2. Gece'si" yazıyor.

Gök gürledi, şimşek çaktı
Seller sokaklarda aktı
Hiç korkmadan git iftara
Artık jurnalçılık kalktı
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

Kandilim var yakılacak
Davuluma takılacak
Çayhaneler dolusun artık
Casuslar yok korkulacak
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

Yünlerim vardır didecek
Mindere istif edecek
Adadaki paşalara
Kımlar iftara gidecek
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

Boynuna taktım dağarcık
Enseyi sokusun tatarcık
Kalpak senin nene yetmez
Tacı neylersin Bulgarcık
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

Cümbüş varmış kızıllıkta
Ünüt beyler karanlıkta
Bizim sütcü Mitocuğun
Gözü varmış krallıkta
Dan dan da dan dan, dan dan da dan dan

KALEM

SAYI 18, SAYFA 1

YAYINLANDIĞI TARİH:

18 KANUN-U EVVEL

1324-31 ARALIK 1908

KARİKATÜRİST:

CEMİL CEM

Karikatürün alt yazısı:
-Nasıl evlat kendine bir iş bulabildin mi?
-Evet efendim! Bir Rum mebusunun tercümanlık vazifesini ifa ediyorum.
Seçimler yapılmış, Meclis-i Mebusan'a gayrimüslim cemaatlerin milletvekilleri de girmiştir. Geçerli olan seçim sistemi ve anayasaya göre mecliste konuşma dili Türkçedir. 1876 Anayasası'na göre mebuslar Türkçe bilmek zorundadır, eğer bilmiyorlarsa belirli bir süre içinde öğrenmek mecburiyetindedirler. Kalem, Osmanlı vatandaş olması karşın Türkçe öğrenmeyen gayrimüslimleri hicvetmektedir.

FRANÇOIS GEORGEON İLE SÖYLEŞİ

"JÖN TÜRKLERİN PARİS'İ"

Osmanlı Bankası Müzesi'nde 31 Aralık 2008 tarihine kadar açık kalacak olan "1908 İhtilaline doğru Osmanlıların Paris'i" sergisinin küratörü Edhem Eldem: "1908 ihtilaline bu kez farklı bir açıdan yaklaşarak onu Fransız tarafından yakalamak, ucu açık bir başlangıcın sonu olarak ele almak istediklerini" söylüyor. Sergide François Georjeon tarafından hazırlanan "Jön Türklerin Paris'i" başlıklı bir belgesel de yer alıyor. François Georjeon'la bir yandan medeniyetin ve modernleşmenin, öte yandan ahlaki yozlaşmanın sembolü olarak görülen Paris'te siyasi sürgün olan Osmanlıların yaşamı, Paris'in onlar için hangi sembollere karşılık geldiği ve çelişkilerle ihtilale zemin hazırlayan ortamı üzerine konuştuk.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

"Jön Türklerin Paris'i" belgeselinin sonunda, "Büyük şehirler kendilerini sevenleri çabuk unuturlar..." diyor ve Paris'te Osmanlılardan çok az iz kaldığını söylüyorsunuz. Belgeseli hazırlarken bulabildiğiniz izler neler oldu, hangi kaynaklardan yararlandınız?

Belgeselde, "Büyük şehirler nankördür," diyorum... Paris'te geçirdikleri yıllar Jön Türkler için çok önemliydi, çoğu orada çok uzun yıllar kalmışlardı. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Paris'te kalan Ahmed Rıza'nın Paris'i ne denli sevdiğini mektuplaşmalarından görüyoruz. Bu durum daha gençler için de geçerliydi. Örneğin, tam anlamıyla bir Jön Türk olmayan ama Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen bir genç olan Abdülhak Şinasi Hisar on yedi yaşındayken ailesinden kaçarak Paris'e gelmişti. Daha sonra yazdığı anılarında Paris'i, bir aşk itirafı yapar gibi, "ateşli bir buse"ye benzettir. Bir yanda bunlar var ama öte yandan Paris'te Jön Türklerden

Paris hatırası
1886.

Ortada
Ahmed Rıza,
Grignon Ziraat
Okulu'ndaki
arkadaşlarıyla.

Burak Çetintaş
Koleksiyonu.

hiçbir iz bulamıyoruz. 19. yüzyıl Paris'inin tarihi üzerine en detaylı çalışmaları bile okusanız, muhtemelen Jön Türkler hakkında tek bir kelime bulamazsınız. Oysa aynı dönemde Paris'te bulunan diğer yabancı gruplar kendilerinden çok daha fazla söz ettirmişlerdir: Örneğin, Rusların yaptıkları süikastlar vardır, bunlar çok hoş izler değildir tabii ama daha fazla görünür. Türkler ise Paris'te neredeyse görünmezdirler. Paris'te çok tanınmış bir kafe olan Closserie des Lilas'ta, o kafenin müdavimi olan Sartre, Apollinaire, Moréas gibi yazarlar adına birer bakır levha bulunur. Bu kafede Yahya Kemal adına yazılmış bir levha da vardır; belgeseli bu levhanın görüntüsüyle bitiriyorum, zira Paris'te Jön Türklerden geriye kalan neredeyse tek iz bu. Üstelik Yahya Kemal tam anlamıyla Jön Türk de sayılmazdı. Öte yandan, Jön Türklerin kendileri de Paris hakkında çok konuşmuşlardı çünkü bir mücadele, siyasi hareket içindeydiler. Paris hakkında en çok şeyi Yahya Kemal'in anılarından öğreniyoruz, ama o da Jön Türklerle göre biraz marjinal bir konumdaydı. Bu bir çelişkidir. Ne Sabahaddin, ne Abdullah Cevdet, ne de Ahmed Rıza Paris hakkındaki anılarını yazdılar. Bir yandan bu sürgün grubu hakkında neredeyse hiçbir izi muhafaza etmemiş bir şehir, öte yandan Paris'ten çok az bahseden sürgünler var. Bu nedenlerden dolayı aslında Jön Türklerin Paris'te bulunmaları hakkında belgesel yapmak bir tür meydan okumaydı. Bu yüzden, filmle paralel olan sergide de bir yanda Paris, diğer yanda Jön Türkler var.

Paris'te tutulan polis raporları da önemli bir kaynak, değil mi?

Bu insanlar hakkında bir şeyler öğrenmek kolay değildi çünkü çok gürültü yapmıyorlardı, daha çok kendi içlerine kapalıydı, bombalamalar yoktu; kamusal alanda düzensizlik, kargaşa yaratmıyorlardı. Bu anlamda "iyi siyasi sürgünler" olduklarını söyleyebiliriz! Ama yine de Fransa'nın özellikle ekonomik anlamda ilişki içinde olduğu bir rejimin karşıtları oldukları için, çok da ortada olmamaları gerekiyordu. Fransız hükümeti liberaliz, dolayısıyla bütün ülkelerden siyasi sığınmacılara kapımız açık dese de "devletin yüksek menfaatleri," ekonomik nedenler söz konusuydu; bu nedenle çok gürültü yapmamaları gerekiyordu. Fransız hükümetiyle Jön Türkler arasında bir anlamda zımnı bir anlaşma yapılmıştı. Ancak Ahmed Rıza'nın *Meşveret* yüzünden olan davalarını da unutmamak gerekir. Ona, sultana karşı olan muhalefeti çok sert olduğu için karşı çıkıyorlardı. Kimi zaman *Meşveret*'i Fransızca yayınlamasına karşı çıkmış, hatta Brüksel'e gitmek zorunda kaldı ama özgürlük yanlısı Fransız entelektüelleri tarafından da desteklendiydiler, bu durum daha sonra düzeldi.

Bunun yanında, Jön Türklerin polis tarafından izlendikleri de bir gerçek. Polis raporları bize oldukça fazla bilgi veriyor: Jön Türklerin yaptıkları, hazırladıkları; bunların Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa arasındaki ilişkileri tehlikeye sokup sokmayacağını öğrenmek amacıyla polis tarafından izleniyorlardı. Abdülhamid Batılı halk tarafından bir despot olarak görülse de, Fransa'nın jeopolitik düzlemde çok önemli ekonomik ilişkileri olan bir ülkenin başındaydı.

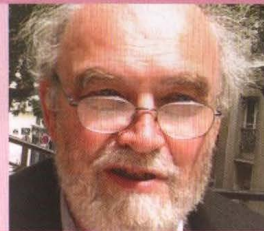
Ancak emniyet müdürlüğünde muhafaza edilmiş olan raporlarda Ahmed Rıza hakkında çok az şey olduğunu görmek şaşırtıcı, başka kaynaklar da olmalı... Emniyet müdürlüğündeki raporlardan en önemlileri, Damad Mahmud Paşa ve iki oğlu, Sabahaddin ve Lütfullah hakkında olanlar. Onlar imparatorluk ailesine mensup prenslerdi, ailenin içinden muhalefet ediyorlardı. Bu durum Fransız hükümeti için oldukça zor bir duruma sokuyor, başlangıçta ne yapacaklarını bilmiyorlar, biraz korkuyorlar; sultan onların geri gönderilmesi için baskı yapıyor, para vermeyi deniyor vs... Elimizde onlar hakkında daha fazla bilgi var çünkü dakikası dakikasına izleniyorlar, gündelik yaşamlarını anlatan raporlar var; kimlerle görüşüyorlar, nerelere gidiyorlar... Onları izleyenler Türkçe biliyorlar mıydı, konuşmalarını anlayabiliyorlar mıydı bilmiyoruz ama çok iyi bilgilendirilmişlerdi çünkü onların kim olduklarını, buluştukları kişilerin isimlerini biliyorlardı. Polis onları izliyordu ve bu onlar hakkında küçük hikâyelere, gündelik yaşamlarıyla ilgili ilginç detaylara ulaşabilmemizi sağlıyor.

Sergide ve belgeselde, üzerine "özgürlük-şaka, eşitlik/"

François Georgon:

Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) (Paris Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi bünyesindeki Türk ve Osmanlı Araştırmaları Bölümü'nün yöneticisidir. Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihi

üzerine çalışmaları olan Georgon'un başlıca eserleri: *Aux Origines du Nationalisme Turc*, Yusuf Akçura (1876-1935), Paris, ADPF, 1980 (Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri), Yusuf Akçura (1876-1935) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1986); *Des Ottomans aux Turcs, naissance d'une nation*, İstanbul, İsis, 1995; *Abdülhamid II - Le Sultan Calife*, Paris, Fayard, 2003.

Paris polisi tarafından Damad Mahmud Paşa'nın iki oğlu Sabahaddin ve Lütfullah hakkında tutulan rapor.

"Rüyalarımda Paris'i görüyordum. ama bu şehrin sadece zevklerini hayal eden sefa düşkünleri gibi değil de, nur-ı İlahiye kavuşmak üzere Mekke'ye doğru yola koyulan imanlı Müslümanlar gibi." Yusuf Fehmi

Paris'te, üzerinde özgürlük-şaka, eşitlik/ kardeşlik-yalan yazan bir at arabası.

Paris'te Sorbonne meydanında Auguste Comte heykeli.

kardeşlik-yalan" yazılmış bir at arabası görüyoruz. Sergide, bunun hemen altında ise Yusuf Fehmi'nin "Kulaklarımda üç kelime çınliyordu: Hürriyet, kardeşlik, eşitlik..." cümlesi yerleştirilmiş. Bu bağlamda, Fransızların devrimi, devrimin getirdiklerini anlama biçimleriyle, devrimin Jön Türkler için ifade ettikleri nasıl farklılaşıyordu?

Yalnızca Jön Türkler değil. Avrupa dışındaki çoğu entelektüel Fransız devriminden çok etkilenniş; sloganları, sembolleri, bayrakları, kokartları, Marseillaise'i -Osmanlıcaya Namık Kemal çevirmişti- sahiplenmişlerdi. Abdülhamid döneminde, despotlukla bağdaştırdıkları bir imparatorlukta yaşayan Jön Türkler için bu üç kelime -özgürlük, eşitlik, kardeşlik- belki de Fransa'da var olduğunu düşünüyordular. Dönemin Fransa'sı için birkaç şey söyleyebiliriz: Bu yıllarda, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" cumhuriyetin resmi sloganı olarak kabul edilmişti. 1789'dan kalan ve 1848 devrimi zamanında da tekrarlanan bu sözcükler ve cumhuriyetçi sembollerin yasal bir anlam kazanması Üçüncü Cumhuriyet döneminde olmuştur. 1880'li yıllarda, Fransa'da tüm kamu binalarında -okullarda, kışlalarda, belediyelerde...- bu cumhuriyetçi slogan vardır. Marseillaise'in resmi

olarak milli marş kabul edilmesi de 1880 yılındadır. Jön Türklerin bazılarının Fransa'ya gelişi Fransız devriminin 100. yılına rastlar -1889 yılında Fransa'ya gelen Ahmed Rıza için de bu durum geçerlidir- ve o yıllarda Üçüncü Cumhuriyet, devrimin sembolleriyle doludur. Ayrıca, o yıllarda Fransız sağı henüz devrimle "barışmamıştı": Monarşistler, aşırı sağcılar vb. gruplar bu sözcüklere karşı çıkıyorlardı. Fransa'da bu sloganla dalga geçen insanlar da vardı. Jön Türkler bunu görseydi muhtemelen çok şaşırırlardı!

Bu bahsettiğiniz sembollerin Jön Türkler açısından önemi hakkında bilgi verebilir misiniz? Örneğin sergide birçok Osmanlı entelektüelinin Voltaire ya da Auguste Comte heykelleri üzerine yazdıkları yazılardaki hayranlığı görüyoruz. Bu heykellere neredeyse "kutsal" bir anlam yüklediklerini söyleyebilir miyiz?

Kesinlikle... Fransız devriminin hayalini kuruyorlardı ve Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi Aydınlanmanın büyük isimleri onlar için neredeyse kutsalı. Üstelik onlar 18. yüzyıldaki mücadeleleriyle tarihin gidişatını değiştirmiş entelektüellerdi. Bu, Jön Türklerin yapmak istedikleri şeydi ve onlar için bir model oluşturuyordu. Onlar da fikir mücadeleleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nu değiştirmeyi, modernleştirmeyi, Aydınlanma çağına taşınmayı unut ediyorlardı. Kalemleriyle, kitaplarıyla, dergileriyle, fikirlerin yayılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu "uyandırabileceklerine"; felsefi idealizm diye adlandırabileceğimiz- düşüncelerin tarihi değiştirebileceği fikrine inanıyorlardı. Çok azı, tarihte değişim konusuna farklı bir açıdan yaklaşan Marksizme ilgi duydular.

Voltaire hakkında yazanlardan biri, Paris'te Jön Türk hareketine katılmış bir Azeri olan Ahmed Agayev'di. Anılarında, Azerbaycan'da İsedyen Fransız devrimini, Voltaire'i hayal ettiklerini yazar. Paris'e 1889'da gelir, derslere devam ettik-

leri College de France'in yakınında Voltaire heykelini gördüğünü anlatır. Bu ilginç bir hikâye çünkü filmi yaparken College de France'in çevresinde Voltaire heykelini aradım ama yoktu! Daha sonra öğrendim ki, II. Dünya Savaşı'nda, Alman işgali zamanında heykeller eritilmişti ve bu heykel de onlardan biriydi: Silah olmak üzere eritilen Aydınlanmacılar!.. Üstelik, kim bilir kaç Paris'li bu heykelin önünden onun farkında bile olmadan geçmiştir. Ben de Sorbonne'da öğrenciyken her gün Auguste Comte heykelinin önünden geçirdim ama üzerine yazılanları hiç fark etmemiştim. Heykelin bir köşesinde "Nizam ve Terakki", bir başka köşesinde ise -belki Jön Türkler üzerinde değil ama onlardan sonra gelen Magrib'li militanlar üzerinde etkisi olan- "başkaları için yaşamak" yazar. Kimi sloganlar, heykeller, yazılar, binalar gibi çok alıştı-

çesit heykel çılgınlığından bahsediliyordu. Ve bu Jön Türkler için çok yeni bir şeydi. Heykeli dikilen insanların düşünceleriyle dünyayı değiştirmiş ve ünlenmiş entelektüeller evrenden gelen bu gençler için çok ilgi çekiciydi.

Osman Hamdi Bey'in, kuzeni L'Aurore'da Zola'nın "itham ediyorum...!" (J'accuse...!) baş-

önemi olduğunu söylemek mümkün mü?

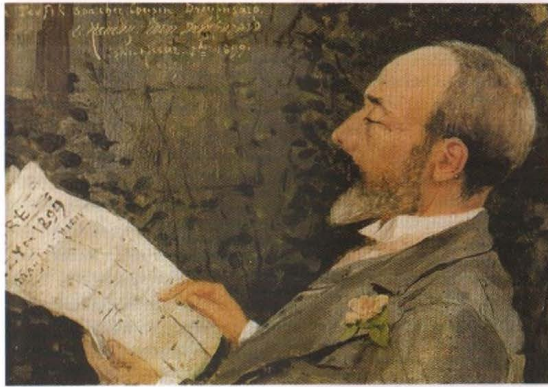
Dreyfus Davası Üçüncü Cumhuriyet dönemi siyasetinde çok önemli bir yer kapladı. Özellikle 1897-1898 itibariyle gazetelerde, kafe-lerde, ailelerde sürekli tartışılıyor-du. Jön Türklerin neredeyse hepsi Dreyfus'un savunucularıydı. Adalete inanıyorlardı ve Dreyfus'e yapılan şeyin büyük bir haksızlık olduğunu

24 Temmuz 1908 Meşrutiyet'in ilanı için basılan madalyon. Bir yüzünde Fransızca, diğer yüzünde Osmanlıca olarak "Adalet, Eşitlik (Musavat), Kardeşlik (Uhuvev), Özgürlük (Hürriyet)" yazıyor.

Jön Türkler, Fransız devriminin hayalini kuruyorlardı ve Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi Aydınlanmanın büyük isimleri onlar için neredeyse kutsaldı. Üstelik onlar 18. yüzyıldaki mücadeleleriyle tarihin gidişatını değiştirmiş entelektüellerdi. Bu, Jön Türklerin yapmak istedikleri şeydi ve onlar için bir model oluşturuyordu. Onlar da fikir mücadeleleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nu değiştirmeyi, modernleştirmeyi, Aydınlanma çağına taşımayı umut ediyorlardı.

ğımız için aslında hiç dikkat etmediğimiz bazı semboller, Jön Türkler için son derece önemliydi. Jön Türklerin Paris'te kendi "hafıza mekânları" vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda heykel ve dolayısıyla "büyük insanların" heykelleri olmadığını düşündüğümüzde, heykel ayrı bir önem taşıyordu. Yalnızca Sultan Abdülaziz, döneminin Avrupalı hükümdarları gibi kendi heykelini yaptırmıştı ama bu sarayda saklanmıştı ve hiçbir zaman halka gösterilmedi. Üstelik Jön Türkler Paris'e, heykelticiliğin şehirlerde büyük önem kazandığı bir dönemde gelmişlerdi.

Osman Hamdi Bey'in, kuzeni Tefvik'i L'Aurore gazetesini okurken gösteren tablosu. "Tefvik, sevgili Dreyfuscu kuzeni" yazıyor.

Üçüncü Cumhuriyet zamanında Paris'e çok sayıda entelektüel, yazar, siyaset adamı vs. heykeli dikilmişti. Hatta "statuomanie"den, yani bir

hklı yazısını okurken resmettiği tabloyu da düşündüğümüzde, Dreyfus davasının da Jön Türkler açısından sembolik bir

düşünüyorlardı. İdealleştirdikleri bu ülkenin, Dreyfus'u Yahudi olması-na bağlı nedenlerden dolayı yargılaması karşısında şaşırmışlardı.

15 Şubat
1902'deki
Paris Jön Türk
kongresini
gösteren çizim.

Ahmed
Rıza
Bey

Hoca
Kadri
Efendi

İsmail
Kemal
Bey

Sathas
Efendi
Prens
Sabahaddin

Prens
Lutfulah

Serginin küratörü Edhem Eldem'in görüşleri

Edhem Eldem serginin çerçevesini ve François Georgeon'un hazırladığı belgeselden farklılaştığı noktaları şu şekilde anlatıyor: "Belgeselde bir anlatıcı olduğu ve o anlatıcı da bir tarihçi olduğu için aslında sözlü kitap formatına daha yakın ama sergide kendinizi çok daha geriye çekebiliyorsunuz. Dolayısıyla belgesel çok daha belirleyici, çok daha yapılandırılmış, arkasında bir tarihçi ve tarih çalışması olduğu belli olan, daha mükemmel bir ürün. Sergide aslında yalan da olsa sanki tarihçi yokmuş gibi yapabiliyorsunuz çünkü metin vermiyorsunuz, sadece imajlar ve bazı alıntılar koyuyorduk ama gerisini 'bu budur, bu önemlidir, bundan sonra bu olmuştur' gibi yönlendirmelere başvurmadan, insanlara doğrudan doğruya hammaddeyi vererek daha serbest, daha ucu açık bir formatta tasarladım. Aslında tabii bu da bir illüzyon çünkü siz zaten resim seçiminizle, alıntı seçiminizle, onları nasıl koyduğunuz, nasıl sıraladığınız, nasıl böldüğünüz vs. ile bir kuğu veriyorsunuz ama yine de insanlar o kuğunun içinde daha serbest dolaşabiliyorlar. Bir diğer fark ise belgeselde Jön Türkler deniyorken, serginin Osmanlılar demesi. Her ne kadar malzemenin büyük bir kısmı son dönemlere aitse de aslında sergi süreci 19. yüzyılın başından itibaren ele alıyor. Jön Türklerle sınırlamak istemedim, çünkü bu çok daha uzun vadeli bir süreç."

Bunu onlardan okudum ama Dreyfus karşıtlığını oldukça besleyen anti-Semitizmin Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'da olduğu kadar güçlü olmadığını da düşünürsek, Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir şey olmasının pek mümkün görünmediğini söyleyebiliriz. Jön Türkler özellikle Zola'nın davası sürecinde konuya dahil oldular ve harekete geçtiler. Zola'nın, Dreyfus davasına, Clemenceau'nun gazetesi *L'aurore*'de yayınladığı ve çok ses getiren "İtham ediyorum..." başlıklı makalesiyle heyecan verici bir biçimde taraf olan bir entelektüel olmasının bunda payı vardı. Jön Türkler de kendilerini entelektüel olarak gören, düşüncelere inanan ve çoğunlukla basın aracılığıyla çalışan insanlardı. Basın onların en büyük propaganda aracıydı. Bu makalenin kamuoyu nezdinde oluşturduğu önem onlar için büyüleyiciydi, bir model gibiydi. Zola'nın büyük bir hayranı oldular. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Osmanlılar da Dreyfus davasına çok ilgi gösterdiler ve çoğu Dreyfus taraftarıydı. O dönemde Dreyfus meselesi üzerine yayınlanan Osmanlıca kitaplar var. Birinde Zola'nın özgürlük ve eşitlik mücadelelerinden dolayı yazarlara teşekkür ettiği bir mektubu yer alır. Madam Dreyfus'un yazarlara teşekkür ettiği bir mektup da vardır.

Basının Jön Türkler için önemli bir araç olduğundan bahsettiniz. Meşveret hakkında bilgi verebilir misiniz?

Ahmed Rıza'nın 1895'te yayınlamaya başladığı *Meşveret* 1908 devrimine kadar Jön Türklerin başlıca gazetelerinden biri oldu. Paris'te, Fransızca ve Türkçe olmak üzere birbirinden farklı iki versiyon olarak basıldı, zira Fransızca ve Osmanlıca okuyarak kitle aynı değildi. Bu gazetede, siyasi muhalefetlerini oluşturan ve Fransa'ya sürgün olarak gelmelerini sağlayan her şeye yer veriyorlardı: Davaları, mücadeleleri hakkındaki bilgi vermek, Abdülhamid rejimindeki hafiyeleri, sansürü ifşa etmek, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasasının kabul edilmesi, özgürlük ve eşitlik için çağrı yapmak gibi.

Jön Türklerin Paris'te bulunduğu dönemde, Fransa emperyalist bir politika izliyordu: Sömürge imparatorluğunu henüz tamamlamamış, ancak Tunus'u, Çin-Hind'i işgal etmişti. Bu, Avrupalı olmayan ülkelere karşı genellikle saldırgan tepkilerin verildiği bir dönemdi. Her çeşit önyargı bu duruma ekleniyordu. Türkler için ise hem kökeni daha eskilere dayanan bir önyargı söz konusuydu, hem de 1895-96 yıllarında yaşanan Ermeni meselesi Fransa'da kamuoyunu oldukça meşgul ettiğinden, bu durum güçlü bir şekilde ifade ediliyordu. Dreyfus için harekete geçen çoğu entelektüel bu meselede de tavrı almıştı. Bu Jön Türkler için çok zor bir durum oluşturuyor zira bir yandan Batı'da gördükleri değerlerin kendi ülkelerinde yayılmasını isterken, öte yandan ülkeleri saldırdı, hakaret, haksızlık ve önyargıların öznesi konumunda olduğu için savunmacı bir konumda duruyorlar. Toplumlarının modernleşmesini dilerken aynı zamanda kendi değerlerini, İslamın değerlerini, kimliklerini savunmak durumunda kalıyorlar. Bu bağlamda Ahmed Rıza'nın yönelimi ilginçtir: Batıcıdır, Batı değerlerini savunur ama öte yandan, düvel-i muazzama anlamında düşündüğümüzde Batı'ya oldukça muhaliftir. Paris'te Ahmed Rıza hakkında çalışan doktora öğrencilerinden biri olan Erdal Kaynar gösteriyor ki, Ahmed Rıza'nın Batı taraf-tarlığından Batı karşıtlığına geçişi 1900'de, Boxers Savaşı sürecinde,

Beyazıt Meydanı
Beyazıt Medresesi
(1901), Beyazıt
Camii, Devlet
Kütüphanesi ve
Ziraat Müzesi
meydanı
kullanılıyor.
Kuleli bina
Belediye
Sarayı'dır.

İstanbul Üniversitesi
Kütüphanesi.

"düvel-i muazzama'nın Çin'e uluslararası müdahalesi sırasında olmuştur. Bu müdahale son derece şiddetli olmuştur; katliamlar yapılmış, Çin uygarlığının sembolleri yağmalanmıştır. Jön Türklerin Bau karşıtı bir söyleme geçmeleri, kendi değerlerini savunmaya daha da yönelmeleri de bu salıhlı, sert müdahale karşısındakı şaşkınlıkları sonucunda olmuştur. Batılıların öne sürdükleri "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" gibi değerleri aslında pratikte uygulamadıklarının farkına varmışlardır.

Des Ottomans aux Turcs / Naissance d'une nation' (Osmanlılardan Türklere / Bir Ulusun Doğuşu) kitabınızda, "kelimelerin ve kavramların tarihleri, mekân ve zamanda seyahat etme biçimleri" üzerine daha fazla eğilmek gerektiğini söylüyor ve "özgürlük, devrim" gibi Batı'dan gelen kelimelere zaman içinde nizam, adalet, hakkaniyet gibi İslami gelenekten gelen kavramların eklendiğini söylüyorsunuz. Kelimelerin ve kavramların bu "yolculuk" süreçleri hakkında ne söylemek istersiniz?

Uzun bir süre, özellikle Osmanlı İmparatorluğu hakkında çalışan Batılı tarihçiler Jön Türkler gibi hareketlerin daha Batılı yönleri üzerinde çalıştılar; bu onlar için bir çeşit ayna işlevi görüyor, buradan yansıyan Batılı değerlerin görüntüsü gururlarını okşuyordu: "Bizim gibi

yapıyorlar, bizim yolumuzu takip ediyorlar..." 1908 devriminde de durum buydu: Fransızlar, "İşte bu Doğu'da Fransız devrimi, fikirlerimizin İstanbul'da yükselişi, muhteşem!" diye düşündüler. Uzun süre Batılılar yalnızca kendi değerlerini yansıtan bu ayna körlüğünü gördüler. Aslında var olan ama görülmeyen, görülmek istenmeyen başka şeyler de var. Bu bağlamda Karpat'ın çalışmaları, özellikle "İslamın siyasallaşması" kitabı, önemli olan ama bugüne kadar görülmek istenmeyen birçok akıma vurgu yaptığından tartışılmalı. Çelişki olarak görülebilecek bir şey Jön Türklerin kendi içinde de vardı: Tamamıyla Batılı bir etiketleri varken, kendi değerlerinden de vazgeçmiyorlardı. 1908 devrimi sırasında özgürlük, eşitlik, kardeşlik sloganını alıyorlar ama çoğunlukla -kartpostallara, fotoğraflara vs. bakınca görebileceğimiz gibi- adalet kelimesini ekliyorlar. Adalet kelimesi aslında onların kendi kelime dağarcığının, Osmanlı İmparatorluğu'nun ideolojik temelinin bir parçası. Yaşasın ulus, ulusun selameti, yaşasın ordu, yaşasın nizam gibi sözcükler de karşımıza çıkıyor. Yani, oluşmakta olan bir sentez var ama kimi Avrupalılar, kimi tarihçiler uzun bir süre bunu görmek istemiyorlar, birçok yanlış anlama söz konusu. Bize bir bireyin ya da bir topluluğun içinde çelişki olarak yaşanmamış olabiliyor. Kimi zaman çok daha karmaşık süreçler yaşanıyor, bu aslında farklı bir sentez yaratmanın yolları olabiliyor.

Entelektüel, edebi ya da sanatsal üretimlerini düşündüğümüzde, bu alanlarda ne tür süreçlerden geçtiklerini söyleyebiliriz? Deniz Artun'un belgeselde söylediği, Paris'teki Osmanlıların yaratıcı ve aktif sanatçılar olduğu fikrine katılıyor musunuz?

Deniz Artun daha çok Fransa'da sanat eğitimi üzerinde çalışıyor, özellikle Academie Julian'deki ressamlar ve Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki mimarlar üzerine. Maalesef müzik ve tiyatro gibi konularda neler yapıldığını çok bilmiyoruz. Oysa bu alanlar da mevcuttu, ünlü Burhanettin Bey 1908 devriminden sonra Fransa'dan dönüyor ama Fransa'dayken neler yaptığını çok iyi bilmiyoruz. Bu insanlar Jön Türk hareketine mensup olmasalar da çoğunlukla hareketin sempatanları ya da daha sonra komünist hareketin tanımlayacağı gibi "yoldaş"ları konumundaydılar. Fransa'ya teknik öğrenmeye gelmişlerdi, amaçları bir tekniği öğrenip, sonra bunu öğretmekti. Deniz Artun pasif ve aktif sanatçılardan bahseder. Onların yaptıklarında bir pasiflik söz konusu. Eğitimlerini ciddiye alıyorlar, iyi öğrenciler ama resim alanındaki izlenimcilik gibi yeni akımlara karşı duyarlı olmadılar.

Bunu düşünceler düzeyinde de söyleyebiliriz. 1900'ler Parisinde tartışılan birçok şey vardı. Özellikle sosyalizm çok yaygındı ama Jön Türkler sosyalizme neredeyse hiç kaymadılar, neredeyse hiçbiri Karl Marx'tan

alıntı yapmaz. Öte yandan, pozitivizm yönelirler. Pozitivizm Üçüncü Cumhuriyet'in ideolojisi içindeydi. Jön Türkler de içinde bulundukları tüm çelişkileri çözebilecek bir şey arayışındaydılar ve pozitivizmin içinde bilim, bilim toplumu kuracağı; bilimin, teknik gelişmenin bir ülkeden bir diğerine aktarılabilir bir

"Merkez-i medeniyet-i âlem olan münevver ve âli Paris'te beray-ı tahsil-i ulum muhim hasretzede oğlunuz." Yahya Kemal'in habasına gönderdiği kartpostal, 1903.

Yapı Kredi Sermet
Çiftler Araştırma
Kütüphanesi

daha sonra fuarın mimarlarından Joseph-Antoine Bouvard'dan İstanbul için bir modernleşme planı yapmasını istediğini belgeselde görüyoruz. Bu bağlamda, kentlerin modernleşme sürecine nasıl eklemlendiğini düşünüyorsunuz?

Şehirlerin modernleşmesi çok erken başlıyor. Bu, Stefan Yerasimos'un çalışmasında gösterdiği gibi, Tanzimat'ın, imparatorluğun düzene sokulmasının, yeniden yapılandırılmasının önemli bir ögesi. 1839'da Tanzimat reformları başladandan önce de sokakların düzenlenmesi, yangınlarla mücadele (yangının yayılmasını önlemek için evleri birbirinden ayırmak, evleri taştan inşa etmek vs.), güvenlik önlemleri gibi düzenlemeler yapılıyor. Şehirde yaşam var ama şehrin imajı da çok önemli çünkü bu dönemde, buharlı taşımacılık ve demir yollarıyla -Orient Express var- İstanbul'a git gide daha çok Batılı geliyor, İstanbul

si başlıyor, İstanbul'da belediyeler kuruluyor... Şehre hükmeden devlet her şeyin düzenli, net, görünür, kontrol edilebilir olmasını istiyor. Bu, İkinci İmparatorluk dönemi Paris'indeki şehir ideolojisinden çok da uzak değildir. Haussmann da hijyen, güvenlik, askeri egemenlik gibi nedenlerle Paris'te geniş bulvarlar yaptırır. 1900'lerde kentsel model, Haussmann tarafından yeniden yapılandırılmış Paris'tir. Abdülhamid'i Dünya Fuarı'nın mimarlarına yönelmeye iten de budur. Paris'teki Dünya Fuarı onun çok ilgisini çekmişti; Avrupa'ya yaptığı tek seyahat, 1867'de amcası Abdülaziz'le Dünya Fuarı için Paris'e yaptığı seyahattir. Bu eklektik, modern ve farklı stillere ait öğeler barındıran mimari tarz hoşuna gitmişti, bunu Yıldız Sarayı'nda da görürüz. Abdülhamid o zaman Paris'teki Osmanlı büyükelçisi olan Salih Münir Bey'e baş vurur; İstanbul'a gelen yabancıların düzensizlik, kirlilik vs. yüzünden rahatsız olduklarını ve çok da haksız olduklarını, şehir için bir şeyler yapmak gerektiğini söyleyerek şehri dönüştürecek birisini bulmasını ister. Amacı, İstanbul'a da düzen vermek, modernleştirerek bir 20. yüzyıl başkenti haline getirmekti. Osmanlı'da hükümdarların, güçlerini sembolize eden bir cami ya da yapı inşa ettirmeleri gelenektir. Abdülhamid bu bakımdan çok şey yaptırmamıştır, saray vardır ama o da çok görünür değildir. Bu proje aslında tüm bunları barındırıyordu.

İstanbul'dan tekrar Paris'e dönecek olursak, bu kente yerleşen Jön Türklerin kenti tanıması, kente yaşama alışması, deneyim aktarımı vb. süreçler ne şekilde işliyordu?

Osmanlı İmparatorluğu'nda zaten var olan ilişki ağları üzerinden işliyor. İnsanlar belli bir kişiyi gittiğini biliyorlar ve ondan yeni gelenle ilgilenmesini istiyorlar. Bir nevi karıtopu etkisiyle ilerliyor. Parasız bir şekilde Paris'e ulaşan bir Jön Türk, birinin tavsiyesiyle başka bir Jön Türk'ü buluyor. Ona şu kafeye git, orada Türkler var, sana yardımcı

Dünya fuarları tekniğın. teknikte modernleşmenin sahneye konulmasıydı ve bu Osmanlılar için büyüleyici bir gösteriydi. Bu yenilikleri getirtmenin aslında çok da zor olmadığını. para ve zaman işi olduğunu ve tüm bunların imparatorlukta da işleyebileceğini düşünüyorlardı.

şey olduğu düşünceleri yer alıyordu. Paris'teki Dünya Fuarı'na (Exposition Universelle) olan ilgileri bunu açıkça gösteriyor. Dünya fuarları tekniğın, teknikte modernleşmenin sahneye konulmasıydı ve bu Osmanlılar için büyüleyici bir gösteriydi. Bu yenilikleri getirtmenin aslında çok da zor olmadığını, para ve zaman işi olduğunu ve tüm bunların imparatorlukta da işleyebileceğini düşünüyorlardı. Bu insanlar bir iyimserlik dalgasıydılar: Bir sorun olmadığna, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşebileceğine inanıyorlardı.

Paris'teki Dünya Fuarı'ndan etkilenenlerden birinin de Sultan Abdülhamid olduğunu ve

çok seyahat edilen bir şehir olmaya başlıyor. Şehrin olumlu bir imajının olması bu anlamda çok önemli.

İmparatorluğun, şehri merkezileşme ve toplumun kontrolü gibi ihtiyaçlarla yeniden yapılandırmaya çalışması da söz konusu. Öte yandan, Şark kentlerinin düzensizliği diye adlandırılan şey aslında şehri kımın kontrol ettiğinin mücadelesiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda kentsel özerklik, şehir için özel bir kurum yoktu; şehirlerin işleyişini belirleyen, genel siyasetti. Tanzimat'tan itibaren değişen, devletin üstünlüğünü ortaya koyması oldu. Bir bakıma, "Şehir, benim!" diyordu. Bu süreçte şehirlerin modernleşme-

EDİTÖRÜN NOTU
"François Georgeon buradaki, 14. Louis'e atfedilenve mutlakiyetçi merkez devleti tanımlayan "L'etat,c'est moi!" (Devlet, benim!) sözüne göndermede bulunuyor.

olurlar vs. deniliyor. Kafeler onlar için zaman geçirebilecekleri, sohbet edebilecekleri, ekonomik sorunları çözebilecekleri, dillerini konuşabilecekleri mekânlara ve genellikle aynı yerlerde buluşuyorlar.

Her defasında ziyaret edilen biri varsa, o Ahmed Rıza'ydı. Ahmed Rıza son derece merkezi bir konumdaydı, diğerlerine göre yaşça daha büyüktü, çok dürüst biri olarak tanınırdı, bir otoritesi vardı ve bazı dönemler dışında Paris'teki Jön Türk hareketini o idare ediyordu. Düşmanları da vardı ama geniş bir çevresi vardı. Ahmed Rıza'yı ziyaret etmek bir çeşit ayin gibiydi. Ahmed Rıza iş, kalacak yer vs. mi buluyordu? Sanmıyorum. Ona saygılarını sunuyorlardı.

Birçok Jön Türk'ün aynı caddede oturduğunu görüyoruz. Jön Türkler çok kalabalık olmasalar da belirli bölgelerde yoğunlaşmışlardı. Genelde oturdıkları iki cadde var: Biri Quartier Latin'de, Sorbonne ve Collège de France'in önünden geçen "Rue des Ecoles", diğeri ise Ahmed Rıza'nın da yaşadığı "Rue Monge". Bunlar pahalı olmayan caddelerdi; ucuz daireler vardı, çoğu kez aynı daireyi paylaşıyorlardı, küçük oteller vardı. Dayanışma çok önemliydi. Hatta bazıları bu durumdan şikâyet ediyorlar. Örneğin Ali Kemal'in anılarından şunu okuyoruz: Paris'e vardığında bir otele gider ve "burada yalnızca Türkleri görüyorum" diye yazar. Daha sonra, vatandaşlarımların uzaklaşmak ya da Fransızca'yı iyi öğrenmek gibi nedenlerle Cenevre'ye gider.

Paris'e gitmeleri aslında yalnızca siyasi nedenlerle değildi. Örneğin, Abdülhak Şinasi Hisar, ailesine Paris'e gideceğini söyleyiyor. Bu aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda bireyciliğin izlerini görmeye başladığımız bir dönem. Paris, bir anlamda aile ortamından kaçma, özgürlük havası alma işlevini de görüyor. O zamanlar Paris'te, yabancılara karşı önyargıların ortaya çıktığı I. Dünya Savaşı sonrası yıllarından farklı olarak, büyük bir aile gibi yaşıyorlardı. Orada başkalarıyla paylaşmayı baş-

rabildikleri şeyler de vardı. Abdülhak Şinasi Hisar'ın 1930'larda yazdığı anılarında söylediği çok güzel bir cümle var: "O zaman Paris'te yabancılık yoktu," diyor.

Osmanlıların, Paris'teki kadınlarla ilgili yazdıklarında genellikle kadınlara ve kadınlar

kadının özgürleşmesini savunuyorlardı, bu Jön Türklerin programının bir parçasıydı. Ama aslında amaçları kadınları, iyi anneler olmaları ve daha sonra Osmanlı toplumunu değiştirecek oğullarını iyi eğitmeleri için eğitmektir. Yani amaçları, Müslümanlardan Fransızlaryaratmak değildi. Bu bağlamda, Şerif Mardin'in

Her defasında ziyaret edilen biri varsa, o Ahmed Rıza'ydı. Ahmed Rıza son derece merkezi bir konumdaydı, diğerlerine göre yaşça daha büyüktü, çok dürüst biri olarak tanınırdı, bir otoritesi vardı ve bazı dönemler dışında Paris'teki Jön Türk hareketini o idare ediyordu.

Paris'te Bonaparte sokak 25 numaradaki Jön Türklerin komite binası. En solda Ahmet Rıza.

Le Marin 25 Temmuz 1908.

üzerinden Fransız toplumuna ahlaksızlık atfettiklerini, öte yandan bu kadınlarla ilişki kurduklarını görüyoruz. Burada nasıl bir çelişki söz konusu, bu, evlerindeki benzemeyen "yeni/modern" kadın imgesini nasıl algılıyorlar?

Jön Türklerin Paris'te karşılaştıkları farklılıklar içinde onları şaşırtan şeylerden biri de kadınların durumuydu. 1900'ler İstanbul'unda bazı bölgelerde kadınlarla iletişim kurulabilen özgürlük alanları olsa da, 1900'ler Paris'ine kıyasla kadınlar şehirlerde çok daha az görünürlerdi. Paris'teki kadınların özgürlüğü onları altüst eden bir durumdu. Ahlaksızlık teması çok güçlü, Batı uygarlığının tamamıyla ahlaksız oluşunun kadın üzerinden tanımlanması çok yaygındı. Bir yandan

şehirlerin aşırı Batılılaşmasından (hyper-occidentalisation) bahsettikleri analizlerine bakmak gerekir. Jön Türk Döneminin öncesine de uzanan Osmanlı romanlarında, genellikle abartılı bir şekilde Batı'yı taklit eden züppe, şık beyler üzerinden güçlü bir aşırı Batılılaşma eleştirisi vardır. Entelektüeller ve romancılar, kadınlar konusu için de geçerli olmak üzere ilimliliştirilmiş bir Batılılaşma anlayışını savunuyorlardı. Aşırı Batılılaşmış bir kadın değil, belirli sınırlar içinde özgürleşmiş bir kadın gerekliydi. Ahmed Rıza'nın 1908'de Paris sürgününden döndüğünde yaptığı en önemli şeylerden biri, 1911'de ilk kız lisesini açmak olmuştur. Aydınlanmayı getirme, eğitilmiş kadınlar yetiştirme düşüncesi hakimiydi. Ama bu hangi amaç için yapıyordu? Asıl tartışılması gereken budur.

DİENOT

1. Kitaplık makalelerden bir seçki, YKY tarafından "Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1910)" başlığıyla yayınlanmıştır.

BULGAR BİLİM VE SİYASET ADAMI

BOGDAN FİLOV'UN (1883-1945) BALKAN SAVAŞLARI'NDA TUTTUĞU TRAKYA GÜNLÜKLERİ

DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM

20. yüzyıl Bulgar bilim ve politika tarihinin en tartışmalı kişilikleri arasında gösterilen Bogdan Filov, Trak arkeolojisi ve eski Bulgar sanatı alanlarında dünya ölçeğinde bir uzman kimliği taşımasının yanı sıra, çarın yönetiminde otoriter bir sosyal devletin kurulmasını amaçlayan bir politikacı olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında aldığı kararlarla ülkesinin tarihsel yazgısı üzerinde de rol oynamıştır. Ulusal Arkeoloji Müzesi Müdürü sıfatıyla, Balkan Savaşları sırasında doğu Trakya'da "arkeolojik ve etnografik materyallerin ortaya çıkarılması, derlenmesi ve korunması" amacıyla bilimsel gezilere çıkar. Bir veya birkaç ay süren bu geziler sırasında Filov'un titizce günlük tuttuğuna tanık oluyoruz.

1883 yılında Eski Zağra'da dünyaya gelen B. Filov'un parlak eğitimi ve akademik kariyeri dikkat çeker: Sofya Erkek Lisesi'nden sonra Sofya Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nde öğrenim görmeye hak kazanmışsa da, devlet bursuyla Würzburg ve Leipzig'de klasik filoloji (1901-1903), Freiburg'da arkeoloji ve Roma tarihi (1904-1906) okumayı yeğler. Bilim doktoru olarak döndüğü Sofya'da Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde göreve başlar (1906), bu arada Bonn, Paris ve Roma'da arkeoloji ve numismatik alanında uzmanlaşır (1907-1909). Ulusal Arkeoloji Müzesi'nin müdürlüğünü üstlenen (1910-1920) ilk Bulgar olan Filov, Hisar ve Kabile gibi antik kentlerde arkeolojik kazılar başlatır ve başarılı yönetir.

Sofya Üniversitesi'nde arkeoloji dalında doçentliğe (1914) ve profesörlüğe (1920) yükselir ve 1941 yılına değin burada hocalığı sürdürür. Sofya'daki Bulgar Arkeoloji Enstitüsü'nün kurucusu ve ilk müdürü olmanın (1920-1940) yanı sıra, Bulgar Bilimler Akademisi üyeliğine (1929) ve Sofya Üniversitesi rektörlüğüne (1931) seçilir. Daha sonra Bilimler Akademisi'nin başkanlığına getirilir (1937-1944).

Milli eğitim bakanı olarak atanmasından (1938) iki yıl sonra Çar 3. Boris'in kararnamesiyle bakanlar kuruluna başkanlık eder. 1 Mart 1941'de Viyana'da Bulgaristan'ın Üçlü Pakta katılım belgesini imzalar. Hükümetinin büyük başarıları arasında, Krayova Anlaşması'nın imzalanması (07.09.1940) gösterilir ve böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yitirilen güney Dobruca, Bulgaristan'a iade edilir. Başında bulunduğu kabine Nazi Almanyası'nın baskısı altında ABD ve İngiltere'ye savaş ilan eder (12.12.1941) ve bu eylem müttefiklerin Sofya'ya bomba yağdırmasıyla sonuçlanır. Çar 3. Boris'in yaşamını yitirmesiyle (1943) Bogdan Filov, başbakan sıfatıyla kü-

çük yaştaki 2. Simeon'un naipliğini üstlenir. 7 Eylül 1944'te istifasını sunar, ancak iki gün sonra gerçekleştirilen darbede tutuklanarak üç ay Sovyetler Birliği'nde tutsak edilir. Diğer naipler ve 1940-1944 yılları arasında görev alan bakanlarla birlikte 2 Şubat 1945 yılında yeni iktidar tarafından katledilir. 1996 yılında aklanır.

Bogdan Filov, Bulgaristan'ın yer aldığı Birinci Balkan, İkinci Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1912-1918) doğu Trakya, Ege ve Vardar Makedonya'sını kapsayan bölgelere "arkeolojik ve etnografik materyallerin ortaya çıkarılması, derlenmesi ve korunması" amacıyla bilimsel gezilere çıkar. Ulusal Arkeoloji Müzesi Müdürü sıfatıyla katıldığı ve bir veya birkaç ay süren bu geziler sırasında Filov'un titizce günlük tuttuğuna tanık oluruz. Genç bilim adamının günlüklerinden, günümüz Türkiye Trakya'sıyla ilgili kısımları ve Selimiye Camisi'nin korunmasına yönelik bir dilekçesinin Türkçesini sunuyoruz.

DOÇ. DR. HÜSEYİN MEVSİM
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
BULGAR DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI ÖĞRETİM ÜYESİ

Bogdan Filov'un Trakya günlüklerinden

(...)

8 Ekim, Pazır. Golyam Dervent'e [Büyük Derbent] ulaştık, burada kahvaltı yaptık ve Türk sınırını geçtik. Yükseltilerden, toppumuzun ateşe tuttuğu Edirne'nin Selimiye Camisi görünüyordu. İlk köy, sadece birkaç terk edilmiş Türk evinden oluşan Çalidereydi [Çallıderel, burada sadece köpekler görünüyordu. Büyüklüye [Büyüköğünlü] Büyünlül devam ettik. Yol üzerinde 5-6 tütülmüş [gördük]. Büyüklü'de yaklaşık 40 hane yaşıyor, hepsi Bulgar. Köyde hora tutulmuştu ve içine giremediğimiz güzel bir kilise vardı. Oradan yaklaşık 40 haneli Bulgar Lahna Paşaköy'e [Lalapaşal] geçtik. Burada geceledik. Gün boyunca Edirne'den top sesleri duyuluyordu.

29 Ekim, Pazartesi. Sabah saat 6'da yola çıktık. Önce, yaklaşık 80 haneli büyük Bulgar köyü Taşı Müsellim'i geçtik. Oradan Demircik [Domurcalı], Seleköy [Süleçik] ve Seymen [Taşisekban] üzerinden Seliöglü'na [Sülüöglü] ulaştık, burada pozisyonları inceledik, halen yarı gömülü Türkler ve 9 öldürülmüş at vardı. Burada yaşamını yitiren Bulgar subay ve askerlerin mezarlarını da gördük. Yağmur yağmaya başladı ve yol iyice çamura bulandı. Anca saat 6:30'da, iyice karanlıkta, korkunç bir çamur deryası içinde Rum Gerdeli Köyüne ulaştık ve burada bir Rum evinde geceledik. Ateş yakarak kendimizi çay yaptık ve hoşça bir akşam geçirdik.

30 Ekim, Salı. Yolun kötü olmasından dolayı bugün büyük Bulgar köyü Yenice'ye [İnece] anca varabildik, burada bir evde kaldık. Gece, Edirne'den top sesleri çok güçlü geliyordu.

31 Ekim, Çarşamba. Saat 6'da Kavaklı'dan Kırklareli'ne yola çıktık. Kavaklı'dan Kırklareli'ne son 9 kilometreyi şose üzerinden gümeye yürüdü. 2 ölü ve halen gömülmemiş Türk askeri gördük. Yol üzerinde terk edilmiş birkaç Türk sandığı vardı. Bunlardan biri çarşapnel doluydu. Seyyar bir demirci dükkanı da vardı. Kırklareli'ne öğlen saat 2'de vardık. Otelden bir oda aldık, ekmeği ise askerler gibi levanım idaresinden istememiz gerekiyordu, çünkü fırınlar sivillere eklemek satmıyor. Karargâh ancak birkaç gün önce buraya gelebilmişti. [Kentte] Büyük bir hareketlilik vardı.

1 Kasım, Perşembe. Bugün Kostov'ile Elin Pelin' geldiler, Kızılağaç'tan [Elhovol] beri yaya yürümüşler. Geç Geşevde geldi. Yiyecek ile ilgili büyük sıkıntı yaşıyoruz. Genelkurmay'a iki dilekçe sundum. Birisinde [Iskrov]' ve

Yor[dan] Ivanov'un serbest bırakılması ve Makedonya'ya yolculuk etmelerine yardımcı olunmasını, ötekinde ise Edirne'deki Sultan Solim Camisi ve kütüphanesinin korunması için önlemler alınmasını arz ettim. Albay Nerezov her iki isteği de yerine getireceklerine dair söz verdi. Saat 7'de otomobile Çar [Ferdinand]' geldi, ancak halka daha önceden haber verilmemişti ve o yüzden karşılamayı Belediye Başkanı Konstantin Tirnovski öcülüğünde çok az insan katıldı. Törenler düzenlendi.

2 Kasım, Cuma. Ev aramaya çıktık, ama bulamadık, çünkü her yer dolmuş. Öğleden sonra bir Türk evinden 7 elyazması kitap ve birkaç portre aldık. Eski kıtlada ele geçirilen Türk toprakları (72 adet) bakmaya gittik.

3 Kasım, Cumartesi. Papazı ve bazı vatandaşları bulduk ve bunlara kentteki eskilikleri sorduk. Ekzarh Yosi[fin]' belirli bir zaman yaşamış olduğu evin de burada bulunduğu ortaya çıktı. Kostov, 1862 yılına doğru kurulmuş olan ilk Bulgar okuluyla ilgili bilgi topladı. Öğleden sonra Tirnovolu'nun, tavandan aydınlatmalı evine gittik. Onun yaşı bir akrabasını eski halk giysileriyle fotoğrafla çektik. Sonra aynı mahallede bulunan Aziz Atanasıy Kilsesi'ni ziyaret ettik.

4 Kasım, Pazır. Öğleden önce, ayın düzenlenen Bulgar kilisesine gittik. Sonra Mateev bizi Ekzarh Yosi[fin] [Antim] yaşadığı ve kendisinin 1873 yılında tamir ettiği eve götürdü. Derler ki, ekzarh bu evde dünyaya gelmiş. Kalmış olduğu odanın düzeni şimdi değişmiş. Ev sahibesiyle (Rum yanlısı bir kadın, ekzarhın yeğeni Atanas'ın karısı) odayı ekzarhın zamanında olduğu gibi düzenlemesi için konuştuk ve o, bunu yapacağına dair söz verdi. Evde ilginç eski portreler gördük, bunların birinde ekzarhın annesi çizilmişti, ayrıca İstanbul Konferansı' ve Kilise

Bulgar Çarı Ferdinand, Balkan Savaşı sırasında Edirne önlerinde bir askeri haritayı inceliyor.

Library of American Congress

Çar Ferdinand.

Toplantı'ndan' fotoğraflar vardı. Ekzarha Vidin'de hediye edilen ve üzerinde kumaşa 'Yosif [Antim], birinci Bulgar ekzarhı, 1872' yazısı olan iki halıyı da gördük, ayrıca kırmızıya buyalı bir cam bardak, Bulgar arması ve 'Svobodna Blgaria' [Hür Bulgaristan] yazısı da dikkatimizi çekti.

5 Kasım, Pazartesi. Gacanov' ile beraber yine Tirnovolu'ya (Kiro T. Tirnovalliev) gittik. Gacanov bize Sultan Abdülmecid'in bir fermânını çevirdi. (...)

Öğleden sonra ekzarhın kalmış olduğu odaya konuklar yerleştirilmemesi için komutanlıktan karar çıkarıldı.

6 Kasım, Salı. Bugün kıra aradık ve büyük güçle Yukarı Mahalle'de iki Rum evinde birer oda bulabildik ve taşındık. Ben bunların birinde yalnız kalıyorum. Vize'ye gitmek istiyoruz, ancak başbozuklardan dolayı yolun tehlikeli olduğu söyleniyor. Özellikle güneyde, Rodosto [Tekirdağ] ve Çorlu'ya doğru salgın hastalıkların, hatta koleranın baş gösterdiği konuşuluyor. Bu bizim işimizi çok

engelliyor. Dün kahvehane de eski Yunan konsolosundan, Kırklareli'nin Bizans çağında Karpodaimon adını taşıdığını öğrendik.

Saat 11'de Sofya'dan gazeteci Penyo Daskalov ve Mateev ile Bulgaristan hattına ve yakındaki Raklitsa [Riklitsa] Köyü'ne bakmaya gittik. Köyde bir antik gömüt ve birkaç eski bulduk, dolayısıyla epeyce eski olduğu

taşıdığını, ama Kırcaçiller zamanında yıkıldığını söylüyorlar.

8 Kasım, Perşembe, Bugün öğleden önce Çar Ferdinand Rum kilisesine gittik. Öğleden sonra Pınarhisar şosesinin 4. kilometresindeki Bababınar'a [Pınar? Aşağıpınar?] kadar gittik. Orada, büyük olasılıkla çeşme veya başka bir havuzdan, eski duvar kalıntıları görünüyor. Yolda çok sayıda şarapnel

18. yüzyıldan bazı Batı Avrupa paraları. Papamın anlattığına göre bu köyün çevresinde de epeyce eskilikler varmış.

14 Kasım, Çarşamba. Bugün dinlendik. Saklı Türk eşyaları bulunan evlerde arama yapması için bir komisyon kurulduğunu öğrendim. Türk camisinin halılarının aranmasını emrettim. Bunların bulunabileceği sözünü verdiler.

16 Kasım, Cuma. Bugün öğle

Vize'ye gitmek istiyoruz, ancak başıbozuklardan dolayı yolun tehlikeli olduğu söyleniyor. Özellikle güneyde, Rodosto [Tekirdağ] ve Çorlu'ya doğru salgın hastalıkların, hatta kolera'nın baş gösterdiği konuşuluyor. Bu işimizi çok engelliyor. Dün kahvehane de eski Yunan konsolosundan, Kırklareli'nin Bizans çağında Karpodaimon adını taşıdığını öğrendik.

anlaşıyor. Gömüt, yuvarlak ve yaklaşık aşağıda belirtilen ölçülerde: Girişi 1 m genişliğinde ve 2 m uzunluğunda, çapı 3,50 m, içi 3,50 m kadar yüksek. Tabaka tabaka yerleştirilmiş yontma taşın yapılmış ve her tabaka bir alttakinden biraz daha dışa çıkıyor. Taşlar sadece iç tarafa ve dış yüzeyde düzgün bir şekilde yontulmuş. Gömüt, Bulgaristan hattının kuzeydoğusunda bulunuyor. Yaklaşık 20 yıl önce, hat yapılırken kazılan bir tümülüsle örtülmüştü. Raklitsa Köyü yaklaşık 60 hançeden oluşuyor, yarısı Türkler tarafından ateşe verilmiş, Aziz İliya Kilisesi de yakılmış. Daha önceleri 3 kilise daha varmış: Yıkılmış olan Aziz Kostadin [Konstantin] önünde şimdi okul bulunuyor, sadece sunak apsisi okul avlusunun içinde korunmuş; Azizle Petka (ayazma) ve Azizle Eftodia. Aziz İliya'nın üst kısmındaki bağıklarda çok kiremit çıkıyormuş. Köylüler eski kentin burada bulunduğunu ve bu yerin Kırklise adını

dolu sandık vardı, bunların yanında fotoğraf çoklidi. Türk kurşunlarıyla dolu küçük bir sandık da bulduk.

10 Kasım, Cumartesi. Bugün Babaeski'ye gitmek istiyorduk. Daha saat 7'de gara gittik, ancak tren seferi iptal edilmişti, çünkü özel bir tren vardı, büyük olasılıkla barış delegeleri Dr. Danev¹ ve General Savov² ile General Fiçev³ için. Çar da gardaydı, onunla buradaki eskilikler hakkında konuştuk. Beni sarayına davet etti. Tren çok gecikeceğinden yolculuğumuzu erteledik. Karargâhın otomobil tahsis edilmemesini istedik, yarın veya öbür gün için söz verdiler.

13 Kasım, Salı. Bu sabah Kırklareli'ne hareket ettik. Yağmur yağmıyordu, ama sis halen duruyordu ve ancak Tirnovacık Balkanı'nı geçince Dereköy'den sonra kalktı. Yol çok şirin. Yolum yarısını eden Dereköy'de, doğu duvarındaki bir yazıtta göre 1862'de yapılan kiliseyi görmek için durduk. Kilisenin Rönesans üslubunda çok güzel bir oyma ikonostasyumu var, herhalde çok eski olması gerekir. Çar kapılarındaki ikona ve aşağıda bazı yerlerin yazıları Yunanca. Bu ikonalar ikonostasyumla birlikte yapılmış, ancak büyük ve onların üzerindeki küçük ikonaların çoğu yeni. Papazın sözlerine göre ikonostasyum bir Rum piskopos tarafından hediye edilmiş ve daha eski bir kiliseden alınarak buraya taşınmış. Ne yazık ki içerisi çok karanlık ve o yüzden fotoğraf çekemedik. Yakınlar da şimdi yıkık olan başka bir eski kilise daha varmış, ama onu göremedik. Papaz bize, köyün çevresinde bulunmuş bazı eski paralar da gösterdi, daha doğrusu 1/8 stater Philip III Arrhidaios'den, 3. yüzyıldan birkaç Roma kolonyel parası, 4 adet gümüş Raguzaparası ve 17, ve

saatlerinde Vize'den, görevlerini başıyarak tamamlayan Kostov ile D. Popov döndüler. Yana'da (Yena) [Kaynarca] eskilik bulamamışlar. Sadece Roma havuzlu büyük bir su kaynağı varmış, Pınarhisar'da, kentin güneyindeki kalede halen korunmuş kısımlar varmış. 8-10 m yüksekliğinde, 15 adım çapında ve duvarları 3 adım kalınlığında bir kale burcunu not etmişler. Burç yuvarlak olup, üstü kubbeyle örtülmüştü. Yontulmuş ve pek büyük olmayan taşlarla kabaca yapılmış: 5-6 sıra taş ve 5 sıra tuğla sıralanmış, diri kumlu horasanın içine kiremit kırılmamış. 70 adım uzaktaki ikinci burca daha alçak olup, silindirik kubbeyle örtülü dört köşeli küçük bir odası varmış. Ölçüleri 6x4½ adım olup, birincisiyle aynı şekilde yapılmış. Biraz daha uzakta, farklı büyüklükte tuğla parçaları ve kiremitli horasanla ayrılmış büyük kvadrallerle yapılmış dört köşeli bir yapıdan kalıntılar varmış. Duvarın birinin uzunluğu 17 adım, kalınlığı 7 adım ve yüksekliği 11 adımıydı. Bunun yanı sıra köyün birçok yerinde, şimdi üzerinde evler bulunan eski temeller varmış. Köyde iki tane büyük ve açık su kaynağı varmış. Kadınların giysileri güzelliğiyle dikkat çekiyormuş, Kostov birkaç nakış almış. Nüfus yarı yarıya Bulgar ve Rum'muş. Vize'de çok eskilikler bulunmuş. Orada, aynı şekilde yapılan kaleden önemli kalıntılar, ayrıca korunmuş bir giriş kapısı da varmış. Eski ve doğtan bir kilise de varmış – Aziz Nikola Kilisesi ve karenin kubbeyle geçmesi için üstteki yapı çaprazlamasına yerleştirilmiş. Protokolle il başkannna teslim ettikleri çeşitli yazıt ve heykeller de bulunmuşlar.

Balkan Savaşı sırasında Edirne'de bir Bulgar askeri yaralı bir Türk askerine su veriyor.

Library of American Congress

BULGARIAN GIVING WATER TO DYING TURK, ADRIANOPLE

17 Kasım, Camazartes. Bugün Çorlu'dan Protiç geldi. Kırklareli'ndeki Türk camusinden halılarını toplamış için talimat verdik.

18 Kasım, Pazartesi. Bu sabah, Dedeagaç'ta tutsak edilen Yaver Paşa'yı karargâhtan çıkartan gördük, kılıcı üzerindediydi. Öğleden sonra çarın yanındaydım, çok nazikti, ama arkeolojik konular yerine daha çok savaş üzerine konuşuk.

(İki gün sonra B. Filov Sofya'ya döner. 16 Aralık'ta Sofya'dan Selanik'e hareket eder. Vardar Yenicesi, Dedeagaç, Kavala, Drama, Serez, İskeçe, Kilikis, Doynuran, Ustrumca ve çevrelerinde yapılan araştırma ve incelemelerde bulunur...)

1 Nisan, Pazartesi. Dedeagaç. Bugün öğle saatlerinde buraya ulaştık. Sabah Edirne'ye hareket eden treni beklemek için burada kınakladık.

2 Nisan, Salı. Edirne. Öğleden sonra saat 2'de buraya geldik. Akşama kadar aramamıza karşın, sadece Ioannis Antoniadis adında bir Rum'un evinde yatacak yer bulabildik. Burada bizi çok nazik karşıladılar. Bunlarda bir Bulgar kız öğrenci de kalıyor. Edirne girişinde çariceyle⁴ karşılaştık. otomobilinden indi ve belirli bir yere kadar bizimle yaya yürüdü. Sofya'da, Selimiye Camii'nin kiliseye dönüştürülmesini isteyen bir komitenin kurulduğundan söz etti. Kendisi tabii ki buna karşı çıkıyor ve destek sağlamamızı istiyor. Bence mimari açıdan önemli olan camiler devlet malı ilan edilsin, ama Türklerin bunları kullanmalarına izin verilsin, aynı zamanda ziyaretçilere de açık olsun.

3 Nisan, Çarşamba. Edirne. Bu sabah önce valiliğe gittik, burada Vali Vazov'un⁵ huzuruna çıktık. Oldukça iyi bir izlenim bırakan kentin içinde biraz dolaştık. Öğleden sonra Sultan Selim'e girmek istiyorduk, ancak onu açması gereken Binbaşı Mitov gelmedi. Milli Eğitim Bakanlığı delegesi olan ve eskiliklerin korunmasıyla görevli A. P. Stoilov'u⁶ bulduk. Pazar yakınında bulunan ve 816 (1413) yılında Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Eski Cami'yi ziyaret ettik. Bunun içinde hepsi iyi korunmuş çok güzel halılar ve bu arada çok güzel süslemeli bir Kuran-ı Kerim de vardı.

4 Nisan, Perşembe. Edirne. Bu sabah, burada buluştuğumuz Kostov ve Pançev⁷ ile beraber Üç Şerefeli veya Burmalı Cami'ye gittik. Devasa bir Kuran-ı Kerim ve süslemeli başka bir tane daha vardı. İkisini de almaya karar verdik. Cami 849 (1445) yılında Sultan 2. Mehmet tarafından yaptırılmış. Sonra, 972-982 (1568-1575) yılları arasında yaptırılan Selimiye Camisi'ne gittik yeniden. Kütüphaneyi inceledik. Kitapların çoğu yırtılmıştı, ama yine de güzel süslemeli

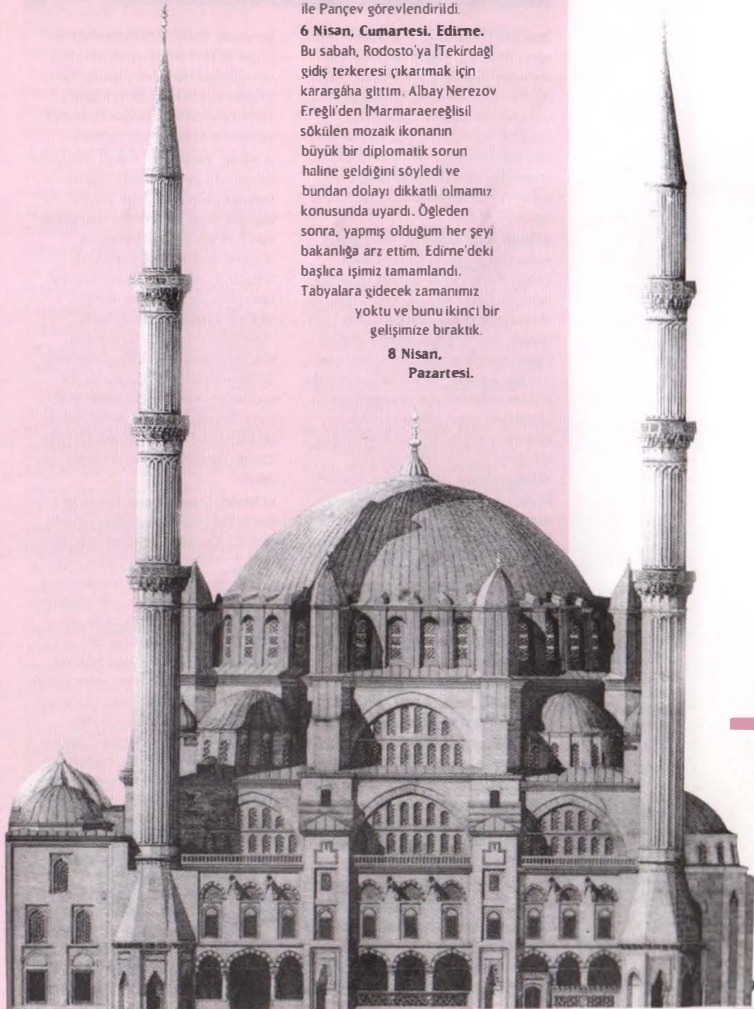
epeyce kitap topladık. Öğleden sonra, B93 (1488) yılında 2. Bayezid Veli tarafından yaptırılan Bayezid Camisi'ndeydik. Burada birkaç tane eski ve küçük, ama güzel hali ve biri 1490 tarihli iki Kuran-ı Kerim vardı. Daha sonra aynı adı taşıyan köprünün yanında bulunan küçük Gazi Mihal Camisi'ni de gördük. Yakın bir tarihte yenilenmiş olmasına karşın, iç düzeni açısından, özellikle güneye çıkıntılı kısmı itibarıyla kiliseyi andırıyor. Kent Konseyi avlusunda 826 (1423) yılından, Horasanlı kahraman ve Edirne'nin fathierlerinden biri olan İshak Baba'nın mezarı bulunuyor. Müze için eskiliklerin toplanması ve korunması konusunda Stoilov'u yükümlü kıldık, bunun için validen bir karar çıkartıldı.

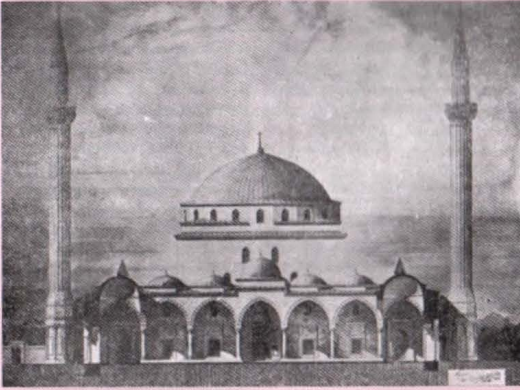
5 Nisan, Cuma. Edirne. Bu sabah, kütüphaneyi ve halıların listesini yapmak için Selimiye'ye gidecektik, ama Binbaşı Mitov yine gelmedi. Bir fayton alarak Bayezid Camisi'ne gittik ve karşılığında belge düzenleyerek buradın küçük halıların döndüğü ve iki eski Kuran-ı Kerim'i aldık. Türkler hiç tıraz etmedi. Hatta biri, büyük Kuran-ı Kerim'i faytona kadar taşıdığından dolayı bahşiş bile koparttı. Akşam da Stoilov, herhangi bir olay çıkmadan, anahtarları kendisinde bulunan Eski Cami'den güzel Kuran-ı Kerim'i almış. Öğleden sonra Selimiye'nin kütüphanesinden 44 adet süslemeli elyazması seçtik, bunların listesini yaptık ve hemen bizim depomuzda taşıdık. Halılar da listelendi ve bunların korunması için Kostov ile Pançev görevlendirildi.

6 Nisan, Cumartesi. Edirne. Bu sabah, Rodosto'ya⁸ İtekirdağlı gidis terkese çıkartmak için karargâha gittim. Albay Nerezov Ereğli den⁹ Marmaraereğlisi sökülen mozaik ikonanın büyük bir diplomatik sorun haline geldiğini söyledi ve bundan dolayı dikkatli olmamızı konusunda uyardı. Öğleden sonra, yapmış olduğum her şeyi bakanlığa arz ettim. Edirne'deki başlıca işimiz tamamlandı. Tabyalara gidecek zamanımız yoktu ve bunu ikinci bir gelişimize bıraktık.

8 Nisan, Pazartesi.

Selimiye Camii;
Sedat Çetintaş'ın
yaptığı rölefe.

Rodosto [Tekirdağ]. İl başkanına arabaya göndermesi için telgraf çektim, ancak arabaları olmadığı yanıtını aldım. Büyük ricayla, yasak olmasına karşın postanın bizi almasını sağladık. Bagajımızı yükledik, yolun yarısını (10 km) ise yaya yürüdü. Tekirdağ'a saat 4'te vardık. Bir Ermeni'nin yanında iyi bir kalacak yer sağlandı. Konuşmaların aksine, kasaba hiç de güzel değil.

9 Nisan, Salı, Rodosto. Kenti gezdik. Aralarında Arkeoloji Kurumu'ndan Yarbay Markov'un da bulunduğu birçok tanıdık subaya rastladık. Rum Kulübü'nü ziyaret ettik ve avludaki eskilikleri gördük. Müzeyi açmak istemiyorlardı, çünkü anahtarlar piskopostaymış, o ise İstanbul'a gitmiş. Markov ve ilçe başkanı yardımcısının devreye girmesiyle ancak akşamüzeri sorun çözümlenebildi. 70-80 anıt ve küçük bir sikk koleksiyonu var. Daha önceleri çok değerli bir sikkeleri varmış, ama çalınmış. Anıtların büyük kısmı mezar ve adak taşlarından oluşuyor, üç adet Trak alıslı ve yine bundan 3 başka parça dikkatimi çekti. Seure'un²⁰ yayımlanmış olduğu yazıtlar müzede bulunamadı. Kentte başka eskilik yoktu. Rum kilisesini de ziyaret ettik ve burada kayda değer hiçbir şey bulamadık. Ermeniler Rodosto'nun Türklere kalmadığını dolayı çok üzülüyorlar, Türklere de hallye seviniyorlar. Bizim ev sahibimiz antik Bulgarca öğrendim ve bildiği sözlemleri doğu yazıyor. Birkaç fotoğraf çekti. Sokaklar dar ve pis, evler — yüksek ve ahşap. Çevrede hiç ağaç yok.

10 Nisan, Çarşamba. Rodosto. Günlüğü 14 Lev'a'dan bir arabaya kiralandık ve Ereğli'ye hareket ettik. Önce Gazioğlu'na Albay Tanev'in yanına uğradık. O bazı gömütleri kazmış, ama bir şey bulamamış. Kaldığı evin önünde eski ne mermerden bir valiz yeri ve eski sünitlerden parçalar vardı. Karaveli'ye [Karaveli devâmı, Etilik, burada Albay Nikolov'un konduğu olarak

geceledik. Rodosto'dan gelen Binbaşı Geşev ile Dr. Morfov'a rastladık. Köy, Gazioğlu gibi tamamen yıkılmış. Rahat uyuduk. Köyün başında iki tümülüs vardı. Caminin önünde (yeni yıkılmış) yontulmuş birkaç büyük taş vardı.

11 Nisan, Perşembe. Ereğli. Yolumuza devam ettik ve Selveli'ye 171 saatlık burada öğle yemeği yedik. Köyün başında, şimdi terk edilmiş olan büyük, eski Türk mezarlıkları bulunuyor, bunların özelliği, gömütlerin ufak taşlarla çevrelenmiş olmasında yatar. Epey antik parça — sünn, korniş blok vs., ayrıca iki yazıt da vardı. Mezarlıkların yanında bir tümülüs bulunur. Büyük Bulgar köyü olan Yeni Çiftlik'e devam ettik, burada da çok eski taşlar ve not ettiğim birkaç yazıt vardı. Akşam, denizin üstünde yüksek bir yarımada konumlu olan Ereğli'ye vardık. Yükseltilde birkaç yel değirmeni vardı.

12 Nisan, Cuma. Ereğli. Limanı ve 5 sıra halinde blok ve tuğladan yapılmış olan sur kalıntılarını ziyaret ettik. Yeni kazılan siperlerde bir mezardan eşik kiremit ve yazıtı büyük taş çıkarılmış. Deniz fenerinin altında antik tiyatironun yeri belli, ama korunmuş hiçbir şey yok. Sonrakıyıkta halindeki eski metropolitiği gördük. Daha önceleri kubbeyle değiştirilmiş. Güney kısmında birkaç hücre var. Söylenceye göre Havarî Andrey buraya uğramış. Epeyce fresk kalıntısı var. İçeride, mermerden örülmüş çok güzel antik kornişler var. Güney duvarında bulunanlarda uzun bir yazıt vardı, ama aşağıdan okuyamadım. Fotoğraf çektim. Sonra yeni kiliseye gittik ve bunda bizimkilerin sökmüş olduğu mozaik ikonanın yeri boş duruyor. Etrafında, not ettiğim çeşitli yazıtlar vardı.

Kilise avlusunda, bütün ön kısmına büyük haçlar oyulan bir lahit ve iki adet tors var: Biri kadın, ötekisi ise devasa,

büyük olasılıkla imparatorun. Kentin içi parça ve eski taşlarla dolu. Evlerde de çok var, ama avlularla aramak gerek. Birçok eser Prof. Ganey²¹ tarafından toplanmış ve Kırklareli'ne gönderilmiş. Bu arada bir sikk koleksiyonu da gönderilmiş. Öğleye Yarbay Bradinov ve Binbaşı Kitançev'e konuk olduk. Sonra kentin genel bir fotoğrafını çektik ve iyi korunmuş ve zengin bir çiftlik olan Eski Ereğli'ye hareket ettik. Çiftliğin sahibi tarafından çok iyi karşılandık ve konuk edildik. Geniş Türk mezarlıkları, bir zamanlar burada büyük bir köyün olduğuna işaret etmektedir. Çiftliğin avlusunda, köşelerinde kuş motifleri işlenmiş olan devasa bir mermer sütun başlığı gördük. Başka yontulmuş taşlar da vardı. Ereğli çevresinde on civarında tümülüs var. Bir tümülüs de Karaveli ile Selveli arasındaki yolda, deniz kıyısına yakın bir yerde vardı.

13 Nisan, Cumartesi. Silivri. Buraya öğle saatlerinde ulaştık. Kent çok şirin, ancak pisti. Burasının komutanı, İşkov'un iyi bir tanıdığı olan Binbaşı Pavlov bizi çok iyi ağırladı. Kentin üst kısmında bulunan oldukça iyi korunmuş, iki burçlu Bizans surlarını inceledik. Kuzey tarafında korunmuş iki giriş kapısı var, bunların birinde, aşağıdan iyi göremediğim bir Bizans yazıtı bulunuyor. Sur, beş sıra tuğlayla örülmüş. Dıştan düzgün bloklarla, içten ise ufakların taş ve kiremit karışımı horasanla. Bazı eski taşlar varmış ve bunlar Kapçev tarafından götürülmüş. Şimdi yenilenmiş olan eski Yunan (Bizans) Aziz Spiridon Kilisesi'ni ve pek dikkate değer olmayan Aziz Meryem Ana Kilisesi'ni ziyaret ettik. Kentin güney kısmında surlar yine ortaya çıkıyor ve evler bunun üzerine yapılmış. Kentin içinde bazı yerlerde yazıt parçaları görülüyor. Yıkılmış olan bir Bizans kilisesi çok ilginç; tamamlanmamış güzel taş minareye bakılırsa camiiye çevrilmiş. Burada Kapçev kazı yapmış ve içinde kemikler olan bir mezar bulmuş. İki mermer kolonlu üç büyük Türk döneminde yapılmış. Genelde doğu tarafı korunmuş. Kilisenin içinde, güney kısmında kırılmış bir mermer lahit görülmekte. Fotoğraflar çektim. Büyük Cami'nin güzel granit sütunları var ve 350 yıl önce yapılmış (Hicri 937). Sütunlar yekpare ve bronç çemberlerle tutulmuş.

14 Nisan, Pazar. Silivri. Bugün Paskalya, ama kiliseye gitmedik. Daha fotoğraf çektim. Sonra Ereğli. Kadıköy ve kismen Silivri'den derlenen antik eserler, genelde mezar taşları koleksiyonu bulunduran buralı varıl Rum uncu Stamulis'e gittik. Stamulis, Kadıköy'de Trak alısların tapınağı olduğuna varsaymakta ve gerçekten bir subay bana son zamanlarda orada atılmış birkaç blok bulunduğunu söyledi. Stamulis, surun ana kapısı üstündeki

yazıların sökülüp götürüldüğünden şikâyet etti. Prof. Ganev'e müze için bronz bir haç verdiğini söyledi. Saat 11'de Çorlu'ya hareket ettik. buraya saat 5 sularında ulaştık ve Rivyera'ya konuk olduk.

15 Nisan, Pazartesi. Çorlu. Kenti dolaştık ve birkaç yerde antik taşlar veya eski Hristiyanlıktan kalma süslemeli taşlar gördük. Rum kilisesinin avlusunda 4 sütun kaldesi ve Lyon sütun başlığı gördüm; Ermeni kilisesinin avlusunda ise not ettiğim yazılar vardı. Kentin dışında, gar yolunda surların bir kısmı korunmuş. Bunlar yontulmuş taş, üç sıra tuğla ve büyük miktarda ufalanmış kiremit parçaları horasanla yapılmış. Kentte, ana caminin yanında, herhalde medrese olan büyük bir Türk yapısının kalıntıları bulunmaktadır. Öğleye Dr. Sarafov'un hanesine, Kolyo Geşev ve Protic'e konuk olduk. Öğleden sonra birkaç kez il başkanını aradık, ama bulamadık.

16 Nisan, Salı. Çorlu. Bugün İbradan'ı gitmeyi tasarlıyorduk, ama Bogar-Behar dükkânında, Türk halılarının ve işlemeli kostümlerin bulunduğu bir depoyu görmek için kaldık. Öğleden önce açamadılar. Burasının önde gelenlerini Diamandil'e ye konuk olduk. Dedeşi Sopot'ı tan (Ağa Kilise) olmasına karşın o artık Rumlaşmış ve çok az Bulgarca biliyor. Onda iki mermer baş bulunuyordu — bunlardan biri Yunan, düzgün yontulmuş, öteki ise büyük olasılıkla portre, ama çok kabaca yapılmış — Roma dönemine ait, ikisi de Ereğli'denmiş. Öğleden sonra Bogar-Behar mağazasının deposuna gittik. Birkaç halı, dikilmiş mendil ve işlemeli giysi, bunun yanı sıra süslemeli bir fildişine dolanmış yeni bir Yahudi parşömeni ve emaily, epeyce eski bir Türk gülmüş düğün tepsi vardı. Bu son iki şeyi, Birinci Ördü'nün cephe arkası komutanı Albay Nedelkovic'ten istedim, ancak vermedik. Telefonla validen bunların korunmuş için emirlerini rica ettim, çünkü subaylar bunları satmak istiyorlar. İki depo daha gördük, ama kayda değer bir şey yoktu. İl Başkanı ve eski Edirne Konsolosluğu Sekreteri Stoev ile, içi kısmen mavi süslemeli ve epeyce kaba çinilerle örtülü Ermeni kilisesini ziyaret ettik. Azı Georgi Kilisesi'ne de girdik, giriş kapısının üstünde bir Bizans yazıtı vardı, bunu not ettim.

17 Nisan, Çarşamba. Vize. Bu sabah kamyonla Çorlu'dan Saray'a hareket ettik ve ancak saat 330 sularında ulaştık. Burada geçilemeyi düşünüyorduk, ama kentin Türk kısımlı neredeyse tamamen yıkılmıştı (yol boyunca, bazıları epey büyük olan köyler ve) tek kelimeyle çok iç karartıcıydı. Midye'ye Kiyıköl gitmek istiyorduk, ancak yol çok zede durumdaymış, arabayla geçilmiyorduk, atla ise iki gün gerekiyormuş. Daha sonra bu bilgilerin yanlışlık olduğu ortaya çıktı,

ama Midye'de bir kale dışında başka eskiliğin olmadığını öğrendik. Tırnovolu olan Dr. Lenkov'un hanesinden arabaya aldık, çünkü bizim atlarımız artık yorgun düşmüştü, doğrudan Vize'ye hareket ettik ve 730 sularında ulaştık. Rum papaz yardımcısının evine konuk olduk.

18 Nisan, Perşembe. Vize. Bu sabah, gayet kibar bir insan olan ev sahibimiz papaz Agatail ve öğretmen Hacopolos ile birlikte eskilikleri dolaşmaya çıktık. Kaleden çok az bir kısım korunmuş ve bunlar üç ayrı dönemden kalmışa benziyor. En eski kısım, büyük olasılıkla Hellenistik dönemden, epeyce büyük kireç taşlarıyla yapılmış, horasanlı. Roma kısımları dışarıdan küçük düzgün bloklarla giydirilmiş, içten ise ufak taşlar atılmış kiremitsiz horasanla. Nihayet, Bizans döneminden kalanlar ufalanmış taş ve kiremit karışımı horasanla yapılmış. Birinci dönemden olan yükseltinin batı kısmında, daha sonra yenilenen bir sur korunmuş, Roma dönemi yükseltinin doruğunda güzel bir giriş ve sur kalıntıları var. Üçüncüsünden de iki kule var batı kısmında, biri yuvarlak, öteki dörtgen. Sonuncusu artık düzde, yükseltinin eteğinde bulunuyor. Kule genelde düzgün bloklarla yapılmış, bunlar alt kısımlarında epeyce büyük. Hellenistik surda yine öyle kuleler varmış. Girişin bulunduğu güney tarafta, uçlarında iki kuleyle bir yer görünüyordu. Daha sonra, camiye çevilen ve şimdi terk edilen (Türkler kaçmış, yükseltinin üst kısmındaki Türk mahallesi tamamen yıkılmış) Aya Sofya'ya gittik. Uzunca bir yapı, içinde iki sütun var ve kubbesi iyi korunmuş. Bir Türk avlusunda bir mezar taşından Todtenmahli'li iki parça gördüm, bunun altında sadece birkaç harfi korunmuş olan bir yazıt varmış. Daha sonra Aziz Nikola Kilisesi'ni de ziyaret ettik, kare bir yapı, 10 m uzunluğunda, bütün mekânı kaplayan büyük bir kubbesi var, Apistiden kalıntıları olmasına ve minare, aralarına tuğla konan yontulmuş bloklarla beraber inşa edilmesine karşın, yine de yapının daha önce cami olduğu açıktır, çünkü doğuya yöneltilmiş ve Türk mihrabı köşeye yerleştirilmiş. Bu kilisenin avlusunda Mahmut Muhtar Paşa'nın yanmış otomobilini gördük. Kent içinde birçok yerde eski işlenmiş taşlar görülmekte. Başlıca Rum kilisesinin avlusunda 3 korent sütun başlığı var, not aldığım çeşitli eski eserler ise metropolitlikte toplanmış.

Anasokaktaki şimdi yıkık olan üçüncü bir cami, söyleyinceye göre Azize Paraskeva Kilisesi imiş. Vize çevresinde çok sayıda (30'a yakın) iümlüs var. Öğleden sonra, eskilikleri daha ayrıntılı inceleyebilmek için kenti, bu kez sadece İşıkrov ile beraber yeniden dolaştık. Kaleden bazı kalıntıları kuzey ve batı kısımlarında korunmuş. Yontulmuş

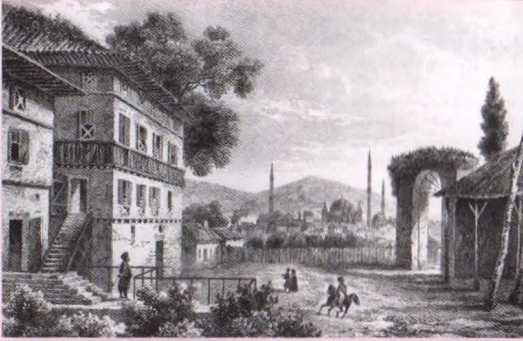
Vize'deki Aya Sofya Kilisesi.

bloklardan büyük bir parça en azından daha sonra düzeltilmişe benziyor, çünkü bazı yerlerde bloklar arasında horasan görünmüyor, bunların arkasında ise ufak taşlarla dolu var galiba. Ancak başka, daha küçük bir parça var ve bundan, bloklar arasında horasan olmadığı ve surun tamamen bloklarla kurulduğu anlaşılıyor, çünkü bu yerde birinci katman yıkılmış ve arkasında net olarak ikincisi görünmektedir. Bu bloklar, surların yıkık yerlerinden alınarak son döneme değin daha yeni yapılarda da kullanılmış. Yukarıda sözünü ettiğimiz ve kesin olarak Bizans'a ait olan dörtgen kule de bu şekilde. Kentte çok eski çeşmeler var, bunlardan özellikle il yönetiminin yanında bulunan ve şimdi kurumuş olan dikkat çekmektedir. Yazıtı göre bu çeşme yaklaşık 280 yıl önce yapılmış ve üstünde yontulmuş taşların kubbesi var. Taşların şekli kubbedeki yerlerine göre yontulmuş. Türk mezarlığında, yıkılmış bir türbenin kapısında, üç tarafında güzel akantüs süslemeli plastra vardı.

19 Nisan, Cuma. Bunar Hisar (Pınarhisar). Bu sabah Vize'nin kuzeyinde, mağaralar yakınında bulunan vadiye gittik. Bunların bazıları kilise olarak kullanılmış, birinin ise kubbesindeki büyük haçlar kazınmış. Onun yakınında müssikil girişli birçok hücre vardı. Burada, vadide kireç katmanlarından birçok yerde güzel su kaynakları. Büyük olasılıkla kalede kullanılan taşlar da bu taşlıklarından alınmıştı, çünkü aynı türden. Öğleye doğru faytonla Pınarhisar'a hareket ettik ve buraya saat 4 gibi ulaştık. Bugün yortu olduğunda, güzel bir Bulgar horası vardı, halk gysileri dikkatimi çekti ve bunların birkaç fotoğrafını çektim. Daha sonra kentin kaynaklarından ikisini ziyaret ettik, ancak bunların havuzları daha geç dönemden. Ardından, ikisi yuvarlak, biri dörtgen üç kulesi korunan kaleye çıktık. İlk ikisi yonma taş, kiremitli horasandan ve 5'er sıra tuğladan yapılmış. Dörtgen olan tuğlasızın daha geç zamandan olduğu görünüyör. Surların izleri, evler yapılmış olan kale altındaki Türk mahallesinde de görünüyör.

20 Nisan, Cumartesi. Pınarhisar.

Kırklareli; José Maria Jouanin ve Jules van Gaver'in 1840 yılında Paris'te yayınladıkları *Turquie* adlı kitapta yayınlanan Vormser'in resminden Lalais'e in yaptığı gravür baskı.

Havuz adıyla bilinen ve büyük yontma taşlarla yapılmış, büyük olasılıkla Roma döneminden kalma kaynağı ziyaret ettik. Uzunluğu 10 m civarında, genişliği yaklaşık 5 m. Kentte ortaya çıkarılan bazı sikkeler gösterdiler, daha doğrusu bir bronz Filip II, bir gümüş Antonius Pius, havuzun içinde bulunmuş bunlar, gümüş Hadrianus, gümüş Gallienus ve 5 bronz Bizans. Sonra kentin doğusundaki taşlık yükseliye tırmandık ve burada ıssız bir taşlaşa oyulmuş bir gömüt gördük. Sofya'da bulunan Aya Sofya'daki kubbeli gömülebenezeyen. Gömütün güneyden, üstten kubbeli küçük bir kapısı var. Kapının genişliği 57, yüksekliği 61 cm. Gömütün 2,65 uzunluğu, 1,20 genişliği ve 1,30 derinliği var, Şimdi üstü açık, ancak üstteki kapaklardan, daha önceleri örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Gömüt ve kaledeki Türk mahallesini fotoğrafla çektim. Saat 11'de Kırklareli'ne hareket ettik ve öğle üzeri Yana'da Kaynarçal mola verdik, burada olağanüstü büyüklükteki duru kaynaklara hayranlıkla baktık. Özel bir evde bulunan kaynakta küçük balıklar da vardı.

21 Nisan, Pazar, Kırklareli. Bugünü derinceleye ve artık bildiğim kente dolaşmaya ayırdık. Öğleden önce depoda Ereğli'nden gönderilen eski eserleri inceledik. Gereksiz ve fazladan

eserlerin yanı sıra iki değerli tors ve başka ilginç şeyler de vardı. Bir an önce Sofya'ya taşınmaları gerekiyor.

22 Nisan, Pazartesi. Babaeski. Bugün Işıkov ile birlikte yukarı camii incelemek için Babaeski'ye gittik. Bu camii Edirne'deki Selimiye'ye benziyor, ama çok daha küçük. Kubbe, kare mekânı sekizgene dönüştüren 4 adet kubbe desteğine dayanıyor. Güzel pencere parmaklıkları, ayrıca minberi ve kadınlar galerisi var. Öndeki 6 yekpare sütundan giriş yakın olan ikisi mermerden, ötekileri bronz çemberlerle sıkıştırılmış granitten. Mermer olanların eklenitleri var, buradan da bunların başka yerden getirildikleri anlaşılıyor. Camide herhangi bir tarih yok. Avlunun güneydoğu giriş kapısında Hicri 1248 tarihini bulduk. Ancak bu kapı, caminin öndeki bütün porticusla beraber daha geç bir tarihten. Caminin yanındaki nehir üzerinde, ortası balkonlu eski bir taş köprü var ve yazıtı göre Sultan Murat döneminde yapılmış. Yazıtı korunmuş, ancak bize refakat eden doktor bunu ayarlı olarak çözemedi. Lüleburgaz'daki büyük camile ilgili bilgiler de topladık, o çok daha büyümüş. Daha önceden kilise değilmiş, doğrudan cami olarak yapılmış. O, Babaeski'dekinden çok daha güzelmış,

Akşam Kırklareli'ne döndük.

23 Nisan, Salı, Kırklareli. Bugün de burada kaldık, çünkü Edirne'ye araç bulamadık. Bugün bakanlığa, caminin ve öteki anıtların korunması ve bunların devlet mali ilan edilmesi için bir rapor yazdım.

24 Nisan, Çarşamba, Kırklareli. Bu sabah faytonla Edirne'ye yola çıktık. Bizimle beraber, ricası üzerine aldığımız ve Banque de Salonique yetkilisi Semere adında biri de yolculuk etti. Edirne'ye saat 6 sularında suşanak yağmur altında vardık ve yine Antoniad'i de kaldık. Işıkov, Dışişleri Bakanlığı'ndan arandığını öğrendi, öyle ki, yarın Sofya'ya gimesi gerekir. Ben de onunla gitmeye karar verdim. Bu akşam Dorosie ve Stoilov ile görüştük, onlardan, halların sorunsuz bir şekilde artık Sofya'ya taşındığını öğrendim.

25 Nisan, Perşembe. Edirne. Bu sabah Işıkov ile beraber Sofya'ya hareket ettik ve gecenin geç saatlerinde sağ salım ulaştık.

Hareket Ordusu Sayın Genelkurmay Başkanı'na

Sayın Generalim,

Edirne'nin yakın zamanda ele geçirileceğini göz önünde bulundurarak, İslam mimarisinin en önemli anıtları arasında yer alan Sultan Selim Camisi'nin korunması için gereken her şeyin yapılması için emirlerinizi rica ediyorum.

Çok önemli belgeler içeren cami kütüphanesinin korunmasına özellikle dikkat edilmesi gerekir. Askerimizin Edirne'ye girişi sırasında bunların her kimler tarafından olursa olsun yakılmaması veya yırtılmaması için, caminin ve ona ait yapıların hemen kapatılması ve burada toplanan eşyaların yetkili kişiler tarafından incelenmesine değin korunması en doğrusu olacaktır.

Kırklareli, 1 Kasım 1912

Saygılarımla,
Dr. Bogdan Filov,
Ulusal Müze Müdürü

DİPNOTLAR

1. Stefan I. Knstov (1879-1939) - Sofya Ulusal Etnografya Müzesi derlemecisi, aynı zamanda çok ünlü bir komedyen yazar.
2. Elin Pelin (1877-1949) - Öyküleriyle ünlü bir Bulgar yazar.
3. Prof. Dr. Anastas Işıkov (1868-1937) - Bulgaristan'da coğrafya biliminin temellerini oluşturan, Sofya Üniversitesi rektörlüğü de yapmış bir bilim adamı.
4. Yordan Ivanov (1872-1947) - Ünlü bir Bulgar dilbilimci ve tarihçi.
5. Stefan Nerezov (1867-1925) - Bulgar komutan, payade generali.
6. Ferdinand (1868-1918) - Bulgaristan prensi (1887-1908) ve bağımsız Bulgaristan'ın ilk çarı (1908-1918). Batı literatüründe Ferdinand von Sachsen-Coburg-Gotha olarak geçer.
7. Ekzarh Yosif - Burada B. Filov yapılmaktadır. İlginç ki bu yapı, günkü ve yolu notlarını derleyen ve yayımlayan tarihçi Prof. Dr. Petr

- Petrov'un da gözetinden kaçmıştır. Adı geçen Ekzarh Yosif (1840-1943) ilkeni Bulgar ekzarhı olup Kalofers kasabasında dünyaya gelmiştir. Kırklareli, birinci Bulgar ekzarhı Antim I'nin (1816-1888) doğduğu yerdir.
8. İstanbul Konferansı - Balkanlar'da Osmanlı Devleti-Sırbistan-Karadağ anlaşmazlıklarına bir çözüm bulmak için İstanbul'da toplanan konferans (23.12.1876-20.01.1877).
9. Kiltise Toplantısı - Bulgar Ekzarhlığı'nın 1208'dü kabul etmek için 23.02.1876'da İstanbul'da düzenlenen toplantı.
10. Dimitir Gacanov (1865-1919) - Sofya Üniversitesi'nde Türkoloji hocası.
11. Penyo Daskalov (1819) - Gazeteci.
12. Dr. Stoyan Danev (1857-1949) - Bulgar siyaset adamı, dönemin başbakanı.
13. Mihail Savov (1857-1928) - Bakanlık ve görevliliklik görevlerinde bulunmuş bir tümgeneral, Balkan Savaşları'nda başkomutan yardımcısı.

14. İvan Filçev (1860-1951) - Tümgeneral. Balkan Savaşları'nda Bulgar Genelkurmay Başkanı.
15. Andrey Protich (1875-1999) - Sanat uzmanı, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Şubesi Başkanı.
16. Çarlık Eleonora (1860-1917) - Bulgar Knez ve çarı Ferdinand'ın Alman asıllı ikinci eşi.
17. Georgi Vazov (1860-1934) - Ülkesinin yürüttüğü savaşlarda önemli görevlerde bulunmuş bir Bulgar subayı, tümgeneral.
18. Anton Popstolov (1869-1928) - Editör. Erişir Bulgar Lisesi müdürlüğü de yapmış Sofya Ulusal Etnografya Müzesi derlemecisi ve müdürü.
19. Mladen Pançev - Sofya Ulusal Etnografya Müzesi Müdürü.
20. Seure, G. Archeologie thrace. Documents inedits ou peu connus. - *Revue archéologique*, 1912, No: 1, 310-336. No: 2, 225-276.
21. Prof. Dr. Venelin Ganev (1880-1966) - Hukukçu ve toplumcu.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

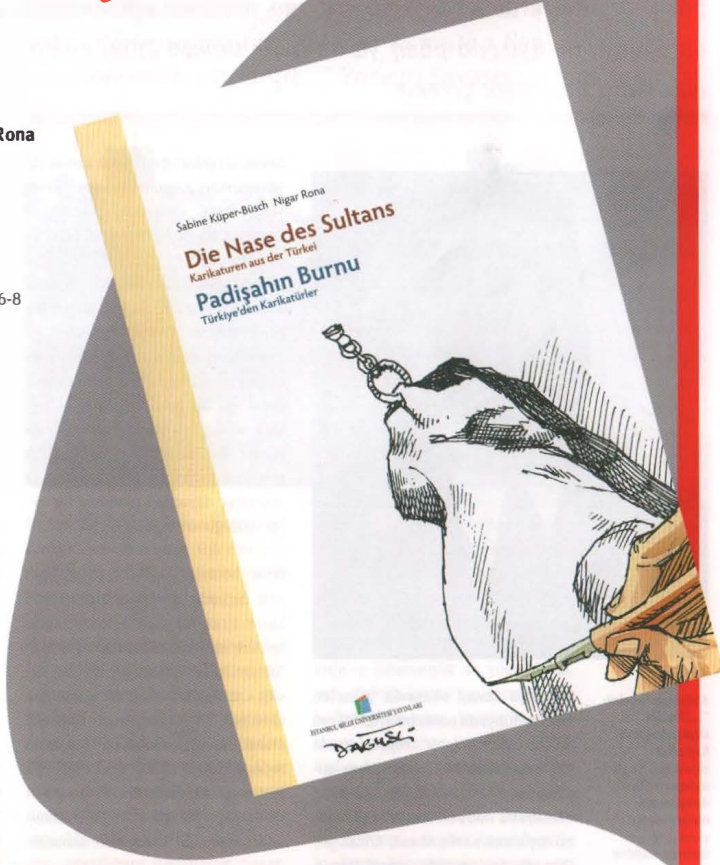
Padişahın Burnu'yla mizah...

Sabine Küper-Büsch/Nigar Rona
Padişahın Burnu
Türkiye'den Karikatürler

Die Nase des Sultans
Karikaturen aus der Türkei
Türkçe&Almanca

264 Sayfa , ISBN: 978-605-399-046-8

Türkiye karikatür tarihinden önemli ayrıntılara yer veren **Padişahın Burnu**; 19. yüzyıldan bugüne İstanbul'dan, politikacılar, 12 Eylül'den kadın sorununa dek bir çok konuyu inceliyor. **Padişahın Burnu**'nda, **Karagöz**'den **Akbaba**'ya, **Çarşaf** tan **Gırgır'a**, **Limon**'dan **Penguen**'e kadar tanınmış mizah dergilerinden seçmelerle Türkiye'nin toplumsal tarihinin geniş bir panoramasını izleyeceksiniz.

GEÇ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SAVAŞ KARŞITI HİSSİYATIN AÇIK VE ÖRTÜK DİŞAVURUMLARI

"ÖLDÜRMEYEN UTAN, ÖLMEDEN USAN!"

NAZAN MAKSUDYAN

Savaş karşıtı cemiyetler bünyesinde örgütlenen bir harekete dönüşmüş olmasa da, geç Osmanlı toplumunda çoğunlukla örtük, sözel ve bireysel ("savaş yorgunluğu", yoksunluk, tükenmişlik, barışa özlem, asker kaçaklığı), nadiren de açık ve kamusal düzeyde (savaş karşıtı protesto gösterileri, basının "umumi sulh" yanlısı tutumu, pasifist entelektüeller), ancak tabana yayılmış bir savaş aleyhtarı hissiyat olduğunu, dolayısıyla pasif ya da aktif savaşa karşı çıkan sıradan insanlar olduğunu belirtmek gerekir.

Abdullah Cevdet:
"...Umumi
silahsızlanma!
Karanlık
tiranların keyfi
uğruna birbirini
duygusuzca
öldürmekten
yorgun düşen
savaşan halklar
için ne tarih
hayall..."

Osmanlılar
Anıtköprüsü
1. cildinden alınmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında yükselen ve tüm dünyada yankı bulan pasifizm dalgasının Osmanlı topraklarında güç kazanmadığını, savaş karşıtı düşüncelerin kamusal alanda, basında, edebiyatta nadiren karşılık bulduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak geç Osmanlı toplumunda "savaş karşıtı hissiyatın" genellikle örtük, ama zaman zaman doğrudan yollarla ifade bulduğunu iddia etmek mümkün.

Savaş aleyhtarlığının üstü kapalı dışavurumları, toplumda yaygın "savaş yorgunluğu", yoksulluk, umutsuzluk, koşulsuz barışçıl çözüm talepleri ve ordunun birincil sorunlarından olan asker kaçaklarında görülür. Dönemi anlatan romanlardaki anti-kahraman portreleri ve savaşın dehşetini ve çirkinliğini alenen tasvir eden edebî eserler, savaş karşıtlığının sadece örtük ya da pasif örneklerini teşkil etse de, resmi tarih anlatısında hâkim kahramanlık ve fedakârlık temalarının aksine, savaşın halka ve askerlere dayatılan gönlüsüz bir eylem olduğunu vurgular.

İkinci bölümde savaş aleyhtarlığının açık biçimde dile getirildiği Dünya Savaşı sırasında yapılan protesto gösterileri; mütekebbasınada yer alan "umumi sulh" yanlısı görüşler ve savaşı kazanıp kazanmamak, gücü olup olmamak ikilemelerinden bağımsız olarak, savaşı pasifist bir noktadan reddeden Abdullah Cevdet ve Tefik Fikret gibi entelektüellerin tutumları ve yazıları, savaş karşıtlığının kamusal dışavurumları olarak ele alınacak.

Sonuç olarak bu yazı, Avrupa örneğindeki gibi güçlü savaş karşıtı cemiyetler bünyesinde örgütlenmiş

pasifist bir harekete dönüşmüş olmasa da, geç Osmanlı toplumunda genellikle örtük, sözel ve bireysel, bazı durumlarda ise açık ve kamusal düzeyde, tabana yayılmış ve güçlü bir savaş aleyhtarı hissiyat olduğunu, dolayısıyla pasif ya da aktif, savaşa karşı çıkan çok sayıda "sıradan" insan olduğunu açığa çıkarmayı hedefliyor.¹

SAVAŞA PASİF DİRENİŞ: YILGINLIK, TESLİMİYET, ASKER KAÇAKLIĞI

Geç Osmanlı döneminde girilen sayısız savaşlardan sonra sağ kalanlar, hayatlarının büyük kısmını cephede geçirmiş erkeklerden ve onları bekleyen kadınlardan oluşmaktaydı. Yıllarını cephede geçirmiş karakterlere dönemin edebî anlatımlarında sık rastlanır. *Yaban*'daki Bekir Çavuş Urumeli'de, Şam'da, Girit'te 23 yıl askerlik yapmıştır (s. 32). *Yorgun Savaşçı*'da Cemil'in kuzeni Neriman ufukta yeni bir savaş ihtimali belirginde sinirler; on yedi yıl süren vuruşmaları -Makedonya, Trablus, Balkan Savaşı, seferberlik- hatırlatır (s. 14). Nâzım Hikmet'in, *Memleketimden İnsan Manzaraları*'ndaki Ahmet Onbaşı da peş peşe Balkan

Harbi'ni, seferberliği, Yunan Harbi'ni görmüştür: "Ha dayan hemşerim sonuna vardık," diye avunmaya çalışır (s. 14). *Memleketimden İnsan Manzaraları* sürekli savaşmanın yol açtığı toplumsal yıpranmayı belki de en duru şekliyle özetler:

"Bir çeşit balık
bir çeşit ağaç
bir çeşit maden gibi
memleketimizde bir çeşit insan
yaşiyor ki
ömrünün anlatılmaya değer

ve bir türlü unutulmayan
hatırası :
muharebeler." (*Memleketimden
İnsan Manzaraları*, s. 79)

Savaşın usanmışlığın askerler arasında yaygınlaşması Balkan Savaşları sırasında başlamış ve Dünya Savaşında görünür hale gelmiştir; savaşın sonunu görmek için her şeyden vazgeçmeye hazır bir asker tipi ortaya çıkmıştır. Hiçbir şey için savaşmanın ve ölmenin anlamı olmadığı hissi güçlenir. 1913 başlarında halk savaş yüzünden o kadar perişan haldedir ki, Edirne'yi kendi kaderine terk etme noktasına gelmiştir.² Cemal Paşa, Bulgarlar Çatalca'ya doğru ilerlerken askerlerde bir isteksizlik baş gösterdiğini, "Anadolu'daki dört ilin kendilerine yeter olduğunu, boş yere Rumeli için kan döktüklerini" söylediklerini yazar.³ Savaş yorgunluğu, yoksulluk, tükenmişlik, geç dönem Osmanlı ordusunda asker kaçaklığının boyutlarını büyük ölçüde artırmıştır. Trablusgarb savaşı sırasında nizamiye taburlarındaki 100 bin kadar askerin çoğu yasal hizmet sürelerini tamamlamış olduklarından ısrarla terhislerini istemiş, "Ordu'da ihtilal çıkması kesinlikle uygun görülmeceğinden" Harbiye Nazırı Nazım Paşa taleplerini onaylamıştır.⁴

Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ordu da huzursuzluk baş göstermiş, devletin "mahvına ve yok olmasına" yol açacağı düşünülen bu savaştan bir an önce çekilme fikirleri duyulur olmaya başlamıştır.⁵ Liman von Sanders, 13 Aralık 1917 tarihli "Türk Ordularının Bugünkü Durumu" başlıklı raporunda, orduda savaşma gücü kalmadığını ve

asker kaçaklarının sayısının 300 bini aşmış olduğunu yazar. Sayının böyleli yüksek olmasında "sevk yolları, ulaştırma araçları ve işe tarzının elverişli bulunmayışı" rol oynar: "Birlikler bir yere gönderilmek üzere trenlere bindirildiğinde (...) erler, vurulma tehlikesine rağmen, her an birliklerini bırakıp kaçabilmektedirler. Fırlarlar, trenden atlayarak, ya da koldan ayrılarak ve ordugâhlarıyla karargâhlardan kaçmak yoluyla yapılmaktadır.

görünüşlerindeki felç hali, eksiklik ve atalet yansıtır: "Çekellerinin boş kollarını ceplerine sokmuş çolaklar... Koltuk değneklerinin arasında tahta bacaklarını sürüyen topallar... (...) tek gözlüler... sarsaklar, gülenler, ağlayanlar, saldırı komutuları verenler..." (*Yorgun Savaşçı*, s. 209).

Savaşın usanmışlıktan dolayı, şartları ne olursa olsun barış anlaşmasının bir an önce neticelenmesi

"Balkan'dan beri savaştan herkes bıkmış usanmıştı. Hayvanı gitmiş, ekini gitmiş. Canı tehlikede... Eşkiya gelir soyar, zaptiye gelir soyar! Bahçeler bostanlar bakımsız... Karılarla çocukların toprağa gücü yetmez. Alışverişi yok... Bana sorarsanız haklılar Komutan Bey, yıldınlığa düşülmeyecek gibi değil..." Yorgun Savaşçı, Kemal Tahir.

1. Dünya Savaşı'nda kimyasal gazdan zehirlenip kör olan İngiliz ordusu askerleri.

wikipedia

Hiçbir tümen yoktur ki, Doğu'ya giderken ya da Toros Güneyindeki cephelere giderken binlerce firarı vermemiş olsun."⁶

Dünya Savaşı sonunda ülkenin insan kaynakları tükenme noktasındadır: 3-4 milyon kişi askere alınmış, 71 milyonu ölmüş, sakat kalmış, esir düşmüş, 1 milyona yakını da köyünden, kasabasından uzakta, ordudan firar etmiş ya da terhisle boşboğ durumdadır. Dört yıl süren şiddet ve ölüm insanların üzerinden silindir gibi geçmiştir, enerjilerini tüketmiştir. Savaşın dönemleren bütünyle değişmiş, en yakınlarına yabancı hale gelmiştir. Psikolojilerindeki hasarı, dış

beklentisi çok güçlü, yeni bir savaşın yükünü taşıma gönüllülüğü zayıftır. Anadolu'da direniş başlayacağı duyulduğunda, yıllarca imparatorluk çeşitli yerlerinde savaşmış, kıtlık ve yoksulluk şartları altında yaşamış kitleler tükenmişlik ve yıldınlık duyar. Orduya katılanların, erkeklerin bıkınlığı bir yana, kocalarını, oğullarını, çocuklarını kaybeden birçok kadın da cephe gerisindeki hayatın zorluklarına yalnız başlarına katlanmaktan yorulmuştur. Sefalet ve mahrumiyet o kadar dayanılmazdır ki, kısıtlı kaynaklarını askerle paylaşmak istemezler. Muhtaç oldukları şey bağımsızlık ve özgürlükten çok ekmektir. Kemal Tahir'in *Esir Şehrin*

Balkan Harbi'nde Edirne'de galip Bulgar Ordusu askerleri ve Osmanlı askerlerinin cesetleri.

American Congress Library.

İnsanları'nda anlattığı Anadolu halkı "hasta, bakımsız, gücün büsbütün düşmüş, bütün umutlarını yitirmiş" durumdadır; "üretimde erkekten çok kadın var"tır; çocukların "sıtımdan karınları şişmiş, derileri inceliyor yeşile dönmüş"tür (*Esir Şehrin İnsanları*, s. 37-38).

"Balkan'dan beri savaştan herkes bıkmış usanmıştı. Hayvanı gitmiş, ekini gitmiş, Canı tehlikede... Eşkiya gelir soyar, zaptıye gelir soyar! Bahçeler bostanlar bakımsız... Karırlarla çocukların toprağa gücü yetmez. Alışveriş yok... Bana sorarsanız haklılar Komutan Bey, yılınlığı

savaş karşıtı hissiyat ("Dövüş bu yillarda işimiz değil / El savaşa etse de sen geri çekil") dile getirilir.⁸

Dolayısıyla, mücadele hareketinin kolayca kitleselleşebildiğini söylemek zordur.⁹ Konya'daki direnişi örgütleyen Fahrettin Altay, askerlerin isteksizce savaştığını ve aralarında "Sonu gelmez bir savaş ile milleti boşuna kırıdıyorlar. Hicaz gibi, Bağdat gibi kutsal yerler gittikten sonra Gavur İzmir için milleti kırdırarak olur mu?" dediklerini belirtir.¹⁰ Zaten Anadolu hareketinin en ciddi sorunu asker kaçaklığı olmuştur. Millet Meclisi'nin açılışının ardından düzenli bir ordu

hazırladığı "Fırariler Hakkında Kanun" 11 Eylül 1920'de kabul edilir. Bu yasayla asker kaçakları, onlara yardım edenler ve görevlerini yerine getirmeyenler için İstiklâl Mahkemeleri kurulur.¹¹ Kaçaklarla mücadele edebilmek için bir yasa çıkarılması ve yeni bir hukuki mekanizmanın hayata geçirilmesi, olgunun yaygınlığına ve ciddiyetine işaret eder. Samet Ağaoğlu, mahkemeler olmaksızın savaşın mümkün olamayacağını belirtir.¹² Mahkemelerin kararıyla infaz edilen kaçak sayısının Kurtuluş Savaşı'nda ölenlerden daha fazla olduğu iddia edilmiştir.¹³

Asker kaçaklığı romanlarda anti-karakterler vasıtasıyla karşımıza çıkar. *Yorgun Savaşçı*'da Bursa'da iki yüz kişi silah altına alınsa, yüz elli kişinin o gece tüfekleriyle savuşması "kaypaklık" olarak adlandırılır (*Yorgun Savaşçı*, s. 384). *Yaban*'da da çokça kaçak örneği vardır. Asker kaçaklığının gayrimeşruluğu vurgulanır ve yazar belli belirsiz bir tiksinti duyar: "Asker kaçığı, ha. İşte bu çok fena. İnsan ölür, fakat askerden kaçmaz" (s. 117).

KOŞULSUZ TESLİMİYET

Savaş yılmınlığını yansıtan diğer bir tutum, savaş ihtimalini ortadan kaldırmak için işgal kuvvetlerine ıtırassız boyun eğmek, hatta misafirperver

1. Dünya Savaşı'nın çıkmasından birkaç ay sonra Erzurum'da, gözlemcilerin "sıra dışı" olarak nitelediği savaş aleyhtarı bir gösteri yapılmış; kadınlardan oluşan topluluk saatler boyunca vali konağının önünde beklemiş, taşlar atmış ve valinin İstanbul'a savaşa karşı çıkan bir telgraף yollamasını talep etmişti.

düşülmeyecek gibi değil..." (*Yorgun Savaşçı*, s. 318)

Şairi bilinmeyen bir destanda, Dünya Savaşı sonrası yaşanan güçlükler, insan gücünün yitirilmesinden doğan yoksunluklar ("Köyün gürbüzlerin bir bir aldılar / Büyük küçük bütün halkı saldırdı; geride kalanların acısı ("Analar yas tutar bacılar ağlar / Yavuklu yavrular ırakta kaldı") ve güçlü

kurma çabaları artar, ancak silah altına çağrıldıkları halde gelmeyen ya da ordudan kaçanlar çok fazladır. İşgal sonrası taburlar 50 ile 100 askere inmiştir. Örneğin, Ali Fuat Paşa komutasındaki İkinci Piyade Alayı bin mevcutla Bilecik'ten Bursa'ya hareket etmiş, 150 mevcutla varmıştır.¹⁴

Caydırıcı önlemler almak gerektiği düşünülür ve Savunma Bakanlığı'nın

davranmaktır. Çeşitli köylerde işgal kuvvetlerinin mutlulukla karşılandığı ve millî mücadeleden olduğu düşünülenlere tam tersi tavır alındığı görülür. *Yorgun Savaşçı*'da da tükenmişliği tasvir için Anadolu köylülerini kaçmaktan alıkoyan teslimiyet hali dile getirilir. Halk "direnmek niyetinde değil"dir, Akhisarlılar "reaya" komşularıyla, "Türk gelse, biz onları koruyacağız, Yunan gelse, onlar bizi

koruyacak," diye karar verirler (Yorğun Savaşçı, s. 270). Diğer bir köyde, "kasaba eşrafı harıl harıl Yunan bayrakları diktirir," her tarafa Yunan bayrakları asmak için hummalı bir çalışma başlar (Yorğun Savaşçı, s. 247). "Düşmanı düşman bayraklarıyla bekliyorlar. Bizi aptallaştıran bu... bu ölü duygusuzluk ... birbirine sokulup düşmanın esir almasını bekleyen direnme gücü tükenmiş bir kalabalık..." (Yorğun Savaşçı, s. 310).

Teslimiyet duygusuna paralel olarak savaştan bıkkınlık, zaruret ve mahrumiyet insanların orduya, özellikle Anadolu hareketine karşı tavır geliştirmesine neden olur, belli belirsiz bir anti-militarist söylem hissedilir.¹⁵ Halk, girdikleri tüm savaşları kaybeden bu "subay takımının" sorumsuzca yeniden savaşa girmesine engel olmaya çalışır. Yorğun Savaşçı'da halkın yeni bir savaş küfürü gibi algıladığı belirtilir: "Vuruşalım" demiyor musun, anasına sövmüşsün gibi sırıtırıyor!" (Yorğun Savaşçı, s. 225). Kırmilleri köylerine "subay ayağı bastırmamaya" yemin ederler ya da "tutup kollarını bağlayalım, ... teslim edelim" diye planlar yapar. Tire'de halk, asker ve subayların memleketi ihtilale sürükleyeceğinden korkarak hemen kasabadan ayrılmalarını ister.¹⁶ Önemli olan yeni bir savaşın çıkmasını engellemek ve "kariyi kızı, çocuğu çocuğu, malı mülkü" kurtarmaktır (Yorğun Savaşçı, s. 340). Zaten bu insanlara göre hâlâ savaşmak isteyenler, yani hâlâ boğuşmaktan bezmemiş olanlar ancak evsiz barksız, yersiz yurtsuzlardır. "Bunlar evlerinden azanlar... Ana-baba kaçkınları... Karıdan usanmış takımı... demedeymişler... 'Boğuşmaktan bezginlik getirmemeleri bundan...' demedeymiş... 'Bunca yıldır evini ocağını, çocuğunu, çocuğunu görmemiş heriflerin bizim toprağımızda işleri nedir?' demekteler... 'Bunların sırası mılası, vatani matanı yok besbelli...'" (Yorğun Savaşçı, s. 305).

SAVAŞIN DEHŞETİ

Savaşın korkunçluğunu tüm çıplaklığıyla gösteren edebi anlatımlar savaş aleyhtarlığının önemli örtük ifadeledir. Erich Maria Remarque'ın önemli

Chateau ormanı.
Bombalamadan
sonra, 1. Dünya
Savaşı.

wikipedia

Çanakkale
Savaşı'nda
Anzak cesetleri.

wikipedia

kitabı *Garb Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* gibi savaş deneyimini sıradan bir askerin gözünden anlatan eserler savaşı idealize etmeden, vatan, şan, şeref, zafer kavramlarının arkasına saklamadan, içinde barındırdığı pislik, açlık, korku ve ölümlerle beraber tüm çıplaklığıyla anlatabilmiştir. Savaşların şanlı zaferlerle sonuçlandığı "bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik" tarzında bir yaklaşımın toplumdaki hakim anlatı olduğu düşünülürse, bu tip eserler savaşın kutsallığı fikrini sarstığı, gayri insaniliğini vurguladığı, "savaş çirkin bir şeydir!" dediği ölçüde önemlidir.

Dünya Savaşı'nın ortalarında yabancı gözlemciler Osmanlı ordusunun perişan durumda olduğunu, daha fazla dayanamayacağını, sefaletin daha çoklaştığını ve asker kaçakları yüzünden olduğunu belirtir.¹⁷ 1916 Eylül'ünde dağıtılan "Açlık" isimli savaş karşıtı bildiride Osmanlı Devleti'nin zayıflıkları "hem İstanbul'da hem de taşrada kıtlık olduğu, hükümetin kendi ordusunu bile besleyecek gücü olmadığı" açıklıkla dile getirilir.¹⁸

Ömer Seyfeddin'in Balkan Savaşları'ndaki yenilgi ve ricatı bir askerin günlük şeklinde nakleden hikâyesi Rûzname'de, çağdaş gözlemcilerin de aktardığı Osmanlı

karargâhlarındaki sefaleti -dondurucu soğuk, kar fırtınası, açlık, kötü barınma koşulları, kızamık, ateş, dizanteri, zatürree- tüm çıplaklığıyla yansıtır.¹⁹ Açlık ve kıtlığın yıkıcılığına, esir düşmenin kurtuluş gibi algılanmasına değinir. "...Yunan zabıtlarıyla beraber yattım. Bana ekmek ve jambon getirdiler (...) bir zabıt çay ve konyak getirdi... pek nazık ve insaniyetli adamlar (...) Güzel yemek veriyorlar. Jandarma zabiti gelip ne istediğimi soruyor, Sabahleyin süt ve kahve bile getirdiler." (s. 91-93).

Memleketimden İnsan Manzaraları'ndaki "Memetçik Memet" bölümlerinde askerin açlığı bütün dehşetiyle anlatılır. Kartallı Kâzım'ın hikâyesi savaşın en çarpıcı gerçekliğinin açlık olduğunu ve insanı insanlıktan çıkardığını anlatır.

**Nâzım Hikmet
Memleketimden
İnsan
Manzaraları'nda
askerlerin
umutsuzluğunu
ve savaşın
anlamsızlığını
dile getirir.**

Nâzım Hikmet Kültür
ve Sanat Vakfı'ndan
alınmıştır.

Karnını doyurmak için Kartallı Kâzım
önce "beygir fıksından arpa ayıklar"
kı dereye yıkayıp, güneşte kurutup
yiyebilsin. Sonra Almanlardan artan
makarnaları yiyen bir köpeğin önün-
dekileri almaya çalışır ("Aç insan
kurt olup saldıramazsa / açlık itten
beter eder insanı elbet"). Kâzım'ın
bir dilim ekmek için birini öldürme-
siyle, hikâyce merhametini kaybettiği
en yıkıcı mecrasına varır.

Ben ekmeğe bakıyorum.
Onun gözünde kuşağın ısıltıları.
Bir tekme attım kasıklarına.
Tekerleniverdi sırtüstü Memet.
Ve çam tahtasından yonga çıkar gibi
bir kemik parçası fırladı
kafasından.

Ekmek benim elimde
ve lakin merdivenin taşında kan
canlı ve de kırmızı
akar uzanır

benim ipek kuşağa benzer.

Memetçik, Memet,

Memetçik, Memet.

Açlık çıkınca yoluna
Memetten Memede yok mu merha-
met?... (s. 53-4).

Hastalık ve yaralanmanın korkutu-
culuğunu ve dehşetini düristçe anla-
tabilmek de önemlidir. *Rûzname*'de
askerler her zaman hastadır, çoğu
ishal ya da basur olur, ayrıca sıtma-
ya tutulanlar ve kangren olanlar da
vardır.

"Asker son derece yorgun ve perişan.
Bölükteki zabıtlar hasta. Yüzbaşı ishal
oldu. Mülazımisanıyı sıtma tutuyor.
Benim sol ayağım fena halde şişti.
Üzerine basamıyorum. Korkuyorum ki
kangren olmasın. Kasıklarındaki bez-
ler birer yumurta kadar şişti" (s. 58).
"Perişanlık o kadar müthiş ve tamir
olunmaz derecede ki, tarif edilemez.
(...) Askerin hepsi hasta. Basur deh-
şetle hükmediyor. Doktorlar şaşır-
dı. Zabıtlar bile hep basur" (s. 60).

Hikâyede gözler önüne serilen "da-
yanılmaz sefalet" (s. 76), keskin so-
ğuk, hiç durmadan yağan yağmur
ya da kar neticesinde "rezaletlin,
felaketlin son derece"yi bulması (s.
55), siperleri sel basması, askerlerin
ışlanıp "çamurda yuvarlanmış has-

ta köpekler"e dönüşmesi (s. 65), kar
altında "ayakları donan neferlerin"
acıyla inlemeleri, yaralıların "ara-
baların üstünde, yerlerde, karların
ve çamurların içinde kıvranarak, in-
leyerek can" vermesi (s. 60), çekilen
çilenin sansürsüz tasvirleridir. Halk
şiipleri de askerlik hayatının sefaletine,
özellikle açlığa (Gıdamız azaldı
sarardık solduk / Açlıktan bazımız
otları yolduk / Baksalar mideler aç-
lık meşheri") ve sefalete ("Şu harbin
şevkiyle ne zillet çektik / Havsala ta-
şımaz zaruret çektik / Açlığa katlan-
dık sefalet çektik / Kalmadı kimsenin
gözünde ferî") değinir.¹⁰

*Memleketimden İnsan
Manzaraları*'nda "Tatar yüzlü
adam"ın Çanakkale'de makineli tü-
fekle yaralanışı, saatlerce yerlerde
sürünmesi, bir çuval gibi yaralı ara-
basına fırlatıldıktan sonra kendini
bir kollar ve bacaklar denizinde bu-
luşu ("Altında bir insan gövdesi ki-
mildir/ göğsümde bir çift bacak/
ama bir tekinin yarısı yok", s. 76) ve
İstanbul'a sevk sırasında yaralarının
kurtlanması da ("Kurtlandı yaralarım/
Kaputu açarım/ kara kara başları/
beyaz beyaz kurtlar./ Bakarım eğilip/
hayvancıklar akıllı,/ kaçarlarmı beni gö-
rünce,/ tekrardan girerler yaraların
içine", s. 78) savaşın en çirkin halini
anlatır. Şanlı "Çanakkale zaferi" anla-
tılarından bambaşka bir resim vardır

karşımızda. Siperlerde bomba gü-
rültüleri altında yaşamının, etrafındaki
herkesin öldüğünü görmenin, ölüme
bu kadar yakın olmanın, yani savaşın
dehşeti de Basri'de vücut bulur.

"Basri bir gece yarısı girdi sipere.

Bombardıman.

Gökte yıldızdan çok mermi yanıyor.

(...)

Açtı gözlerini ki söküyor şafak

Ve siperde kendisinden başka canlı
adam yok.

Basrı alışmamıştı henüz parçalanmış
ölülere.

Ve korku gibi kurnaz

korku gibi cesur

kaçtı cepheden korkunun yardımı-
la" (*Memleketimden İnsan Manza-
raları*, s. 59)

Askerlerin umutsuzluğu ve savaş
anlamsız görmeleri de savaş aleyh-
tari edebiyatın özelliklerindendir.
Rûzname'de askerlerin çoğu intihara
meyillidir (s. 55); ayın kaç, gün-
lerden ne karıştırılır, "parlak göz-
lü" kimse yoktur. Neticede, askerlerin
"maneviyatı bozulmuş", savaşı git
gide anlamsız görmeye başlamışlar-
dır, hareket "hissiz" bir hal alır (s. 52).
Ordunun cephanesizlik gibi zayıflık-
ları görmezden gelinerek savaşı sür-
dürmekte ısrar edilmesi insafsızlık
olarak yorumlanır ("Garp Ordusu ku-
mandanı bizi zayi etmeye, bire kadar
mahvolmamızakarar vermiş.", s. 60).
"Rumeli'nin gittiği muhakkakken",
askerlerin "şaşırmış koyun sürüleri
gibi kurşun ve gülle altında; kar, ça-
mur ve hastalık içinde mahvolacak"
olması savaşı anlamsızlaştırır (s. 56).

GEÇ OSMANLI TOPLUMUNDA SAVAŞ ALEYHTARLIĞI

Toplumsal büyük kısmı savaştan bı-
kıncılık tecrübesini paylaşa da sesini
kamusal alanda duyurabilmenin ka-
nalları görece azdır ve bu sesler ço-
ğunlukla cılız kalır. Her şeye rağmen
çağdaşlarına olduğu kadar dönemi
araştıran tarihçilere de seslerini du-
yurmayı başardıklarını teslim etmek
gerekir. En açık biçiminde savaş kar-
şıtlığı, az sayıda da olsa, savaş pro-
testo gösterilerinde vücut bulmuş-
tur. Bu itirazların çoğunun ekonomik

sebeplerle - yiyecek kaynaklarının tükenmesi, işsizlik, tayınların azlığı, fiyatların artması- yapıldığını söylemek yanlış olmaz; nitekim gözlemciler sıkışan savaş aleyhtarı eylemleri alt sınıfların maruz kaldığı kıtlık ve zorlaşan yaşam koşullarına bağlar.²¹

Balkan Savaşları sırasında, Şubat 1913'te Milli Müdafaa Vekâleti önünde ciddi bir savaş karşıtı eylem yapılmış, İttihatçılar "katil ve hırsız" diye nitelendirilmişti.²² Dünya Savaşı'nın ilk aylarında Erzurum'da, gözlemcilerin "sıra dışı" olarak nitelediği savaş aleyhtarı bir gösteri yapılmış; kadınlardan oluşan topluluk saatlerce vali konağının önünde beklemiş, taşlar atmış ve valinin İstanbul'a savaşa karşı çıkan bir telgraf yollamasını talep etmişti.²³ 1915'te bu kez

Sabah gazetesinde yayımlanan 167 başyazının 87'si (%52), imzalanacak barış üzerinedir. Sıkıyönetim yüzünden açıkça dile getirilemeye de savaşa devam etmenin meşruiyeti neredeyse yoktur. İzzet Paşa hükümetinin programında (19 Ekim) en temel ve en acil mesele barışın sağlanmasıdır.

"1-İçerde ve dışarıda düzenin ve barışın sağlanması;

2-Sekiz yıldır süren kargaşadan sonra vatanın sükûnete, yokluklar içindeki ulusun artık dinlenmeye ihtiyacı vardır;

3-Wilson ilkelerine uygun bir barış memnuniyetle kabul edilecektir..."²⁴

Alemdar'la birlikte dönemin önemli muhalif gazetelerinden Peyam-ı Sabah da barışçıl çözüm yanlısıdır

Bu tutumun ilk örneği, 1899 Latiney Konferansı'na²⁵ eleştirilirdi: "...Umumi silahsızlanmal Karanlık tıranların keyfi uğruna birbirini duygusuzca öldürmekten yorgun düşen savaştan halklar için ne tatlı hayal! Gerçekçi

1. Dünya Savaşı'nda Gallipoli'da çamur içinde, umutsuz bir İngiliz askeri.

wikipedia

"Asker son derece yorgun ve perişan. Bölükteki zabitler hasta. Jüzbabı ishal oldu. Mülazımısaniyi sıtma tutuyor. Benim sol ayağım çena halde şişti. Üzerine basamıyorum. Korkuyorum ki kangren olmasın. Kasıklarımıdaki bezler birer yumurta kadar şişti. (...) Perişanlık o kadar müthiş ve tamir olunmaz derecede ki, tıfıl edilemez. (...) Askerin hepsi hasta. Basur dehşetle hükmediyor. Doktorlar şaşırırdı. Zabitler bile hep basur."

İstanbul'da, sayıları dört bini bulan bir kadın topluluğu Babiâli önünde toplanıp, ana temaları hayat pahalılığı ve kıtlık olan savaş aleyhtarı bir eylem yapmış, polisler ve askerler tarafından dağıtılmıştı.²⁴ Savaşın ortalarına doğru, yine kadınların oluşturduğu bir grup İstanbul'dan cepheye asker götürecek bir trenin önünü kesmiş ve "ölüme gitmelerini" protesto etmiştir. Askerlerin ayaklanmasıyla çıkan yetkililer kendilerini rayların üstüne atan kadınlara karşı şiddet kullanmamış, sevkıyatı geç bir saate ertelemiştir.²⁵

Mütareke dönemi muhalif basını da savaş aleyhtarı seslerin dile getirildiği önemli mecralardan olmuştur. Dünya Savaşı sonunda barış talepleri sıkça dile getirilir, "umumi sulh" olup olmayacağı dönemin popüler konularındandır.²⁶ Koloğlu'nun incelemesine göre, 1918'in ilk altı ayında

ve İngiltere ile siyasi diyalog önerir. İttihatçıların yol açtığı yıkımlara değinerek Kuva-yı Milliye hareketini "cinnet" olarak nitelendirir ve yöneticilerine "Dağlar, Bağlar" diye hitap eder.²⁸ Yeni direniş hareketinin geride "kanla sulanmış enkazdan" başka bir şey bırakmayacağı belirtir.²⁹

ABDULLAH CEVDET VE TEVFIK FİKRET:

ENTELEKTÜELLER VE PASİFİZM

Geç Osmanlı toplumunda savaşın pasifist bir noktadan reddedilişi istisnadır. Ancak Abdullah Cevdet ve Tevfik Fikret'in, makaleleri ve şiirleriyle savaş aleyhtarı düşüncenin kamusal temsilcileri olduklarını söylemek mümkün. Farklı düşünceleri aklının etkisinde, Hanioglu'nun tabiriyle eklektik bir düşünür olan Abdullah Cevdet'in çeşitli yazılarında savaş aleyhtarı fikirler göze çarpar.

ve yalnız tefrik edebilenler için ise ne düzenbazca bir entrika. Taç giyen en korkunç kafalardan birinin geliştirdiği iki yüzlülük! (...) Artık otokratlar eski hükümdarlık biçimlerini tebdil etmek ihtiyacını duyuyorlar (...) Halklar insanlıklarının değerini anlamadıkları sürece Tiran'lar, Demokles'in kılıcı halkın üzerinde sallanacaklardır."³¹

1901'de Viyana'da "Friedens Freunde" (Barış Dostları) cemiyetine girdiğinde savaş aleyhtarlığı belirginlik kazanan Cevdet, meşruiyet için İslama başvurur ve dine içkin kardeşlik fikrini savunur. Peygamberin "bir birinize haset etmeyiniz", "cümleiniz kardeş olun", Müslümanın "elinden ve dilinden insanlar masun-ı taarruz bulunur" sözlerine başvurur: "...Müsbetiblerin âlet-i cinayeti olarak icra eylediğimiz bu katli-birader cinayetlerini İslamiyet tasvib eder mi zan-

nediyorsunuz? Eğer içinde böyle bir itikadda bulunan var ise delalet-i azime içinde bulunuyor. (...) Müslümanlık cehalet ve taarruz ile kabil-i telif değildir."»

Mütareke döneminde muhalefet üzerindeki baskı azalınca, İttihatçı yönetimi sert bir dille eleştirir ("Tür-

kiye halkı bu harbe girmek istemedi, Türkiye halkı Ermeni kıymını yapmadı. Türkiye halkı, Suriye'nin ayan ve eşrafını asmadı. Kabul ettim, fakat bu cinayetleri kim yaptı?); savaş suçluları ortaya çıkarılıp yargılanmadıkça Osmanlı Devleti'nin barış görüşmelerinde saygın bir yeri olamayacağını savunur."» Yine bu dönemde

yazdığı "Bizim için Yegâne Çıkar Yolu" başlıklı yazısında, İttihatçı yönetimin "militarizm" siyasetini eleştirir ve anti-militarist bir yaklaşımı "askerliği ve askeri yönetimin iflası"nın altını çizer. Silahların sınırlandırılmasını, bütçedeki silah harcamalarının azaltılmasını, askerlik hizmetinin mecburi olmaktan çıkarılmasını ve kamu hizmetine dönüşmesini savunur: "(...) maliyemiz düşünülmeyerek (...) tatbikine çalışılan mahud 'militarizm' siyaseti katıyen bir tarafa atılmalıdır. Askerlikle devam etme kabiliyetsizliğimiz bir defa daha tezahür edecek olursa artık bilâ-şüphe elimizde hiçbir şey bırakılmayacaktır. Memleketi menedileştirmek en mühim vazifedir. (...) İşlunlar yapılmalıdır.

Evvela, sulh görüşmeleri sırasında, silahların sınırlandırılması...

(...) Bütün milleti savaşçı bir takım silahların başına toplama-yalım. Ellerine tüfek ve kılıç vermeye çalıştığımız adamlara kısmen olsun bundan sonra kazma, kürek vesaire tevdi edelim. Vatan için yol yapısını, şimendifer inşa etsinler, nehirlerin mecralarını tanzim eylesinler.

Ordu çıkınca (...) tasarruf edeceğimiz 6-7 milyon lirayı nafia, ziraat, maarif işlerine sarf ile refaha kavuşuruz..."»

Abdullah Cevdet savaşın toplumsal etkileri ve savaşa devam etme kararlılığı üzerine de eleştirel yorumlarda bulunur. Yemen, Suriye, Irak üzerindeki emellerin bir an önce son bulmasını ister."» Özellikle de Kuzey Afrika'daki topraklar için savaşmanın anlamsızlığından ve yarattığı kayıplardan bahseder: "Yemen'de son kırkbeş senede Süveyş kanalından 2.700.000 Osmanlı askeri geçmiş (...) 1.500.000'u raşitlik, cılızlaşmış, dâvûkûn halde avdet edebildi. Gerisi Yemen toprağına gübre oldu."»

Abdullah Cevdet savaş karşıtlığını edebi yollarla da dile getirmiştir. Temmuz 1915'te yazılmış, ancak sansür dolayısıyla Aralık 1918'de yayımlanmış "Kara Güneş" şiiri, kendi tabiriyle "Çanakkale Kitalinin İlhamı" ile

Tevfik Fikret

Tevfik Fikret'i de savaş aleyhtarı entelektüeller arasında düşünmek gerekir, zira 1900'lerin başından itibaren yazdığı çeşitli şiirlerde açıkça savaşın mutlak anlamsızlığını dile getirmiştir. 1905'te yazdığı, 1908'den sonra izinsiz olarak basılan, "Din şehit ister, âsmân kurban/ Her zaman her tarafta kan, kan, kan!" dizeleriyle ünlü şiiri "Tarih-i Kadim", savaşın uyandırdığı öfkeyle kaleme alınmış savaş karşıtı ilk örneklerindendir."» Fikret savaşın vicdan ve insanlık dışı, çirkin ve vahşi yönünden söz eder.

"(...) Mütavâli şüân-ı edvar: Hep felâket, elem yığıntıları (...) Başta, en başta kanlı bir bayrak, Onu bir kanlı tac eder i'akib, Sonra hûnin vesâit-i tahrib (...)

Kanlı âmirleriyle cünd-i vegaa: Sonra artık alay alay üserâ...

Mutlaka bir mazafer, on mağlub; Çiğneyen haklı çiğnemen na'yûb (...)"

Savaşçı karanlarla yürütenlerin siper edindiği kahramanlık, cihangirlik, zafer, şan, şeref gibi sözcüklerin ardında yatan savaşın yıkıcı sonuçlarından, çöken ocaklardan, yetim kalan çocuklardan, ağlayan ana babalardan, sakatlanan gençlerden söz eder.

"(...) Kahramanlık... Esâsi kan, vahşet; Beldeler çiğne, ordular mahvât; Kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık; Ne 'aman' bil, ne 'ahl' işit, ne 'yazık!', Geçtiğin yer ölümler, elem dolsun; Ne ekinden eser, ne ot, ne yosun; Sönsün evler, sürsün aileler; Kalmassa hırpalanmadık bir yer; Her ocak benzesin mezar taşına; Damlar insin yetimlerin başına... (...)"

Fikret, 1911'de *Halûk'un Değterinde* yayımlanan "Halûk'un Amentüsü" şiirinde savaş ve milliyetçiliğe karşı, çok iyi bilinen "Milletim nev-i beşer, vatanım rûy-i zemin" dizesiyle başlı ve insanlığı savunur. "Kan şiddeti, şiddet kanı besler" derken, geçmişte hep aksi yaşanmış olsa da (bir an için ceddâdını nisyanla) savaş topyekûn sona erdirme iradesini ortaya koyar.

Tevfik Fikret, 1915'te yazdığı "Harb-i Mukaddes" şiiriyle savaşı, İttihad ve Terakki'yi, Dünya Savaşı'na girmesini eleştirir."» Savaşın doğurduğu acıları, sefaleti, yoksullukları anlatır: Cepheye boş yere ölen askerler. Kurda kuşa yem olan kanlı cesetler, parçalanmış kollar, bacaklar, her yandan yükselelen intilller, başışlar; geride yanan yıkılan evler, yetimler, yoksullukla boğuşanlar, dilenenler... Bu korkunç sahneleri ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, yüceltilen, kutsal sayılan, kıskırtılan savaşa lanet okur.

"(...) Lanet sana! Ey 'harb-i mukaddes', Sensin bütün ekvân eden böyle mülevves Lanet sana, lanet sana ey haile-i harb, İnsanlığa bir darbesin, ey gaile-i harb! (...)"

Tevfik Fikret.

Osmanlılar
Anadoluya
çıldırdenalınmıştır.

yazmıştır. Osmanlı ordusunun Dünya Savaşı'ndaki en önemli zaferi sayılan Çanakkale cephesini "kıtıl" olarak nitelemesi, savaşın insanı boyutunu kavrayışını özetler. İlk kıtanın son dizesi boş yere kaybedilen hayatlar için duyulan acıyı dile getirerek, savaşın anlamsızlığını vurgular. Şiirin son kıtası ise çarpıcı bir şekilde insanlığı öldürmekten utanmaya ve ölmekten usanmaya davet eder.

Yangın özelemedik, nar istemedik,
Boş intizarile yazık can verdik.

(...)

Ey "akıl", koşarak gittiğin mabed

Cinayet gırdabı, kan imânıdır;

Yaktığın umumi kardeşlik bağı

Yıktığın insanlık hânmanıdır.

(...)

Bize de doğruluk, ey akl-ı sâlim?

Bize de selâmet, ey hiss-i selim?

(...)

Yoğur gözyaşınla humk ve gufrânı

Çehre-i rahimine savur, "Dardanlı"!

Duyuları ağlatan, bu kahr-ı ebedi

Asırlara göster, sen ey kandan el.

(...)

Osmanlı esirleri
Fransa'ya
giriyor, Balkan
Harbi.

Amnesty Congress
Library.

Kanında hayvanlık zehir saçsa da
İnsanlığa yine inan ey insan,
Merhamet arşı ol "kuvvet" in "nur" un
Öldürmeden utan, ölmeden usan! 17

Geç Osmanlı toplumunda savaş
aleyhtarlığının yaygın bir hissiyatı ol-
duğu ve örtük ve açık yollarla ifade
bulduğu söylenebilir. Her ne kadar
bu hissiyatı örgütlü bir hareketin
parçası yapmak mümkün olamamış-
sa da, savaş yılmılığı, tükenmişlik,
sefalet, zaruret ve barışa özlem gibi
sebeplerle savaşmayı reddeden sı-

radan insanların sayısı ciddi mik-
tarlarda olduğu aşîkârdır. Ancak bu
"bireysel retçiler" kendi aralarında
birleşememiş, eli silâhı ve kendile-
rini öldürmekte tereddüt etmeyen
otoriteye karşı pasifist bir alternatif
oluşturamamışlardır. Şimdiye kadar
neredeyse hiç çalışılmamış bu konu
hakkında ileride yapılacak daha kap-
samlı araştırmalar, zengin bir tarih-
sel anlatıya kapı aralayabilir.

NAZAN MAKSUDYAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ FESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. Az çalılmış bu konuda Erik J. Zürcher'in çalışmaları askerlerin savaş deneyimlerini ve firara yatkınlıklarını tarih yazına katmak açısından önemlidir. *Savaş, Devrim ve Ulusalizasyon: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005.
2. "Importance of Gallipoli", *New York Times*, February 6, 1917. "The Turkish people are in such a state of misery and destitution as a result of the war that they are completely indifferent as to the fate of Adrianople."
3. Hâkmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.2: 4. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s. 246.
4. Hilmi K. Bayur, *Sadrâzâm Kemâl Paşa: Siyasî Hayatı*, Ankara, 1954, s. 326.
5. "Turks Many Miseries: Government Members Fear to Show Themselves - No Work Little Food", *New York Times*, March 12, 1915. "... Discontent and a spirit of revolt are declared to be spreading in the army. ... These men, whose hearts were never in this war, which menaces their country with complete ruin and extermination, are said to be anxious to end the war so far as Turkey is concerned."
6. Liman von Sanders, *Türkiye'de Belgeler*, İstanbul: Burçak Yayın, 1968, s. 222-224.
7. İsmail Hamî Danişmend, *İzmirli Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.1: 4. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1977-1978, s. 453.
8. Asım Bezirci, *Halkımızın Diliyle Barış Şiirleri*, İstanbul: Evrensel, 1996, s. 142-4.
9. Tefik Çavdar, *Millî Mücadele Bağlarken Sayılarla ... vaziyet ve manzara-i umumîye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971, s. 195.
10. Fahrettin Altay, *10. Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları, s. 266.
11. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953, s. 350.

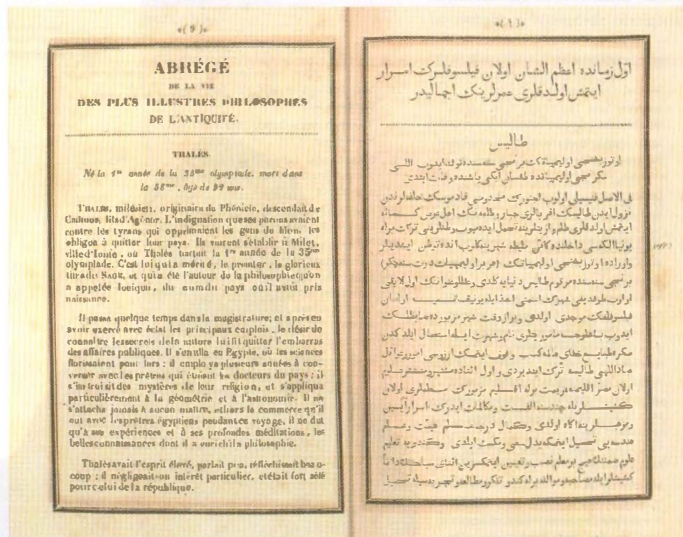
12. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991-92, s. 171-172.
13. Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu: "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi"*, İstanbul: Baha Matbaası, 1973, s. 154.
14. Çavdar, s. 195.
15. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Cem Yayınları, 1973, s. 25-26.
16. Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e*, c. 3. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998, s. 777.
17. "Turkey's Position Shaky", *New York Times*, February 28 1916. "... Turks are in a wretched position ... There is much misery owing to a great famine, and desertions are numerous."
18. "Socialists Bitter in Cry for Peace: Circular called 'lunger' is Widely Circulated in Germany to Incite Wage Earners", *New York Times*, September 7 1916.
19. "Importance of Gallipoli", *New York Times*, February 6, 1917.
20. Bezirci, s. 145-148.
21. "Turks Many Miseries: Government Members Fear to Show Themselves - No Work Little Food", *New York Times*, March 12, 1915. "... The Turk's dislike of the war is primarily economic. The people's livelihood is gone, and they are starving..."
22. "Anti-German Riots in Constantinople", *New York Times*, May 13, 1915. "... Food prices in Constantinople have doubled and there is widespread misery among the poorer classes."
23. "Importance of Gallipoli", *New York Times*, February 6, 1917.
24. "Turkish Women Revolt", *New York Times*, December 14, 1914. "... extra-ordinary anti-war demonstration by Turkish women..."

24. "Riots in Constantinople", *New York Times*, October 11, 1915.
25. "Riots Reported in Turkey", *New York Times*, March 6, 1916.
26. Orhan Koloğlu, *Aydınlanışın Buzulmuş Yılı 1918*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000, s. 17-8.
27. İsmailin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940-1953, s. 198-198.
28. İzzet Öztürk, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919 - Temmuz 1920): Türkiye ile İttifak Devletleri ve Birleşmiş Milletler'deki Tepkileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980, s. 7-8.
29. Peyam, 19 Ağustos 1919, s. 2.
30. 1899 ve 1907'de, Lahey'de, uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yoldan çözümü ve sınırlarımızın sınırlandırılması konularının tartışıldığı iki toplantı düzenlenmiştir.
31. Abdullah Cevdet, "Desarmement", *Les Temps Nouveaux Supplément Littéraire*, no. 9, 24-30. 1899, s. 1.
32. M. Şukri Hanuşlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1980, s. 173.
33. Abdullah Cevdet, "Türkiye Nereye Gidiyorsa?", *Yeni İktisad*, 6 Aralık 1918.
34. Abdullah Cevdet, "Bizim İçin Yeşine Çıkar Yol", *İctihad*, no. 129, 7.11.1918.
35. Abdullah Cevdet, *İctihad*, no. 131, 21.11.1918.
36. Abdullah Cevdet, "Yara ve Tuz", *İctihad*, no. 132, 28.11.1918.
37. Abdullah Cevdet, "Kara Güneş", *İctihad*, no. 133, 5 Kanunievvel 1918, s. 2739-2840.
38. Asım Bezirci, *Savirimizin Diliyle Barış*, İstanbul: Evrensel, 1999, s. 111-127.
39. Tefik Fikret, *Bütün Şiirleri III*, İstanbul: Can Yayınları, 1984, s. 247-287.

İLK MATBU FELSEFE KİTABI VE KRİKOR KUMARYAN

MEHMET Ö. ALKAN

Kırım Savaşı sürerken, İzmir'de yayınlanan bir kitap sessiz sedasız bir şekilde hem Türkiye felsefe tarihine hem de kitap tarihine geçmiştir. Söz konusu kitap, Türkiye'de yayınlanan ilk matbu/basma felsefe kitabıdır. Kitap 1854 yılında, isminden anlaşıldığı kadarıyla bir Osmanlı Ermenisi olan Krikor Kumaryan tarafından, Fénelon'dan çevrilerek hazırlanmıştır. Eserin Fransızca ismi *Abrégé de La Vie des Plus Illustres Philosophes de L'Antiquité*, Osmanlıca ismi ise Evvel Zamanda Eazim-üş-şân Olan Feylesofların İmrar Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmalidir adını taşımaktadır.*

Krikor Kumaryan tarafından yayınlanan kitapta orijinal Fransızca metin ve Osmanlıca çeviri metin karşılaştı sayfalarda.

İLK FELSEFE ÇEVİRİLERİ VE FELSEFE DERGİLERİ

Türkiye'de ilk felsefe kitabının Münif Efendi'nin İsonra Paşal hazırladığı *Muhaverat-ı Hikemiye* olduğu bilinirdi. *Muhaverat-ı Hikemiye* diyalog tarzı konuşmalardan oluşan ve

Voltaire, Fénelon, Fontenelle gibi isimlerden çevrilerek hazırlanmış bir kitaptır. İlk telif felsefe eserinin ise Ahmet Vefik Paşa'nın *Hikmet-i Tarih* adlı eseri olduğu düşünülür. İlk felsefe dergilerinin çıkması için ise II. Meşrutiyet dönemini beklemek gerekecektir. İçeriği itibariyle

ilk felsefe dergisi 1912-1913 yıllarında Baha Tevlik tarafından ve *Felsefe Mecmuası* adıyla 10 sayı olarak yayınlanmıştır. Öndan önce, 1911 yılında Selanik'te *Yeni Felsefe Mecmuası* adıyla 17 sayı yayınlanan eser Türk milliyetçiliğini savunur ve sosyoloji ağırlıklıdır. Üçüncü felsefe dergisi, Bohor İsrail'in 1913'te çıkarmaya başladığı, ancak tek sayı yayınlanan *Ceride-i Felsefiye* adlı dergidir. İlk *Kapital* çevirisi girişimi bu dergide yayınlanmıştır.²

İLK MATBU FELSEFE ESERİ VE ÇEVİRMENİ

Bu kitap hakkında bir makale yayınlanmakla birlikte,³ kitapta yer alan bilgilerin yeterince değerlendirildiği kanısında olmadığım için bu yazıyı kaleme aldım.⁴ Eser bir çeviri. Çeviri yapan ve kitabı hazırlayan, Krikor Kumaryan adlı bir Osmanlı Ermenisidir. Krikor Kumaryan isminin Latin harflerle Fransızca yazımı, kitapta Cricor Chumarian olarak verilmiştir. Benim yaptığım bütün araştırmalara rağmen, bu isme dair Türkçe kaynaklarda bir bilgi kırıntısına dahi rastlayamadım. Protestanların İzmir'de

*Kitapla ilgili görsel matzeme Mehmet Ö. Alkan'dan alınmıştır.

kurduğu "All Saint's" kilisesine bağlı cemaat üyelerinin gömüldüğü İzmir Buca Mezarlığı'nda Kumaryan adlı tek bir Ermeni'ye ait bir mezar var, ama ön ismi yazmıyor.⁵ (Ermenice kaynaklara hüküm, bu konularda araştırmalar yapan veya bilgisi bulunan Vagarsaş Seropyan, Puzant Akbaş ve Rober Haddecıyan'a danıştım. Ancak bu konudaki temel Ermenice biyografisi ve bibliyografya kaynakları da taramalarına rağmen hiçbir bilgiye ulaşamadılar. Kendilerine emek ve ilgileri için teşekkür ederken, en azından bu yazının yayınlanmasından sonra bir bilgiye ulaşabilme umudumu koruduğumu ifade etmek isterim.)

KİTAPIN İÇERİĞİ

İlginç bir şekilde, kitabın Fransızca aslı ile Osmanlıca çevirisi karşılıklı sayfalarda verilmiştir. Kitap sol yaprak Fransızca, sağ yaprak Osmanlıca olduğu için, Fransızca adı kitabın sol yapığında *Abrégé de La Vie des Plus Illustres Philosophes de L'Antiquité*. Osmanlıca adı ise sağ yapığında *Evvel Zamanda Eazim-üş-şân Olan Feylesoşların İmrar Etmış Oldukları Ömürlerinin İcmalidir* şeklinde verilmiştir.⁶ Bu kitap, bildiğimiz kadarıyla ve elbette şimdilik, ilk basma/matbu felsefe eseri olarak nitelendirilebilir.

Kitapta 26 felsefecinin yaşamöyküleri vardır. Kitapta sırasıyla şu isimler yer almaktadır. (İlki Fransızca yazımı-ikincisi Osmanlıca okunuşu şeklinde verilmiştir): Thalés-Talis, Solon-Solon, Pittacus-Pitakus, Bias-Bıyas, Périandre-Peryandres, Chilon-Şilon, Cléobule-Kleyobol, Epiménides-Epimenides, Anacharsis-Anhırsis, Pythagore-Fitagors, Hércacle-Heraklitis, Anaxagoras-Anaksgoras, Démocrite-Demokritis, Empédocles-Empidoklis, Socrate-Sokrat, Platon-Eflatun, Antisthène-Antişinos, Aristote-Aristib, Aristote-Aristotalis, Xénocrate-Eksinokrat, Diogène-Diyocins, Cratés-Ekratis, Pirrhon-Birhun, Bion-Biyon, Epicure-Epikür, Zénon-Zinon.

Eser üzerindeki sayfa numaralarına bakılırsa, kitabın 205 sayfa olduğu

düşünülebilir. Oysa eserde 8. sayfadan 205. sayfaya kadar, karşılıklı sayfalar aynı sayfa numarasını almıştır. Daha önce belirtildiği gibi eserin bir sayfası Fransızca, karşı sayfası Osmanlıca olduğu için girişteki ilk 7 ve ayrıca son tek sayfa da eklendiğinde, kitap toplam olarak 402 sayfaya ulaşmaktadır.

İlk kez 1854 yılında çevrilen kitabın sonraki yıllarda bir çevirisinin daha yapıldığını anlıyoruz. Eserin bu ikinci baskısı, *Meşâhir-i Kudema-yi Felseîşinin Mücmelen Tercüme-i Hâlleri* adıyla ve farklı çevirmenle Ahmet Mithat Efendi'nin matbaasından basılmıştır.⁷

ESER KİMDEN ÇEVİRİLMİŞ?

Krikor Kumaryan, *Evvel Zamanda Eazim-üş-şân Olan Feylesoşların İmrar Etmış Oldukları Ömürlerinin İcmalidir* adlı eserin çeviri olduğunu önsözde (Dibace'de) belirtmekle birlikte, kimden çevrildiğini belirtmemiştir. Mermutlu'nun bu konudaki tespiti doğrudur. Eser, kuşkuyla yer bırakmayacak bir şekilde Batılı bir filozoftan, Fénelon'dan çeviridir. Zaten kitabın Fransızca adı olan *Abrégé de La Vie des Plus Illustres Philosophes de L'Antiquité* ile Fénelon'un kitabı aynı ismi taşımaktadır.⁸ Bu sayfalarda fotoğrafını verdiğimiz Fénelon'un kitabının orijinal sayfaları ile İzmir'de basılan kitabın ismi ve içindekileri karşılaştırdığında durum açıkça görülür. Ama burada not etmek gerekir ki, bu eser Fénelon'un eserinin orijinal dili olan Fransızcası ile birlikte basıldığına göre, bu demektir ki Fénelon'un bu eseri yalnızca çeviri olarak değil, orijinal dilinde de İzmir'de basılmıştır. Bu durum kitabı daha da ilginç hale getirmektedir.

Fénelon'un uzun adı, François de Salignac de la Mothe-Fénelon'dur. (6 Ağustos 1651-7 Ocak 1715), Fransız Roma Katolik ilahiyatçısı, şair ve yazar olarak tanınır. Katolik dünyası için öne çıkan yönü, kietizm (quietism) savunucusu olmasıdır. Quietism, Türkçeye dingincilik veya sekinçilik olarak çevriliyor. Bir felsefe olarak

quienism ise "akıl ve imanın dünyevi olaylarla ilgilenmeyerek, yalnız Tanrı düşüncesine daldığı dinî bir mistisizmin hali; kalp ve fikir rahatlığı" olarak tanımlanabilir.⁹ Ancak Fénelon'un hem Batı'da hem de Osmanlı'da en çok tanınan eseri *Telemak*'tır (*Telemachus*).¹⁰ İlk kez 1699'da yayınlanan bu eser Fransız monarşisine yönelik sert eleştirileri ile ünlüdür.

TÜRKİYE'DE İLK FÉNELON ÇEVİRİLERİ

Osmanlı'da Tanzimat döneminde Batı felsefesinden ilk çevrilen isimlerin başında Fénelon gelir. Onun *Hikâye-i Aristonous*¹¹ gibi eserlerinin yanı sıra, özellikle Fransız monarşisine yönelik sert eleştiriler yönelten *Telemak* [*Télémaque*] adlı eseri defalarca yayınlanmıştır. Bu eser *Cümel-i Hikemiye-yi Telemak*,¹² *Tercüme-i Telemak*,¹³ *Telemak* "*Küpton Heykelinde*",¹⁴ *Telemak Tercümesi*¹⁵ gibi adlarla olduğu gibi, Kara-

Kitabın içindekiler sayfası.

TABLE DES MATIÈRES	İçindekiler
Thalès	1
Solon	15
Pitacus	23
Bias	31
Périandre	35
Chilon	43
Cléobule	57
Epiménides	60
Anacharsis	65
Pythagore	68
Hércacle	70
Anaxagoras	80
Démocrite	90
Empédocles	91
Socrate	94
Platon	107
Antisthène	116
Aristote	124
Aristote	130
Xénocrate	140
Diogène	145
Cratés	149
Pirrhon	173
Bion	180
Epicure	183
Zénon	188

manlıca olarak *Sergüzeşt-i Telemak* adıyla da yayınlanmıştır.¹⁶

İZMİR'DE BİR MATBAA: IMPRIMERIE DAVERONI ET SOUGIOLLI

Kitabın hem ilk hem de son sayfasının altında matbaa olarak "Imprimerie Daveroni et Sougiolli" ismi vardır. (İkinci isim olan Sougiolli, bazı kaynaklarda Sucuoğlu olarak da geç-

François Fénelon'un (1651-1715) Joseph Vivien tarafından 1713 yılında yapılan portresi.

Alte Pinakothek, Münih.

mektedir.) Kitapta bu matbaanın adresi, "Rue Sultanié No 101 Isultaniye Caddesi No:101" olarak verilmiştir.

Bu matbaa hakkında da ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.¹⁷ Bu matbaanın ismi, son zamanlarda yayınlanan bir Almanca kaynaktaki, 1856'da bir propaganda kitabının yayınlanmasıyla ilgili geçmekte ve Imprimerie J.C. Daveron et L. Sougiolli olarak yazılmaktadır. Matbaa adresi olarak Rue franque (Sultanié Giadessi) No:98 verilmiştir.¹⁸ İtalyanca bir kaynaktaki ise bu matbaanın ismi "tipografia Daveroni e Sougiolli" olarak ve İzmir'de İtalyanca ve Türkçe (Osmanlıca) kitap basan bir matbaa şeklinde veriliyor. Gerçekten

lebriz eder ki efkâr-ı ihtiramât-ı tām ile müşerref olan pek mutî" ve hakir bendeniz olduğumu tesviye eder."

Ayrıca Dıbaçe'de (önsözde) de şu ifade yer alır:

"İngiltere donanması kapudan-ı hünerveranından olup Devlet-i Aliyye-i ebedi-yy-üd-devam hizmetinde bulunan Müşâvir Paşa cenabları (Kapudan İslat) İslade ol esnada muvakkaten İzmir'de bulunup hâlen terceme etmiş olduğum kitabı görüp devam etmemi ibram eyledi ve bu ahkare takviye-i kalp etmek için terceme-i mezkûru kendisine bi'ttakdim müşerref-i azime olmama ruhsat verdi..."

Kumaryan'ın Osmanlı'da bilinen adıyla Müşavir Paşa diye hitap ettiği kişi, Sir Adolphus Slade'dir.²⁸

Sir Adolphus Slade (1802-1877) 1849'da resmen Osmanlı devlet hizmetine danışman olarak girmiş, tersane ve donanmada islahat yapılması konusunda çalışmalar yapmış bir İngiliz subayıdır. Resmen danışman (müşavir) olması nedeniyle o dönemde Müşavir Paşa olarak adlandırılmış ve bu isim Batılı kaynaklara da geçmiştir. Slade, müşavirlik görevini 1865 yılına kadar sürdürmüştür.²⁹ Krikor Kumaryan'ın, çok değer verdiği anlaşılan Slade ile onun danışmanlık görevine başladığı 1849 yılı sonrasında tanışmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Slade ilkin 1829, 1830 ve 1831 yıllarında İngiliz deniz subayı olarak Türkiye'ye gelmiş ve dönüşünde *Records of Travel in Turkey* adlı kitabını yayınlamıştır.³⁰ İkinci kitabını 1837'de, *Turkey, Greece and Malta* adıyla yayınlamıştır.³¹ Son kitabı, *Turkey and the Crimean War* adlı, Kırım Savaşı'nı konu alan eseridir.³² Osmanlı deniz kuvvetlerinde amiral olarak görev yapan Slade'in Türkiye ile ilgili kitaplarından bazıları Türkçeye çevrilmiştir.³³

ÂLİ PAŞA

Krikor Kumaryan'ın, hazırladığı kitaba yazdığı Dıbaçe (önsöz) şu satırlarla bitiyor:

Bu eser, Fénelon'un eserinin orijinal dili olan Fransızca ile birlikte basıldığına göre, bu demektir ki Fénelon'un bu eseri yalnızca çeviri olarak değil, orijinal dilinde de İzmir'de basılmıştır. Bu durum kitabı daha da ilginç hale getirmektedir.

de matbaa Osmanlıca, Fransızca, İtalyanca ve Yunanca dillerinde basım yapabilmektedir. Özege kataloğunda bu matbaada iki dilli olarak -Fransızca ve Osmanlıca- basılan iki yayına rastladık. Bunlardan ilki *Fevaid-i Şarkıyye*,³⁴ diğeri ise *Türkçe ve Fransızca Mükâlemeler. Dialogues Turcs-Français* adlı eserdir.³⁵ Bu Osmanlıca eserlerin *Fevaydi-charqiyeh*³⁶ ve *Dialogues turcs-français*³⁷ adlı Fransızca basımları da yapılmıştır.³⁸ Bu matbaada İtalyanca basılan eserler arasında Pio Mazzoni'nin 1858 yılında basılan *Sull'allopazia e l'omiotopia in Smirne: lettera prima / del dottor Mazzoni all'esimio cavaliere Richard Van Lennep console d'Olinda in Smirne* adlı eserini de zikretmek gerekir.³⁹ Bir başka eser, 1865'te basılan *A Propos Du Chilera* adlı eseridir.⁴⁰ Matbaada Yunanca kitaplar da basıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, 1866'da basılan *O alithinos filot tu christianu: ite epitomi ton anangheoteron praghmaton in' apolousi o christianos tin eonion sotirian. / Sinthemeni*

para tu Patros Aloisii apostolice ierokiricos captucinu Eñimeriu is tin Ecclisian tu Aghiu Policarpu tis Smirnis.⁴¹ Matbaanın 1905 yılında Daveroni Matbaası adıyla faaliyette gösterildiği tespit edilebilmektedir.⁴²

"MÜŞAVİR PAŞA CENAPLARI"

Krikor Kumaryan hazırladığı eseri, hayranlık duyduğu ve çok değer verdiği anlaşılan Müşavir Paşa'ya kitabın başına uzun bir iltifat cümlesi yazarak adeta ithaf etmiştir. Eserin hemen başında, "Der-i Aliyye'de İzzetlü Efendim Müşâvir Paşa Cenaplarına..." hitabıyla şu uzun cümle yer almaktadır:

"İşbu tercüme kusurat ve hatayâtın hâli değil ise de kitab-ı mezkûrda evvelâ ism-i âlilerini kıraat ettiklerinde hulk-i sehviyât ve zellâtını afv buyuracaklarını me'mûl ederim kitab-ı mezkûr nâm-ı âlileriyle müşerref ve müştahir olmasına müsaade buyurmuş oldukları şeref kalbimi mümteni-ût-ta'bir bir memnuniyetle

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılarla uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

JÖN TÜRKLERDE DEVRİM ALGISI

"BARIŞÇIL DEVRİM"

ÖZGÜR ADADAĞ

Jön Türk grubu içinde birçok konuda olduğu gibi devrimin nasıl gerçekleştirileceği konusunda da farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşler içinde önemli bir yere sahip olan şiddetten olabildiğince uzak kalma eğilimi kendisini barışçıl devrim tabirinde gösterir. Aslında devrim kavramı tüm muhalif söyleme hâkimdir, ancak kavram ani, radikal ve şiddet içeren değişim anlamında kabul edilmez. Devrim, düzen perspektifinden değerlendirilir, yani istenilen siyasal değişimin sınırlarını, toplumsal düzeni ve değerleri koruma isteği belirler.

Jön Türk örgütlenmesi içinde önemli görevlerde bulunmuş Doktor Nâzım, II. Meşrutiyet ilan edildikten bir süre sonra Fransızlara hitaben yaptığı konuşmada şu sözleri söyler: "Beyler, siz Fransızlara açıklamak zorunda olduğumuz şu ki, bizim barışçıl devrimimiz, bizim olduğundan daha çok sizin eserinizdir. Bu fikri bize siz verdiniz, yöntem ve araçlarını sizde öğrendik." Bu sözlerle de ifade edildiği gibi, Osmanlı muhalifleri Fransız devriminden etkilenmiş olduklarını birçok vesile ile belirtirler. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Fransız devrimini ile kendi muhalif kırımları arasında paralellik kurarak hem 1789'u sahiplenirler, hem de kendi devrimlerini 1789'un devamı olarak sunarlar. Ancak her ne kadar 1908 devrimini 1789 Fransız devriminin devamında konumlandırılmaya çalışıl-

sa da, bu tam anlamıyla amaçlanan durum değildir. Osmanlı muhalifleri kendi ülkelerinde gerçekleştirilmeyi amaçladıkları devrimin 1789'dan farklılaşmasını da isterler. Yukarıdaki alıntıda yer alan "barışçıl devrim" ifadesi bu farklılaşma isteğini yansıtır niteliktedir. Bu ifade ayrıca, son dönem Osmanlı muhaliflerinin devrim kavramından ne anladıkları konusunda da ipuçları verir.

Bu konuda yapacağımız açıklamalar öncesinde bazı hatırlatmalar yapmakta fayda var: Jön Türk olarak adlandırdığımız muhalif grup türdeş bir yapıya sahip değildir. Bu muhalif grup farklı etnik ve dinsel kökenlere, farklı dünya görüşlerine sahip kişilerden oluşur. Muhaliflerin üzerinde uzlaştığı temel konu, II. Abdülhamid tarafından 1878 yılı başında askıya alınmış anayasanın tekrar uygulamaya konmasını ve faal edilmiş parlamentonun tekrar açılmasını sağlamaktır. Bu amacın nasıl gerçekleştirileceği konusunda ise farklı yaklaşımlara sahiptirler. Nitekim yurtdışında bulunan muhalifler ortak bir tavır belirlemek amacıyla şubat 1902 ve aralık 1907'de Paris'te iki kongre düzenlemişler, ama istenilen amaca tam anlamıyla ulaşamamışlardır. Do-

layısıyla, Jön Türkler denildiğinde her açıdan bütünlük arz eden bir grubun anlaşılması gerektiğini, bazı konuları incelerken Jön Türkler içindeki farklı gruplardan hareketle farklı sonuçlara ulaşılabileceğini hatırlatalım. Bizim bu yazı çerçevesinde fikirlerini inceleyeceğimiz grubun ise Ahmed Rıza'nın öncüsü olduğu grup, yapacağımız alıntılarının büyük çoğunluğunun da Ahmed Rıza'nın kurucusu olduğu *Meşveret* dergisinin, aralık 1895'ten ağustos 1908'e kadar Fransızca olarak 202 sayı yayımlanan *Mechveret* ekinden olduğunu belirtelim.

Nâzım Bey'den yaptığımız alıntıda geçen barışçıl devrim tabiri özellikle 1908 devrimi öncesinde sıkça kullanılır. Bu tabire, istenilen düzen değişikliğinin tam olarak ne olduğunu, yani içeriğini ya da nasıl gerçekleşeceğini, yani yöntemini açıklamak amacıyla başvurulur. Dolayısıyla, barışçıl devrim ifadesinden yararlanarak devrim kavramının Osmanlı muhalifleri tarafından nasıl algılandığını bazı başlıklar altında inceleyebiliriz.

Belirtilebilecek ilk konu, devrimin şiddet içermemesi gerektiğine yapılan vurgudur. Halkın nasıl hareket etmesi gerektiği üzerine yazılan 1899

Ahmed Rıza'nın Paris'te Fransızca olarak çıkardığı *Mechveret* in 15 Temmuz 1898 tarihli nüshası.

www.ethess.net

tarihli bir yazıda, siyasal değişimi şiddetten kaçınarak gerçekleştirme amacı şu şekilde ifade edilir: "Apaçık ortada ki, halkı herhangi bir kanlı ayaklanmaya itmek istemiyoruz; sadece, halkın hep beraber ve canlı bir şekilde hoşnutsuzluğunu ve insanlığa zulm olan bu halin durmasına şahit olma tutkusunu göstermesini istiyoruz."² Benzer bir fikir, 1908 devrimini gerçekleştikten hemen sonra yayınlanan bir yazıda, bu defa düzeni bozmayan ve şiddet içermeyen bir devrim yapmış olmanın mutluluğuyla dile getirilir: "Baş döndürücü bir hızla, sarsıntı olmaksızın, kan dökülmeksizin, sonuçları mükemmel olan bir devrim yaptık. Niçin? Çünkü devrimcilerin tüm eylemleri mutlak bir aklı-selim, adalet ve samimiyet içinde belirlenmiştir." Aynı yazıda anayasanın yürürlüğe girmesinin yarattığı olumlu ortam anlatıldıktan sonra, gerçekleşmiş olan devrimin

teyiz: "Şiirsel düşüncelerin olduğu ve vatan aşkıyla dolu ateşli konuşmalar duyduunuz. Şair ruhlu olmayan ve hayal kurmayan bir gençlik, devrimci olmayan bir gençlik elbette dinç bir gençlik değildir. Fakat, dengeyi korumak için bu coşkulu gençliğin yanında biraz daha sakin, biraz daha yapıcı vatanseverlerin olması belki faydalı olur."⁴ Bu yazıda ılımlı kişilerin varlığına ihtiyaç olduğu üzerinde durulurken, bu kişilerin izlemesi gereken yol daha önce yazılmış bir makedale belirtilmektedir: "Bir vatansever, sadece elebaşı olduğu çılgınca eylemlerden değil, aynı zamanda yığınların tutkularını kışkırtabilecek ve toplumun hayatı işlevlerini felce uğratabilecek tedbirsiz sözlerden de sorumlu olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır."⁵

1908 devrimi öncesi aşırılığa kaçmamak ve toplumsal sorumluluk

Bu yaklaşımla bağlantılı olarak devrim kavramının nasıl algılandığı konusunda belirtilebilecek üçüncü nokta ise devrime, gerçekleştikten hemen sonra bir son verme isteğidir. Devrim sürecine son verme amacı devrimin istenmeyen sonuçlara yol açmasını engelleme, yani onu kontrol etme isteğini yansıtmaktadır. 1908 devriminin hemen ertesinde yazılmış bir yazı bu amacı gösterir: "Barışçıl devrimimiz başarıyla taçlandı. Osmanlı halkı anayasal haklarını tekrar kazandı... Bu Anayasayı korumak için artık devrime ihtiyacımız yok, aksine, ihtiyacımız olan sükunet, sakinlik ve her şeyden önemlisi taleplerimizde ılımlı olmalıdır."⁷ Bu çerçevede devrim, kısa vadede yıkılığın yerine yenisini kurabildiği oranda başarılı olarak kabul edilir. Kendi deyimleriyle: "Sadece, yeri daha iyi bir şekilde doldurulabilecek olan yıkımlardır."⁸ Diğer taraftan,

"Apaçık ortada ki, halkı herhangi bir kanlı ayaklanmaya itmek istemiyoruz; sadece, halkın hep beraber ve canlı bir şekilde hoşnutsuzluğunu ve insanlığa zulm olan bu halin durmasına şahit olma tutkusunu göstermesini istiyoruz."

farklılığına vurgu yapılır: "Osmanlı halkı, barışçıl devrimler silsilesinde tek olan bu sihirli tabloya, unutulmaz gösteriyi bakarak kendisine soruyor: 'Bu hayal mi, yoksa hakikat mı?'"³

Barışçıl devrim ifadesinden hareketle değinilebilecek ikinci nokta, devrimin toplumsal düzeni bozması gerektiğine inançtır. Bu çerçevede devrim kavramına ihtiyatlı bir şekilde yaklaşılır. Bu ihtiyatlı yaklaşımı, 27 ve 29 Aralık 1907 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirilen Osmanlı Muhafız Partileri Kongresi'nin kapanış konuşmalarından birini yapan Ahmed Rıza'nın sözlerinde görmek-

bilinçle hareket etmek gerektiğine yapılan bir vurgu, devrimin hemen ertesinde Fransızlarla birlikte yapılan kutlama toplantısında gene ön plandadır: "Görevimiz daha bitmedi. Sizler daha uzun süre bizim destekçimiz ve yargıcımız olacaksınız. Şimdiye dek halkı ayaklandırmak için çalıştık. Onu sadece despot rejimi alaşağı etmek için kışkırttık, fakat gene de onda isyan ruhunu besledik. Şimdi görevimiz sakinliği, ılımlılığı önermek ve ilerlemenin hiçbir zaman onsuz olamayacağı düzeni sağlamaktır."⁶ Bu alıntılarda da görüldüğü gibi, muhaliflere göre toplum adil olmayan yönetime karşı isyana teşvik edilmelidir, bu yönetim devrilmelidir, ama tüm bunlar belirli sınırlar içinde, aşırılığa kaçmadan, toplumsal düzeni sarsınayacak şekilde ve toplumsal sorumluluk bilinciyle gerçekleştirilmelidir,

devrimden sonra kurulacak yeni yapı ise geçmişin değerlerini yerle bir etmemeli, geleneklerle uyum içinde olmalıdır. Örneğin, "geleneklere ve ülkenin var olan kanunlarına dayanan, imparatorluğun toprak bütünlüğünü ve vatandaşların huzurunu garanti altına alacak genel reformlar dışında selamet görmüyoruz,"⁹ ifadesi birçok yerde tekrar edilir,

Bu fikirlerden hareketle, Osmanlı muhaliflerinin devrim fikrine pragmatik ve işlevsel bir anlam yüklediğini söyleyebiliriz. İşlevini yerine getirdiği andan itibaren devrime ihtiyaç yoktur. Devrim, reformlarla gerçekleştirilecek aşamalı ilerlemenin ilk ve en önemli evresi olarak görülmektedir. Devrim anayasal sistemi yürürlüğe koyma amacını gerçekleştirmek için bir araçtır. Tüm bu fikirleri özetler nitelikteki açıklamaları, 1908 devriminden sonra "Sakin ve İhtiyat-

Ahmed Rıza

mualiminnurkutuphanesi.com

1894'te Fransız Cumhurbaşkanı Carnot'nun anarşistlerce öldürülmesi Paris'te yaşayan diğer politik mülteci gruplara da şüpheyle bakılmasına yol açar.

www.bsm-lyon.fr

lı Olalım" başlığı altında yayınlanan bir yazıda bulmaktayız: "Daha önce de birçok kereler açıkladığımız gibi bizim için devrim ilke değil geçici bir araçtır. Onu, ülkemizin dinsel ve toplumsal kurumlarına karşı değil, mutlakiyete ve zulme karşı yönlendirdik; onu, yöneticilerin, imparatorluğun var olan kanunlarını, özellikle de anayasayı yürürlüğe koymaya mecbur kalması için kullandık..."¹⁰

Devrim kavramına yüklenen anlam açısından değinilebilecek dördüncü konu ise imparatorluğun bütünlüğü ile ilgilidir. İmparatorluğun bütünlüğü söz konusu olduğunda Osmanlı muhalifleri için devrim olumsuz ve yıkıcı bir anlam taşır. 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyılın başı milliyetçi hareketlerin güçlendiği yıllardır ve özellikle Balkanlar'da bazı milliyetçi örgütlenmeler kendilerini devrimci olarak tanımlarlar. Oysa burada üzerinde durduğumuz Ahmed Rıza grubu için, imparatorluğun birliğinin korunması ana hedeflerden biridir. Bu doğrultuda, devrimin yükselmekte olan ulusçu hareketlerle özdeşleştirildiği durumlarda kavram, "devrimler" şeklinde çoğul olarak kullanılır ve imparatorluğun ortak bir amaçtan yoksunluğunun kanıtı olarak sunulur: "Devrimlere taraf değiliz; şu andaki durumda, devrimlerin ülkenin yaşamsal çıkarlarına zarar verdiğine inanıyoruz. Osmanlı halkının farklı unsurları arasında ortak bir amaç ve genel bir uzlaşma olmaksızın gerçekleşen her türlü bölgesel ayaklanma sadece kıyıma ve düşmanın ekmeğine yağ sürmeye yarar."¹¹ Kendilerinin amaçladığı devrim ise imparatorluğun sınırları içerisindeki farklı grupların benimsediği ortak bir amacı ve bu amaç için beraber hareket etmeyi gerektirmektedir, aksi takdirde başarıya ulaşamayacaktır: "Topluma yön veren bir fikri, herkes tarafından kabul edilmiş reform planları olmayan bir halk, hele ki Osmanlı halkı gibi bu derece çeşitli unsurlardan oluşmuş bir halk hiçbir zaman büyük bir devrim yapamayacaktır."¹²

Devrim fikri ile imparatorluğun dağılması arasında kurulan bu bağlantı sonucunda devrim kavramı anarşi ile

özdeşleştirilmekte, devrim ve anarşi, devrimci ve anarşist terimleri beraber kullanılmaktadır. Ayrıca devrim imparatorluğu bölen fikir, devrimci ise bu bölünmeyi kışkırtan kişi olarak sunulur. Bu çerçevede, bağımsızlık taraftarı hareketlerle farklarını, anarşist ve devrimci olmadıklarını belirterek vurgularlar. Örneğin Ahmed Rıza, "Korkudan değil, siyasi akıl, yani vatanperverliğin gereği olarak ne anarşistim ne de devrimciyim,"¹³ der.

1789 SONRASI ETKİ

Devim fikrinin son dönem Osmanlı muhalifleri tarafından nasıl algılandığı üzerine yaptığımız bu açıklamalardan sonra bunun sebepleri üzerinde durmak gerekir. Bu algı-lamanın oluşmasında belirleyici olan iki temel öğeden bahsedebiliriz. Bunlardan birincisi 1789 sonrası Fransız devrimi üzerine Avrupa'da yapılan tartışmaların doğurduğu ortam, ikincisi ise Osmanlı muhaliflerinin, üyesi oldukları imparatorluğun geleneksel yapısını yorumlama biçimleridir.

Yazımızın başında Osmanlı muhaliflerinin 1789 Fransız devrimini referans aldıklarını ama onu aşmaya çalıştıklarını belirtmiştik. Aslında Osmanlı muhaliflerini etkileyen şey-in 1789'dan çok, 19. yüzyıl boyunca 1789'u da kapsayan tartışmalarla ortaya çıkan fikirler olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa'da 19. yüzyıl, Fransız devriminin taşıyıcısı olduğu fikirlerin ön plana çıkarıldığı dönem olduğu kadar, bu fikirlerin sorgulandığı bir dönem de olmuştur. Başka bir de-

yişle, bu yüzyıl boyunca Fransız devrimi sadece insan hakları, özgürlük, eşitlik, kardeşlik, halk egemenliği, Aydınlanma çağına getirdiği kendi ayakları üzerinde duran birey, aklın üstünlüğü, belirleyiciliği ve tüm bunların evrenselliği gibi insanlık tarihine katkılarının dolayı önem taşıyan fikirlerin taşıyıcısı olarak görülmez. 19. yüzyıl aynı zamanda tüm bu fikirlerle yapılan köklü eleştirilerin de dönemidir. Bu eleştirilerin dayanaklarından biri, 1793 yılında yaşanan terör dönemidir. Terör dönemi, birçok Avrupalı düşünür için devrimin nerelere varabileceğini gösteren somut bir örnektir. Devrim ile terörü birbirine bağlayan nedir? Nasıl olur da özgürlükmeyi amaçlayan bir devrim, ardından yıkıp yıkmanın geldiği bir terör dönemini doğurur? Devrim ile terör ve düzenin bozulması arasındaki ilişkiye dair bu ve benzeri sorular Avrupalı düşünürlerin Fransız devrimine yaklaşımlarını etkilemiş ve 19. yüzyılda olayları incelemelerinde de belirleyici olmuştur. Diğer taraftan, 1830 ve 1848 devrimleri sonrası, 1789 ile başlayan devrim sürecinin 19. yüzyıl boyunca devam ettiği düşüncesi doğar. Bu çerçevede, "devrimi sona erdirmeyi", yani istikrarsız bir şekilde bürünen toplumsal ve siyasal yapının yerine süreklilik arz eden kurumların oluşması, düzenin hâkim olduğu bir yapıyı kurma arayışının baskın olduğu yeni fikir akımları belirir.

Bu fikir akımlarından biri, Osmanlı-Türk düşün dünyasına etkisi sıkça belirtilen pozitivistizdir. Bilindiği üzere pozitivist felsefe insanlık tarihini teolojik, metafizik ve pozitif olarak üç döneme ayırır ve Fransız devrimini, teolojik dönemden pozitif döneme geçişi sağlayacak metafizik aşama içinde konumlandırır. Aslında pozitivist felsefenin temellerini oluşturan Auguste Comte'un Fransız devrimine yaklaşımı ikirciklidir. Bir yandan ona olumlu bir değer atfeder, çünkü Fransız devriminin taşıyıcısı olduğu insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi soyut fikirler, toplumsal sözleşme gibi soyut siyasal kurgu, eleştirel yapıyla bir önceki teolojik döneme son verip insanlık tarihi için önemli

bir aşama kaydetmiştir. Bu anlamda Fransız devrimi, pozitivist döneme ulaşmak için önemli bir adımdır. Ancak yeterli değildir, çünkü metafizik dönem gerçek bir teori sunmamaktadır. Soyut fikirler toplumun ihtiyacı olan yeniden örgütlenmeye imkân veremeyip sadece var olanı yıkmaktadır. Dolayısıyla, devrim ertesinde düzenin hâkim olmasına imkân verecek bir zemin oluşmamıştır. Bu sebeple 1789 ile başlayan süreç bir son verilmeli ve genel olarak "şiddetli devrimlerden kaçınılmalıdır".¹⁴ Elbette bu anlayış pozitivistin "düzen içinde ilerleme" amentistinin yansımasıdır. Özetle pozitivism, devrim fikrinin kendisine karşı olmakla birlikte Fransız devriminin değerlerini külliyen reddetmez. 1789'un bir takım kazanımları olduğunu ve bunlardan pozitif döneme ulaşmak için yararlanmak gerektiğini savunur. 1789 yeni döneme geçişi hazırlayan kurucu bir olaydır, ancak devrimin beraberinde getirdiği düzensizliğe bir son verilmeli, devrimin üzerine yeni bir yapı kurulmalıdır. Bu anlayışın somut olarak görüldüğü örnek, pozitivistin, kendisine has olarak kurmuş olduğu takvimde 1789 tarihini birinci yıl, yani milat olarak kabul etmesidir.

Pozitivistin genel olarak devrimlere, özel olarak Fransız devrimine yaklaşımı ile başta anlatmış olduğumuz Osmanlı muhaliflerinin devrim fikrine yükledikleri anlam arasında benzerlikler bulmak zor olmayacaktır. Aslında "barışçıl devrim" ifadesi bu paralelliği açık bir şekilde ortaya koyar. Bu tabir aynı zamanda pozitivistten etkilenmiş Osmanlı muhalifleri için Fransız devriminin eksiklerini tamamlamaya, ondan farklılaşarak ve hatta onu aşarak kendilerine has bir devrim yaptıklarını kanıtlar. Barışçıl devrim tabiri ile 1908 devriminin, örnek aldığı 1789 devriminden farklı olarak, hem gerçekleştiği süreçte hem de sonrasında şiddete yol açmamış olduğunu altı çizilmektedir. 1789'un şiddet ve terörüne karşılık, 1908 barışçıl bir nitelik taşımaktadır. 1908'i farklı kılan kavramlar şiddet değil barışçılık, düzensizlik değil düzendir. Bu anlamda, 1789'un eksikliği

tamamlanmış ve 1908'in başarısı kanıtlanmış olmaktadır.

Osmanlı muhaliflerinin barışçıl devrimde vurgu yapmalarının kökenlerinde 19. yüzyıl Avrupa düşünce dünyasının bazı fikir akımlarını görebildiğimiz gibi, Avrupa'daki somut siyasal gelişmelerin etkili olduğunu da söyleyebiliriz. Avrupa'da 1870'lerin sonundan itibaren şiddeti bir propaganda yöntemi olarak kullanan anarşist hareketin sertleştiğine şahit olunur, İtalyan kralına, Alman imparatoruna saldırılar planlanır, 1881'de Rus Çarı II. Aleksandr öldürülür. Bu süreçten en çok etkilenen ülkelerden biri Fransa'dır: 1893 yılında millet meclisine saldırı düzenlenir ve 1894'te Cumhurbaşkanı Sadi Carnot öldürülür. Bu duruma çare arayan Avrupalı hükümetler ise anarşist hareketleri bastırmak için birtakım önlemler alır.

Yayınlarını Avrupa'da yapan Osmanlı muhalifleri bu tedbirlerden etkilenmemek amacıyla, yani hem sınır dışı edilmemek hem de dergilerini yayınlamaya muhalefetlerine devam edebilmek için anarşistlerden farklı olduklarını her fırsatta belirtmeye özen gösterirler. Bu çabanın sebeplerinden biri de II. Abdülhamid'in Avrupa'daki Jön Türk örgütünü etkisiz hale getirmek için kullandığı yöntemlerinden biri olan, onları Avrupalı yöneticilere şiddet ve düzensizlik taraftarı anarşistler olarak sunma girişimine cevap verebilmektir. Sultanın bu girişimlerine karşı

kendilerini "Jön Türkler var olan kanunların uygulanmasını isteyen basit bir muhalefet partisidir"¹⁵ şeklinde sunarlar ve aslında kendilerini suçlayan sultanın anarşinin sebebi olduğunu belirtirler: "Eğer anarşi ruhu Batılı halklarda toplum alt sınıflarında ortaya çıkıyorsa, bizzat Doğulularda bugün, hükümet çevrelerinde hâkimdir."¹⁶ Başka bir yazıda da benzer fikir tekrar savunulur: "Eğer anarşi her türlü hükümetin yokluğu ve var olan kanunların çiğnenmesi demekse, bunun en iyi uygulandığı yer bugünün Türkiye'sidir... Hiçbir anarşist, topluma ondan III. Abdülhamid'den daha fazla zarar vermedi."¹⁷ Dolayısıyla anarşizmden uzak, şiddete ulaşmamış bir devrim amaçladıkları ısrarla vurgulamalarının sebeplerinden biri de Avrupa'daki siyasal ortamla bağlantılı olarak kendilerini Avrupalılara açıklama ve Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasayı yeniden uygulamaya konması için onların desteklerini alma girişimidir. Zaten Avrupalıların kendi dillerinde yayımlar yapmalarının temel gerekçelerinden biri de budur; onlara madalyonun öbür yüzünü göstermek, imparatorluk içinde özgürlüğe susamış, Avrupalılarla aynı siyasal değerlerin peşinde koşan insanlar olduklarını kanıtlamak ve bu insanlara yardım için Avrupalıların müdahalesini değil ama desteğini istemek.

MUHALEFET SALTANATA DEĞİL, SULTANA

Devrim fikrinin Osmanlı muhalifleri tarafından algılanma şeklinde etkili olan bir diğer unsur ise geleneklerle şekillenmiş kurum ve değerlerin belirleyiciliğidir. Osmanlı muhalifleri, adil olmayan bir yöneticiye karşı isyanın bir hak olduğunu, hatta İslam dininin emrettiği kutsal bir görev olduğunu savunur. Ayrıca, İslam dininde isyan geleneğinin olmadığı yönündeki yorumların temelsiz olduğu iddia edilir ve buna kanıt olarak Muhammed'in, İnsan Hakları Beyanname'sinden yüzyıllar önce baskıya karşı direnmenin kutsal bir hak olduğunu kabul etmesi gösterilir.¹⁸ Dolayısıyla, baskıya son verip adaleti sağlayacak ve özgür-

Dr. Nâzım:
"Beyler, siz Fransızlara açıklamak zorunda olduğumuz şu ki: bizim barışçıl devrimimiz, bizim olduğundan daha çok sizin eserinizdir."

İkinci Meşrutiyet'in 100üçüncü yılı kınabından alınmıştır.

"Barışıl devrim'i iyi özetleyen bir kompozisyon. Enver ve Niyazi beyler Abdülhamid'i adeta hem koruyor hem de izliyorlar."

İkinci Meşruiyet'in 100'üncü Yılı kitabından alınmıştır.

lük rejimini hayata geçirecek devrim meşrudur ve meşruiyetini İslamdan da almaktadır. Zaten adalet kavramının 1789'un üçlü sloganı olan özgürlük, eşitlik, kardeşliğe eklenmesi de bu çerçevede düşünülmelidir. İslam dininin temel kavramlarından biri olan adalet Fransız devriminin sloganına eklenerek bir anlamda diğer üç kavram dengelenmektedir.

Diğer yandan, devrim yapmayı amaçlıyorlarsa bunun sorumlusu olarak II. Abdülhamid'i ve onun başında bulunduğu rejimi gösterirler. "Bizi devrime zorlamış olan, işlediği suçlarla, şu andaki rejimdir,"¹⁹ diyerek aslında mecbur kaldıkları için devrimci olduklarını belirtirler. Ancak Osmanlı muhalifleri adil olmayan bir sultana karşı ayaklanma hakkından bahsetmeler de, bu hakkın geleneklere ve toplumsal değerlere karşı bir tehdit oluşturmayacak şekilde kullanılması gerektiğini ısrarla belirtirler. Sultan II. Abdülhamid'e karşı eleştirilerin sünnirini da bu yaklaşım çizer. Onlar sultanı eleştirirler, ama saltanatı eleştirmezler. Aksine, II. Abdülhamid'i eleştirmelerinin amacı imparatorluğun birliğini ve devamlılığını sağlayan sultanlık kurumunun saygınlığını korumak içindir. Bu yöndeki fikirleri içeren açıklamaları, jön Türk grubunun 1907 yılında gerçekleştirdiği kongrenin ardından yayınlanan yazıda görebiliriz: "Abdülhamid'in zarar veren rejimini devirmek için farklı muhalif gruplarla dayanışma içinde hareket etmeye karar verdik (...) bizler, anayasal monarşi ve Osman hanedanının devamı tarafta-

rıyız (...) devrim, ülkemizin dini ve toplumsal kurumlarına karşı değil, Abdülhamid'in mutlak ve despot iktidarına karşı yönlendirilecektir."²⁰

Ancak her ne kadar II. Abdülhamid önlerindeki en önemli engel olarak görünüyorsa da bu engelin bertaraf edilmesi için şiddet kullanımına taraftar değildirlir. Örneğin 1905 yılında sultana yapılan suikast girişimi sonrasında, bu girişimin ülkeye bir faydası olmayacağı vurgulanır: "Hiç kuşkusuz Abdülhamid'in tahttan indirilmesine taraftarız. Kanun bize bu hakkı veriyor, insanlık ve vatanın iyiliği için bu bizim görevimiz. Fakat bahtsız ülkemizin içinde bulunduğu şartlarda, daha ziyade ölümcül sonuçları olacak tüm anarşist ve devrimci girişimleri kınıyoruz."²¹ Sultanın değişmesi için herhangi bir şiddet eylemini tasvip etmeyen fakat bu değişimi canı gönülden isteyen Ahmed Rıza'nın çözümü kadercidir: Sultanın doğal yollarla ölmesini beklemek. Kendi grubunun muhalefet yöntemlerinin etkisiz olmadığını açıklamaya çalıştığı bir yazısında bu kaderci yaklaşım açık bir şekilde görülür: "Vatandaşlarımızdan bizim etkisizliğimizi eleştiren, eğer becerebiliyorsa kahramanca bir eylem, gerçekleştirsün; gitsin Sultanı öldürsün; onu ne teşvik etmek ne de engellemek isterim. Fakat, yıkıcı bir karışıklığın ortaya çıkmasına yol açabilecek tüm gizli entrikaların gerçekleşmesine karşı çıkmayı kendime görev addeceğim. (...) Öyleyse şimdiki ne yapmalıyız? Abdülhamid'in ölümünün bizlere daha iyi bir saltanatın

yolunu açmasını beklerken, halkı hak ve görevleri hakkında aydınlatmaya çalışmalıyız."²²

ŞİDDET YANLIISI OLUŞUMLAR

Barışıl devrimden hareketle yaptığımız bu açıklamalar, Osmanlı muhaliflerinin tümünün şiddet eylemlerini külliyen reddettiler sonucuna vardığımız gibi bir izlenim doğurmamalıdır. Zira Osmanlı muhalifleri arasında şiddet yanlıısı bazı oluşumlar da var olmuştur. Bir önceki muhalif kuşağın üyelerinden ikisinin 1870 yılında çok kısa bir süre çıkarmış olduğu *İnkılâb* dergisinin satırlarında, bir devrim gerçekleştirmek için şiddete -özellikle de yöneticilere yönelik şiddete- başvurmak gerektiğini belirten yazıları okuruz. Derginin yazarı Mehmed Bey, Sultan Abdülaziz'e karşı planlanmış olduğu suikastın ve bu girişimin, ihbar edilmesi üzerine gerçekleşemediğinden, ama amacından vazgeçmediğinden bahseder.²³ Derginin diğer yazarı Hüseyin Vasi Bey ise "paslı kılıçlar kanla yıkarsın" diye yazıp "kanuna itaat etmeyip tahakküme kalkışanların sultan olsun, hâkim olsun, vezir olsun kafaclarını ezmekten" bahseder.²⁴ Devrim ve şiddet kavramlarını birbirlerini tanımlar şekilde kullanan tek oluşum *İnkılâb* dergisi değildir. 1896 yılında kurulan Osmanlı İhtilal Fırkası da beyannamesinde Osmanlı halkına benzer önerilerde bulunur: "Uyanınız, darbenize dağlar dayanmayan o kuvvetli ellerinize, cüretli babalarımızdan miras kalan paslanmış silahları alınız, sokaklara fırlayınız. Hain memurları, hâfîyeleri gebertiniz." Ayrıca "ya hak ya ölüm" ibaresini kullanan fırka üyeleri ya milletin meşru hakkı olan anayasayı alacaklarını ya da bu uğurda tek kişi kalıncaya kadar öleceklerini ifade ederler.²⁵ Diğer taraftan, 1901'de İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti adında bir grup kurulur, yayın organlarının adları da *İntikam* ve *Tokmak*'tır.²⁶ 1908 devriminin hemen öncesinde yazdığı bir kitapta Refik Nevzad ise Fransız devrimine gönderme yaparak Türk halkının kanlı bir devrime hazır olduğunu savunur: "Devrim gerçekleşince kan akar... Türk halkı bir devrim yapabilir

mi? Evet! O, Fransız halkı gibi devrimde susamıştır. Kan ve ışığın sel gibi aktığı büyük Fransız devrimi, suçlarından dolayı o kadar kınanan, fakat şiddetiyle fikirleri bile değiştiren bu devrim Türk halkını korkutmuyor... Kanlı ayaklanmalar? Türkler alışmıştı! 16. Louis'nin ölümü? Onlar, isyancıların hançerleriyle sultanlarının düşüğünü defalarca kez gördü!.. Hiçbir şey onları şaşırtamaz! 1789'un kıyımları onlara zararsız görünür.²⁷ Bu fikirlerden başka Bulgar ve Ermeni gruplar içinde şiddet içeren eylemleri savunular olduğunu ve 1905 yılında başarısız şekilde son bulan sultana saldırı girişimini de hatırlamak gerekir. Dolayısıyla, muhalifler arasında şiddet kullanma fikri tamamen dışlanmış değildir.

Burada üzerinde durduğumuz Ahmed Rıza grubu da her ne kadar belirtmiş olduğumuz gibi şiddet eylemlerini açık bir şekilde reddetse de, zaman içinde devrimin sadece sözlü propaganda ve yayınlara aracılığı ile gerçekleştirilemeyeceğini düşünür. Bu çerçevede *Vazife ve Mesûliyyet* başlığı altında yayınladığı risalelerden 1907 yılında yazdığı "Asker" başlıklı makalesinde, askerlerin ülkenin siyasal hayatında rehber olmaları gerektiğini belirtir ve devrimci görevlerini yerine getirmelerini salık verir.²⁸ Diğer taraftan, eylül 1906'da Selanik'te

çoğunluğu askerlerden oluşan ve aktivistlikleri ile hem Jön Türk grubu içinde hem de devrimin gerçekleşmesinde etkili olacak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulması,²⁹ bir yıl sonra ise Ahmed Rıza grubunun bu cemiyetle birleşmesi, Ahmed Rıza grubunun, askerlerin de dahil olduğu güç kullanımı ile iktidarı ele geçirme yönünde tavır aldığını göstermektedir. Ancak her şeye rağmen güç kullanımına ayrılan alan askerlerle sınırlıdır.

Özetleyecek olursak, Jön Türk grubu içinde birçok konuda olduğu gibi devrimin nasıl gerçekleştirileceği konusunda da farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşler içinde önemli bir yere sahip olan şiddetten olabildiğince uzak kalma eğilimi kendisini barışçıl devrim tabirinde gösterir. Aslında devrim kavramı tüm muhalif söyleme hâkimdir, ancak kavram ani, radikal ve şiddet içeren değişim anlamında kabul edilmez. Devrim, düzen perspektifinden değerlendirilir, yani istenilen siyasal değişimin sınırlarını, toplumsal düzeni ve değerleri koruma isteği belirler. Devrim öncesinde en sert şekilde eleştirmiş oldukları ve imparatorluğun içinde bulunduğu durumun birinci sorumlusu olarak sunulan Sultan II. Abdülhamid'in temmuz 1908'den nisan 1909'a kadar saltanatın başında kalabilmesi de

bu durumla açıklanabilir. Devrim sonrasında meclis başkanlığına seçilen Ahmed Rıza devrim öncesinde sultandan "tiran, zararlı bir deli" olarak bahsederken, devrimin hemen ertesinde kendisine karşı çok daha ılımlı, hatta olumlu bir yaklaşım içindedir ve şu satırları yazar: "Geriyse, Sultan anayasaya uyacak ve onu düstürce uygulayacak mı sorusu kalıyor. Kendi geleceği buna bağlı, çünkü biz sadece, o, anayasaya bağlı kaldığı sürece kendisine sadık kalacağı. Zira, ülkenin çıkarı benî, sultanın iyi niyetinden şüphe etmeye zorluyor. (...) Bu unutulmaz olayın Abdülhamid'in hükümdarlık döneminde gerçekleşmesi ülke için büyük mutluluktur, çünkü hiçbir devlet adamı Avrupa diplomasisinin ayrıntılarını ondan daha iyi bilmiyor, hiçbir hükümdarın daha fazla deneyimi yok, dünyadaki hiçbir memur ondan daha fazla çalışmıyor."³⁰ Muhaliflerin sultana yaklaşımındaki bu değişim sadece Jön Türklerin siyasal ve diplomatik hayatındaki deneyimsizliklerini telafi etmek için deneyimli kişilere ihtiyaç duymalarına değil, aynı zamanda sultanın temsil ettiği siyasal ve toplumsal değerlere müdahalenin yaratabileceği riskleri göze almamalarına da bağlıdır.

ÖZGÜR ADADAĞ
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. Jökter Nâzım tarafından Paris'te Grand Orient'in (Büyük Doğu) toplantısında yapılan konuşma, 7 Kasım 1908, alıntılanan, Paul Blumont, "Une délégation Jeune-turque à Paris", *Ethem Eldem (ed.)*, *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, İsis, İstanbul-Paris, 1991, s. 328-331.
2. P. Armeghian, "Supplément crouppissement", *Mechveret*, no. 70, 1 Ocak 1899.
3. Ottomans, "Liberté, égalité, fraternité", *Mechveret*, no. 202, 1 Ağustos 1908.
4. Ahmed Rıza'nın kapamış konuşması, *Mechveret*, no. 195, 1 Ocak 1908.
5. Ahmed Rıza, "L'iraction des Jeunes Turcs", *Mechveret*, no. 195, 1 Aralık 1902.
6. "Ranquet", *Mechveret*, no. 202, 1 Ağustos 1908.
7. Ahmed Rıza, "Soyns calés et prudents", *Mechveret*, no. 202, 1 Ağustos 1908.
8. Ahmed Rıza, "L'iraction...", *agm*.
9. Ahmed Rıza, "La Bulgarie et la Macédoine", *Mechveret*, no. 195, 15 Nisan 1898.
10. Ahmed Rıza, "Soyns...", *agm*.
11. "Réponse à quelques critiques", *Mechveret*, no. 195, 15 Şubat 1901.
12. Ahmed Rıza, "L'iraction...", *agm*.
13. Ahmed Rıza, "La politique du jour", *Mechveret*, no. 93, 1 Mart 1900.

14. "Pratik siyasetin temel amacı medeniyetin ilerlemesine engelleyen doğuştan yitilmiş devrimlerden kaçınmak ve onları bir an önce, normal zamanlarda topluma yumuşak bir şekilde harekete geçirmek kadar düzenli, basit bir ahlaki eyleme indirgemektir." Auguste Comte, *Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société*, (1822), s. 96. Bu kitap daha sonra Comte'un *Système de Politique Positive*, 1854 içinde yer almıştır.
15. "Rédaçtion", *Mechveret*, no. 66, 1 Kasım 1898.
16. Ahmed Rıza, "Le Sultan jugé par Lord Salisbury", *Mechveret*, no. 5, 15 Şubat 1896.
17. "Les anarchistes et le Sultan", *Mechveret*, no. 101, 1 Eylül 1900.
18. "İslam, adaleti tehdit edene karşı silah kullanma hakkını verir. Muhammed Kanunun ihlaline karşı çık", diye buyurur ve bu sözle, İnsan Hakları Beyanamesi'nden on iki yıl önce baskısı kara direnmenin kutsal bir hak olduğunu kabul etmiştir. Ahmed Rıza, "L'iraction...", *agm*.
19. "Déclaration", *Mechveret*, no. 195, 1 Ocak 1908.
20. "Vers l'Union", *Mechveret*, no. 195, 1 Ocak 1908.
21. "L'attentat contre le Sultan", *Mechveret*, no. 166, 1 Ağustos 1905.
22. Ahmed Rıza, "L'iraction...", *agm*.
23. Mehmed, "Keşf-i Zamir", *İnkılâb*, no. 1,

- alntılanan M. Kaya Bilgeçli, *Yakın Çağ Türk İhtilali ve Cihayâtı Üzerine Araştırmalar*, 1. Yeni Osmanlılar, Ankara, Baylan Matbaası, 1976, s. 200.
24. Hüseyin Vassî, "Milele Hittâb", *İnkılâb*, no. 1, alıntılanan M. Kaya Bilgeçli, *öge*, s. 191 ve 1916.
25. Osmanlı İhtilali Fırkası'nın beyannamesi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 457-461.
26. Derşenderin kısa kısıtlıntıları için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *öge*, s. 377-379.
27. Refik Nevzat, *Essai historique sur l'Empire ottoman d'hier et aujourd'hui*, Paris, Imprimerie typographique H. Richard, 1908, s. 6-7.
28. François Georgeon, *Le dernier sursaut (1878-1908)*, Robert Mantran (ed), *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, 1989, s. 573.
29. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s. 421-422. Tarih Zafer Tunaya, *Türkiye ve Siyasal Partiler*, İkinci Mesûliyyet Öncesi, 1. cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998 (1952), s. 53-54.
30. Ahmed Rıza, "L'ère nouvelle", *Mechveret*, no. 202, 1 Ağustos 1908.

YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ
ARALIK 1908

MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI

AYKUT KANSU

23 Temmuz günü Manastır'da ilan edilen hürriyet yalnızca otuz küsur yıllık bir istibdat yönetiminden kurtuluşu simgelemiyor, aynı zamanda memlekette liberal demokratik bir yönetime doğru atılan önemli dönüşümün ilk adımını teşkil ediyordu. Bir an önce tüm memlekette seçimlerin yapılması ve bu süreç sonucu seçilen mebusların artık memleketin kaderine sahip çıkacağı bir meclis çatısı altında toplanması, devrim sürecinde etkin olmuş herkesin ortak arzusuydu.

23 Temmuz Perşembe günü Manastır ve Makedonya'nın değişik kentlerinde ilan edilen anayasal düzeni başkentteki mutlakiyetçi yönetim kabul etmek zorunda kaldı. Otuz küsur yıl sonra tekrar yürürlüğe konulan Kanun-u Esasî'den sonra muhakkak ki 1908 yılının en büyük olayı, 17 Aralık Perşembe günü parlamentonun açılışı oldu.

Türkiye'de parlamentonun açılması

ve ülkenin parlamenter bir yapıya kavuşması talebi çok açık ve seçik olarak 1906 yılında başlayan vergi ayaklanmaları sırasında dile getirilmişti. Türkiye'nin iki komşusunda -1905 yılında Rusya'da ve 1906 yılında İran'da- içeriği çok geniş ve orta vadede çok kalıcı olmasa da birer anayasal rejim kurulmuş ve her iki ülkede de meclis açılmıştı. Her ne kadar mutlakiyetçi Abdülhamid yönetiminde uygulanan sansür diğer birçok

sözcüğün yanı sıra demokrasi, hürriyet, meclis-i umumi, parlamento, parlamentarizm gibi kavramların gazete, kitap ve dergilerde birer sözcük olarak geçmesine bile müsaade etmese de, Türkiye'deki kamuoyu dünyada olup bitenden haberdardı ve kendi özleryi de bir an önce parlamentaryer bir düzene geçmekten yanaydı. 1906 yılında Türkiye'nin birçok yerinde başlayan vergi ayaklanmaları sırasında sıkça dile getirilen özleryi,

17 Aralık
1908'de Meclis-i
Mebusan'ın
açılışı.

memleketin parlamenter bir yapıya kavuşturulmasıydı. Tıpkı Fransa'da 1789 yılındaki devrimci süreç sırasında kamuoyunun vergilendirme ile temsil mekanizmasını birbiriyle ilişkilendirmesi ve birlikte telifaz etmesi gibi, Türkiye'de de yeraltında faaliyet gösteren devrimciler çoğunlukla yurtdışında basılıp yurtiçinde dağıtıkları bildirilerde vergilendirme ile parlamenter düzeni birbiriyle ilişkilendiriyor ve Türkiye'de acil olarak parlamenter bir düzenin kurulmasını ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasını talep ediyorlardı.

Bu nedenle, 23 Temmuz günü Manastır'da ilan edilen "hürriyet" yalnızca otuz küsur yıllık bir istibdat yönetiminden kurtuluşu simgeliyor. aynı zamanda memlekette liberal demokratik bir yönetime doğru anılan önemli dönüşümün ilk adımıyla teşkil ediyordu. Bir an önce tüm memlekette seçimlerin yapılması ve bu süreç sonucu seçilen mebusların artık memleketin kaderine sahip çıkacağı bir meclis çatısı altında toplanması, devrim sürecinde etkin olmuş herkesin ortak arzusuuydu. Nitekim devrimin ertesi günü -24 Temmuz'da- hükümetin yapmak zorunda kaldığı bir açıklamayla, seçimlerin en kısa zamanda yapılacağı ve otuz küsur yıldır resmen "tatilde" olan parlamentonun toplanacağı duyurulmuştu. Bu, 1877 yılından beri yapılacak ilk Meclis-i Mebusan seçimi olacaktı. 2 Ağustos günlü bir irade ile çıkan "İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati" ve yine aynı günkü başka bir irade -İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi'nin Suver-i İcraiyesine Dair Talimat- seçimlerin nasıl yapılacağı hakkında hem kamuoyuna bilgi veriyor hem de yetkili makamlara düşen görevleri sıralıyordu. Yeni seçim yasasına göre, normalde her elli bin erkek nüfus için bir mebus seçilecekti. Seçimler iki dereceli olacaktı. Birinci derece seçmenlere gelince; seçmen listelerini hazırlamakla görevli imam, papaz, haham ve muhtarlar listeye yalnızca yirmi beş yaşını geçmiş erkek vatandaşları kaydedecekti. Yabancı uyruğunda olan ya da özel düzenleme gereğince geçici olarak yabancıların hizmetinde olanlar, iflas edip henüz ticari

itibarını yeniden kazanmayanlar, bir kimsenin hizmetkârlığında bulunanlar ve "doğrudan doğruya devlete az çok vergi vermeyenler" yazılmayacak ve bu gibi kimseler seçmenlik hakkından yararlanamayacaklardı. Bu şartlar dünyada o zamanki liberal demokratik rejimlerdeki seçmenlik şartlarına benzer hükümler taşımak-

tamamlanmıştı. İstanbul'da bile ikinci derece seçmenlerin İstanbul mebuslarını seçmesi işlemleri ancak 11 Aralık Cuma günü tamamlanabilirdi.

Tüm karşı propagandalara ve imparatorluğun geri kalmış bölgeleriyle sınır vilayetlerindeki direnişe rağmen İttihad ve Terakki Cemiyeti

Devrimin hemen ardından başlamış olan süreç sonunda, ağustos ayının ilk günlerinden itibaren bir tarafta İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, diğer tarafta da Türkiye'deki tutucu güçleri örgütlemeye çalışan Mizancı Murad Bey ve Prens Sabahaddin'in birbirlerinden ayrı olarak yürüttükleri seçim kampanyaları ve "parti" propagandaları tüm hızıyla memlekete seçim havasına sokmuştu.

taydı, yani liberaldi ama demokratik değildi. Seçimler, kadınlara olduğu kadar, başkalarının hizmetinde çalışanlar ve devlete vergi veremeyecek kadar yoksul olanlara da kapalıydı. Bu listelerle belirlenen kimseler birinci derece seçmenlerdi. Her beş yüz birinci derece seçmen için bir ikinci derece seçmen seçilecekti. Mebusların belirleneceği seçimlerde ikinci derece seçmenler oy kullanacaktı.

Devrimin hemen ardından başlamış olan bu süreç sonunda, ağustos ayının ilk günlerinden itibaren bir tarafta İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, diğer tarafta da Türkiye'deki tutucu güçleri örgütlemeye çalışan Mizancı Murad Bey ve Prens Sabahaddin'in birbirlerinden ayrı olarak yürüttükleri seçim kampanyaları ve "parti" propagandaları tüm hızıyla memlekete seçim havasına sokmuştu. Seçim kampanyası ekim ayında tüm Türkiye'de son hıza ulaşmış ve İttihad ve Terakki Cemiyeti Kanun-u Esasi'nin prensiplerini ve cemiyetin amaçlarını yaymak için Türkiye'nin hemen her yerine temsilciler göndermişti. Türkiye genelinde seçimler kasım ve aralık aylarında yapıldı. Değişik günlerde yapılan ve uzun bir zamana yayılan bu seçim süreci aralık ayı ortasına gelindiğinde hâlâ

birçok seçim çevresinde başarılı olmamıştı. İTC'nin, Meclis-i Mebusan'da bir "parti" olarak çoğunluğu sağlayacağı beklenmekteydi. Türklerin yaklaşık yüzde altmışının desteğini kazanırken, Kürtler, Arnavutlar ve Araplar da bir miktar oy almışlardı. Musevi mebusların tamamına yakını İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafındaydı. Ermeni mebusların bir bölümü de İttihatçıların safındaydı.

Yalnız, İttihatçıların mecliste elde ettiği çoğunluk mutlak anlamda ve her zaman güvenilebilir bir çoğunluk değildi. Meclis-i Mebusan'ın büyük törenlerle açıldığı 17 Aralık günlü *The Times* gazetesinin yaptığı yoruma göre, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin taşradaki şubelerinin üye yapısı ve bu şubelerin Selanik'teki Merkez-i Umumi'nin politikasından farklı olarak yaptıkları bazı işlerle İttihatçı basındaki birtakım görüş ayrılıkları açıkça gösteriyordu ki, "parti"nin genel felsefe ve politikası üzerindeki değişik bakış açıları meclisteki İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi mebuslarla İttihatçı yanlısı mebuslar arasında bir birlik sağlanmasını güçleştirecekti. 17 Aralık 1908 tarihli *The Times* gazetesine göre, daha Meclis-i Mebusan açılmadan anlaşmıştı ki, İttihatçı "blok" er veya geç devrime

ve yeni anayasal düzene bağlılık decelerine göre iki ya da üç muhalif gruba bölünecekti.

Yine 17 Aralık 1908 tarihi, İttihatçıların başarısını olumlu değerlendiren Almanya'nın liberal eğilimli *Berliner Tageblatt und Handels Zeitung* gazetesindeki habere göre, İttihad

herkesin göreceği bir şekilde mevcudiyetini korumaktaydı.

Özellikle dikkat çeken nokta, Abdülhamid'in meclisi açış nutkunun liberal değerlere yeteri kadar vurgu yapmadığı üzerineydi ki, bunu nutku mecliste okuyan Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'in anılarında bile gö-

yetegayyer olduğu" yolunda gayet manidar tabirat ile Zat-ı Şahane'ye adem-i emniyetin de adem-i ehemniyetini müşir ve muhîr idi. İbtidai inkılâbdan beri Saray-ı Hümayun hakkında gazetelerin lisan-ı serbazanesinden ve bazı fırsatçıyanın muamelât-ı gayr-i marziyelerinden şikayet buyruldukcâ, gerek Sadr-ı

İTC'nin liderlik kadrosunun kritik oylamalarda kesinlikle güvenebileceği mebus sayısı, iki yüz seksen küsur mebusa sahip mecliste elli dört civarındaydı. Bunun salt çoğunluğun çok altında olduğu göz önüne alınırsa, "İTC'nin 1908 meclisinde ezici çoğunluğu olduğu" gibi dayanaktan yoksun, ama bugüne kadar tekrarlanagelen bazı "bilimsel" ve "akademik" iddiaları rahatlıkla reddedebiliriz.

ve Terakki Cemiyeti liderlik kadrosunun kritik oylamalarda kesinlikle güvenebileceği mebus sayısı, iki yüz seksen küsur mebusa sahip Meclis-i Mebusan'da yalnızca elli dört civarındaydı. Bu sayının meclis salt çoğunluğunun çok altında olduğu göz önüne alınırsa, "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 meclisinde ezici çoğunluğu olduğu" gibi dayanaktan yoksun, ama bugüne kadar tekrarlanagelen bazı "bilimsel" ve "akademik" iddiaları rahatlıkla reddedebiliriz.

Daha Meclis-i Mebusan'ın açıldığı gün yabancı basında yapılan bu değerlendirmeleri göz önünde tutarsak, monarşist Kâmil Paşa'ya destek veren *Yeni Gazete* ve *İkdam* gibi günlük gazetelerde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin artık misyonunu tamamladığı, bu nedenle de bir cemiyet olarak varlığını sürdürmesine gerek kalmadığı ve kendisini resmen lağvetmesi gerektiği gibi "saldırı"ların arkasında yatan gerçekleri daha iyi görebiliriz. Zaten bu sayıda çevirilerini sunduğumuz yabancı basın organlarındaki başyazıların da işaret etmek istediği ve okuyucularına yapmış olduğu uyarıları hatırlarsak, durum -seçimlerin yapılmış olmasına rağmen- hâlâ nezaketini korumaktaydı ve mutlakiyetçi eski düzene geri dönüş yollarının her an sonuna kadar zorlanacağı bir ortamın varlığı

rebilmektedir. Faik Reşit Unat'ın basına hazırladığı ve Türk Tarih Kurumu Yayınları arasından *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi* adıyla çıkan kitapta, Ali Cevad Bey Abdülhamid'in nutkunun içerik açısından çok zayıf olduğunu ve Abdülhamid'in meclisin açılış törenindeki tavrının İttihad ve Terakki Cemiyeti çevresinde alenen eleştirildiğini söylemektedir. Ali Cevad Bey'in sözleriyle: "Zat-ı Şahane'nin Meclis-i Mebusan'a azimlerinde mebusana hitaben, 'Ben Kanun-u Esasi'nin muhafaza-ı ahkâmına yemin ettim; siz de yemin edin,' demeleri mukarrer olduğu halde, böyle yapılmış olması heyecanı ve su-i tesiri mucib olduğu velhasıl nutk-u hümayun hüsn-ü tesir hasıl edememiş idiği, ertesi gün Dersaadet'te çıkan gazeteler münderecatından anlaşıldığı gibi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tercüman-ı efkârı olup Manastır'da tab'edilen *Neyyir-i Hakikat* gazetesinde de nutkun 'Manastır'da tesir-i amik husule getirememiş ve milletin telkinat-ı fikriyesine göre yazılmaması olduğu" neşretmiştir. İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid İyâlcî Bey tarafından kaleme alınmış olduğunu tahkik ettiğim Meclis-i Mebusan'ın arıza-i cevabıyesinin suret-i tahrir ve inşası serâpâ adem-i emniyeti ve 'Osmanlı milletinin azm-ı umumisinin de hiç bir kuvve-i sarime ile sarsılmayacak derecede kat'i ve lâ-

Âzam, gerek bu âciz Meclis-i Mebusan kûşad edildikten sonra herşeyin yoluna gireceğini arz ve temin eyler idik. Fakat bilâkis Meclis'in kûşadından sonra matbuatın ve halkın lisan ve efkârı bilâkis birdenbire tebeddül ve daha ziyade kesb-i şiddet eyledi." (Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1960), ss. 29-30)

Kamuoyunun Abdülhamid ve çevresine güvenmemesi normaldi ve padişahın özellikle Meclis-i Mebusan'ı açarken takindığı tavrı ve genel tutumu, yeni düzenin yerleşmesi için gayret sarf edenlerce, haklı olarak eleştiriye tabi tutuluyordu. 1876 tarihli Kanun-u Esasi zaten tam olarak liberal demokratik prensipler çerçevesinde yazılmış bir anayasal metin değildi. Özellikle, yürütme organı olan hükümet -bugünkü deyişle, bakanlar kurulu- yasama organına karşı sorumlu değildi. Bu demekti ki, hükümetlerin kurulup bozulmaları mecliste alacakları güvenoyu ile değil, padişahın vereceği kararlar kesinleşmiş oluyordu. Bu ise, liberal demokratik parlamenter sistem ile bağdaşır bir prensip değildi. Bu durum, bizim burada çevirisini sunduğumuz liberal eğilimli haftalık *The Observer* gazetesindeki başyazıda da gayet açık ve seçik bir biçimde vurgulanmaktadır.

Türk Parlamento Binasına Ziyaret

**ALMANCA'DAN ÇEVİRİ:
VOLKAN ÇIDAM
İNGİLİZCE'DEN ÇEVİRİ:
AYKUT KANSU**

**İSTANBUL, 12 ARALIK
(CUMARTESİ)**

Türk halkının yasama meclisini törenle açacağı tarihe sayılı günler kaldı. Bu tarihsel olaya tanıklık etmek isteyenlerin sayısının çok yüksek oluşu anlaşılır bir olgu. Perşembe günü Sultan Abdülhamid otuz iki yıllık mutlakiyeti rejiminin ardından, uzun bir mücadelenin ürünü olan Osmanlı anayasasının yaratıcı ve temsilcilerinin karşısına çıkacak. Sultan Abdülhamid bir bakıma tarihi bir kefareat ödüyor: Bundan yıllar önce, hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın aynı kürsüden Midhat Paşa'nın parlamentosunu dağıtmıştı. Yeni meclis ise kalıcı. Bu nedenle benzeri geri adımlara karşı anayasal güvenceyle korunan meclis için yeni doğan dünya devletinin tarihsel ve coğrafi önemine yakışır bir anıtsal yapının inşası gerekmektedir. Zaman ve mekân: Türk halkı, yüzyıllar süren alacakaranlıkta kayıplara karışan bu iki kavramın ifade ettiği değeri ancak şimdi tekrar takdir etmeye başladı. Sultan, boş duran saraylarından birini, mesela Dolmabahçe'yi halkına hediye etmiyorsa, halk da kendisine yeni bir "halk evi" yapacak elbet. Ama bu öyle bir yapı olsun ki, burada, örneklerine geçmişte çok sık rastladığımız gibi, partilerin kendi

aralarında sonu gelmez çekişmelerle gidişatı engelleyen ve elbirliğiyle zaman öldüren endişe verici izdihamına rastlanmasın. (Şayet durum böyle olursa) böyle bir misal, tek bir insanın kapalı kapılar ardındaki ikametgâhından en uzak memleketlerdeki kullarının kaderini kendi eli ile yönetmeye cüret ettiği zamanı animatacaktır.

Bu tek başı ama aynı zamanda kafasız organizmanın süre gelen etkisinden biz de bugün nasibimizi alıyoruz: Parlametoyu ziyaret etmek amacıyla nezaretten aldığımız bir izinle zırhlanmış bir vaziyette, amirimiz gelecek diye saatler süren bir bekleyişin ardından, kapıda başka bir nezaretin aksi yönde verdiği kesin emirle karşılaşıyoruz. Pek işgüzar Nazır Hazretleri'nin huzurunda işimiz yine çabucak hallediliveriyor. [Hüseyin] Hilmi Paşa'dan ve Zaptiye Nezaretinden iznin çıkartılması, daha doğrusu aksı yönde emrin hükmünün kaldırılması beşer dakikamızı alıyor. Peki ya ara merciler? Memurların büyük salonlarında kahvenin ebedi ateşiyle gönül eğlendirdikleri Babiâli'ye öğleden önce gelmişim ama ancak akşama doğru resmi refakatimize bir polisin de katılmasıyla meclisin önündeki muhafızları geçmeyi başarılabiliyoruz.

Parlamento'nun geçici bir süre için toplanacağı Adliye Nezareti binası genişletilmiş bir yapı bloğunun merkezinde yer alıyor. Bloğun kuzey cephesi Ayasofya'nın bulunduğu büyük meydana bakıyor. Görkemli sütunlarla süslü güney cephesi ise yüzünü Marmara Denizi'ne dönmüş. Bina ayrıca Hırka-i

Sandet Dairesi ve ticaret mahkemelerini de bünyesinde barındırıyor. Parmaklıklık kapının önünde hayal kırıklığına uğramış ziyaretçiler bir çember oluşturmuşlar. Önünde bekleşikler nöbetçi kulübesinin sakini gözlerini ağır ve asil bir ifadeyle açarak Zaptiye Nezareti'nin emrine şüphe ediyor: "Olmaz—mürküm değil." İnsan parmaklıkların ardında bakımsızlığa terk edildiği ön bahçede büyük güne hazırlık kapsamında yapılan ağaçlandırma çalışmalarının nasıl "hararetle" (bu kelimelerin şayet Şark'ta bir hüküm varsa) sürdürüldüğünü gördüğünde, çalışmaların bir de meclise gelen ricacılar tarafından aksamaya uğratılmaması gerektiğini anlıyor. Refakatimizde gelen memur ve polis memuru bizim ricamıza canlı bir meşruiyet kazandırıyor. Dudaklarından çıkan sıhırlı kelime "muhabir" (basın) ile beraber giriş holine alınıyoruz. Vestiyer biraşad bir sürü ayakkabının beklendiğini yapacak. Bina halen işçilerin çekici sesleri ile çiniliyor. Eskimis basamakları muşambayla kaplanmış ve üstü güzel desenli bir halıyla örtülmüş geniş tahta dış merdivenler yüksek pencereli merdiven boşluğuna çıkıyor. Beyaza boyanmış ıssız alana geçici bir süre için altın çerçeveli büyük ve güzel bir ayna canlılık katıyor. Birinci katta bizi muazzam, geniş tavanlı, baştan sona kara kalıflı borular ile döşenmiş bir koridor karşıyor. Mebusların uzayan yürüyüşlerine mekân olacak bu alan. Çeşitli komisyon ve toplantı salonlarının kapılarının tam ortasında yer alan dört kapı binanın gerçek ruhuna, Meclis-i Mebusan toplantı salonuna açılıyor.

**Taksim Aya
Triada Kilisesi
seçim
sandıkları.**

Uğur Çektaş
koleksiyonu.
İkinci Meşruteli'nin
roounu 1911
kitabından
alınmıştır.

Les élections qui ont eu lieu dans la cour de l'Eglise Grecque de St. Tchéty

Hemen üstünde Meclis-i Âyan bulunması itibarı ile salon mekânsal anlamda da bir alt meclis. Ön cephedeki dört büyük kemerli pencereden ve kenarlardaki iki pencereden içeriye giren gün ışığı tüm mekânı aydınlatıyor. Bir oda orkestrasına ev sahipliği yapabilecek büyüklükteki salon genel itibarıyla olumlu bir izlenim bırakmakla beraber hiçbir şekilde Avrupa parlamentoları ile karşılaştırma imkânı vermiyor. Olsa olsa Rus Duma'sı ile karşılaştırılabilir belki. Doğaçlama usulüyle parlamentoya dönüştürülen bir toplantı salonundan daha fazlasını beklemek, Viyana'da Franzensring'deki parlamento binasının anıtsallığıyla ya da Alman ve İngiliz parlamento binalarının incelikli ciddiyeti ile karşılaştırmak doğru olmaz zaten. Ön cepheye tepeye oturtulmuş başkanlık kürsüsü merdivenlerle ulaşılan meclis başkanı ve yazmanlar için ayrılmış yerlerden oluşuyor. Gerek başkanlık kürsüsü, gerekse Alman usulünü takiben hemen aşağısında öne alınmış konuşmacı kürsüsü, her türlü süsten yoksun. sıradan bir marangozun elinden çıkma gibi görünüyor. Bu yükseklikten kuşbakışı tamamen görülen mebuslara ayrılmış yerler de sadelikleri ile göze çarpıyor. Bunlar da her birine üçer mebus oturmak üzere hazırlanmış kırmızı kâdife kaplı banklardan ibaret. [Mebuslar için yapılan] sıralar hâlâ biçiminde değil, art arda, birbirini paralel takip eden ve yukarıya doğru hafif bir meyile sahip yedi sıra olarak düşünülmüş. Her sırada birbirinden dar geçitlerle ayrılmış üçer oturmağa sahip dokuz bank bulunuyor. Yani oturulacak yer sayısı 189. Ancak mebus sayısı 250'yi bulacağından, mimar Vedat Bey eksik olan altmış oturmağa yer kazanmak için çareyi boylamasına onların altında yer alan dar alanı da kullanmakla bulmuş. Ancak bu banklar henüz yerlerine düzenli olarak yerleştirilmemiş. Banklar arasında yer alan alaca desenli halı sayesinde adımlarınız yumuşuyor. Kalın ipekten bordo renkli kumaşla kaplı bir dekorasyona sahip pencereler duvarların altın ve beyaz renkli alçı kabartmaları süslemeleriyle her bir zıtlık oluşturmuş. Geçen yüzyılın yetmişli yıllarının zevkini yansıtan renkli çiçekler ve arabesklerle bezeli tavan da özenle bakımdan geçirilerek bu hoş zıtlığa ahenk katmış. Ancak başkanlık kürsüsünün her iki yanında bulunan sobalardan çıkan beyaz emaye kaplı borular tüm salonu doldurduğundan, bu ahenk biraz olsun bozuluyor. Bütünlüğü bozan bir diğer unsur da otuz kadar gümüş lambasına sahip avize: Sanat eseri olmanın ziyade, konuşmacı kürsüsünün görülmesine engel oluyor.

Kısıtlı mekân ilişkileri en hassas ifadesini galerilerin eksikliğinde buluyor. İnce duvarlar ayaklar salona komşu odalardan ancak kenar locaları

elde edilebilmiş. Biri diğerinin hemen üstünde iki katlı bu locaların tavanları o kadar alçak ki, elinizi uzatsanız rahatlıkla değersiniz. Başkanlık kürsüsünün karşısına gelen duvara salon yüksekliğinin yarısı hizasında kemer biçiminde bir oyuk açılmış, ki neredeyse günün kaçıyor: Aslen bir resim astınsın diye mi, yoksa bir oda orkestrası yer alsın diye mi düşünülmüş, belli değil. Bu, içine en fazla ayakta elli kişi alabilecek kuş kafesi, gazetecilere ayrılan loca. Üstelik gazeteciler avizeden yayılan göz kamaştırıcı ışık seli nedeniyle ne başkanlık kürsüsünü ne de konuşmacıyı görebilecekler. Basının farklı dillerde bir ağır etmiş acı çığlığı. Babı'lı yi insafa getirmiş olacak ki, yüz kadar yerli ve yabancı basın mensubunun bu kubbe altına tükilamayacağına kanaat getirerek, en azından açılış günü için sağ kanadın ikinci katındaki locayı da gazetecilere ayırdı. Bu locada oturacak seçkin grubunun da—önce 16 olarak belirlenen gazeteci sayısı sıkıyetler sonucu 28'e çıkarıldı—bir metreyi bile geçmeyen aralıktan çok şey görebekleri şüphe götürür. Aynı durum açılış gününde yaverleri ile gelecek on altı diplomat ve yerli onur konukları için de geçerli olacak.

Tek bir locada sıkışıklığın pek vahim olmayacağını tahmin edebiliriz: Sultan'ın loca, başkanlık kürsüsünün solunda birinci katta yer alıyor ve iki orta büyüklükte odanın kapladığı alanı kapsıyor. Koridordan çıkan bir merdiven aracılığıyla padişahın kabul salonuna bağlanmış. Sultan'ın locasının üstündeki loca tamamıyla boş kalacak: "Haşmet meaplarına duyulan hürmetin" göstergesi olarak. Kendisine gösterilen değerlerin bir başka ifadesi olacak, Sultan'ın önümüzdeki beş gün içerisinde taşınacağı padişah salonu hâlâ yeşil kâğıt kaplamalarla bezeli ve pencere dekorasyonundan da eser yok. Bir üst kattaki Meclis-i Âyan salonuysa hazır. Kim masrafları için sözde 85.000 kuruş ayrılmış bir kraliyet lüksü görmeyi ümit ediyorsa, hayal kırıklığına uğrayacak. Loca odalarından büyüğü, alçak tavanlı, kâğıt kaplama duvarlara asılı küçük gaz lambaları ile aydınlatılan yarı karanlık bir mekân ve çoğu Viyana burjuvazisinin misafir salonlarından çok daha mütevazı bir şekilde döşenmiş. Yüzeysel koyu bir cam ya da metal aynayla kaplı küçük altın kaplama barok stili bir masa; ortada yine tamamıyla altın kaplama iki koltuk, üç kâdife kaplama sandalye, yine üç kırmızı renk kâdife ile kaplı koltuk; altın kaplama ve mermer tezgâhlı bir sigara masası. Tüm bunlar yumuşak halıların üstüne yerleştirilmiş. Duvarlarda ne bir resim ne de bir ayna var—hepsi bu kadar. İnsanın neredeyse Osmanlı milletinin bu şekilde Sultan'ına, bir zamanların akılsız israfının yerini ekonominin alacağını gözle görüldür bir biçimde göstermek istediğini anımsa

gelliyor. Sultan'ın kendisinin de zaten son derece tutumlu olduğunu belirtebilme bu arıda. Gereğinden fazla tedbirci bir saray görevlisi tarafından locaya takılan harem pencerelerindeki "kafese" benzenen alın parmaklıklar törenlerden sorumlu Galip Paşa ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin emriyle söküldü. Sultan Abdülhamid locasında, tüm toplantı salonuna görünürlük vaziyette, serbestçe locasındaki tüm diğer mobilyalar gibi ipek kaplamalı korkuluklara yaslanacak. Kaplamanın garip bir deseni var; asma yaprakları ve ağının üzerine oturmuş örümceklerle süslenmiş. "Çalışkanlığın sembolü," diye açıklıyor Türk refakatçısı, durumunda tuhaf bir gülümsemeyle...

Meclis-i Âyan'ın toplantı salonu Meclis-i Mebusan'ın salonuyla aynı büyüklükte olmakla beraber, daha az sayıda koltuğa sahip (aşağı yukarı seksen) ve oturma düzeni aşağıdakının tam tersi: Başkanlık divanı pencereye bakıyor. Burada da yerler halıyla kaplı. Saray dokumacılarının ürünü olan tüm halı ve perdeler döşemenin en değerli parçası. Garip bir şekilde Meclis-i Âyan'ın banklarının kaplamalarında eskicilere verilmiş 1876'dan kalma bankların üzerlerinde gördüğüm beyaz ve bordo desenin aynı dikkatimi çekiyor. Rastlantı mı, yoksa yazılı yankısı mı halen Meclis-i Âyan'da sürdüren eski güzel günleri yapılan bilinçli bir gönderme mi?

Neyse ki parlamenter ilerlemenin getirdiği yeni dönemin habercileri her yerde ağır basıyor: Dönerken karşımıza çevresinde on dört ile yirmi kişisinin—*tous comme chez nous* [tupki bizde olduğu gibi]—rahat koltuklara oturacağı muazzam yapı masalar içeren geniş komisyon odaları çıkıyor. Sadece mebusların kullanımına açık olacak bir posta ve telgraf merkezinin yapımı bitmek üzere. Ses geçirmeyen telefon kulübelerinden Arnavutluk'tan gelen efendiler uzaktaki Hicaz'la dinlenme kaygısı olmadan görüşebilecekler—bu, ilk etapta sadece Meclis-i Âyan üyeleri için geçerli bir uygulama. Sultan'ın başkanlığında yapılacak toplantılar için belirlenmiş bir odanın tavanı Rum asıllı bir ressamın cüretkâr fantazisine sahne olmuş. Altında anımlaya değer Devrim'in tarihini, 10 Temmuz 1324 132 Temmuz 1908, taşıyan bir anayasa alegorisinin yanında, Türkiye'nin bugünü ve geleceğinin dört sembolü olan taşıt araçları resmedilmiş: Demiryolu, buharlı gemi, denizaltı ve—balon... Dileriz insanlığın ilerlemesine bu en modern kaldıraçın ruhu Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici ve düşünürlerinin altında toplandıkları kubbeye ilelebet işık tutar. İnşallah! M. K.

Neue Presse, 17 Aralık 1908, Perşembe Sabahı
Bakış, ss. 2-3

İstanbul Parlamento İçin Çılgın Bir Sevince Boğuldu

Coşkulu Kalabalık Sultan'ın Parlamento'yu Açmak İçin Geçtiği Güzergâhı Hırcahırç Doldurdu.

Kadınlar Çarşaflarını Bir Kenara Attılar. Pencere ve Çatılarda Müthiş Kalabalık Resm-i Geçidi İzlerken Halk Alkışlar Eşliğinde Kanun-u Esasi Marşını Söylüyor The New York Times gazetesine özel telgraf

LONDRA, 17 ARALIK (PERŞEMBE)

İstanbul'dan bugün gönderilen özel telgrafa, Londra'da çıkan The Times gazetesinin muhabiri bir hafızasızca kötü hava koşullarının ardından bugün havanın açtığını ve parlak güneşli mükemmel bir kış günü Sultan'ın Parlamento'yu açtığını haber verdi. Dün akşam geç saatlere kadar Majesteleri'nin hangi yolu takip ederek İstanbul'a geleceği belli olmamıştı. Sonunda Yıldız Sarayı'ndan meclis binasının olduğu Ayasofya Meydanı'na Beyoğlu ve Mahmudiye Köprüsü'nden [bugünkü Unkapanı Köprüsü] geçerek geleceği kararlaştırıldı.

Sultan'ın saraydan öğle vakti çıkması planlanmıştı. Sabahın erken saatlerinden itibaren tüm İstanbul hareket halindedeydi. Askerler selam duracakları noktalarda yerlerini alıyor, ustalar yol boyundaki süslemeleri son bir defa kontrol ediyor ve halk Halic üzerindeki köprülerden İstanbul tarafına akıyordu. Halic'teki gemilerden flamlalar dalgalanıyordu. Tüm yol boyu kırmızı ve yeşil zemin üzerine ay-yıldızlı bayraklarla donatılmıştı. Sanki eski şehir gri ve gizemli güzelliğini parlarmış, ülkenin perşinde koştugu yeni hayata kendini kaptırmıştı.

HER VERDE KADINLAR

Dar sokaklar ve yollarla yeni giysileri içinde tabur tabur askerler sıralanmıştı. Tüm kavşaklarda süvariler vardı. Kurmay subaylar parlak üniformaları içinde kaldırımlara dizilmişlerdi. Çatıların çatında ve tüm pencerelerde belli ki bugünün şerefine peçelerini çıkartmış yüzleri sevinç ifadeleriyle dolu kadınlar vardı. Yol boyunca korteji görecektüm köşe başları ve kaldırımlar sakın kalabalıklarla dolup taşmıştı.

Şehrin tüm insanları sanki İstanbul'daydı lüğünkü tarihi yarımada. Tüm alkış çatılar, hatta Ayasofya Camii'nin kubbesi bile seyircilerle dolup taşmış, ağaçların tepeleri bile, dallar kırılına kadar, insanlarla dolmuştu.

Kalabalık önceleri, sanki bu büyük olayın önemiyle büyülenmişcesine, ağırbaşlı bir şekilde bekliyor ve arada Kanun-u Esasi marşını söylüyorlardı. İlk mebusların varışıyla birlikte insanlar içlerindeki gerçek duyguları alkışlarla

dışarıydılar. 11:15'te mebusları taşıyan ve önu kırmızı-yeşil ipek flamlarla bezenmiş ilk araba meydana girdi. Borazan sesiyeler askerler hazırlo geçtiler ve askeri bando Kanun-u Esasi marşını çalmaya başladı. Mebuslar törene katılan davetlilerle beraber ufak gruplar halinde meydana geçtiler. Aralarında redingotlu ve fesli muhafazakar Türkler, türbanlı içinde saygıdeğer hocalar, nazırlar, Rum, Ermeni ve Yahudi din adamları, salına salına yürüyen Araplar ve Suriye'den gelen Dürzüler vardı. Bir hadımagaşası eşliğinde on iki saray arabasının varışı ile ortalık biraz hareketlendi. Arabalarda saraylı hanımlar vardı. Meydan o kadar kalabalıktı ki, hanımları ilk anda neredeyse yer bulunamayacaktı; sonra meydana bir köşede onlara yer açıldı. Diplomatların ilk gelen Alman Büyükelçisi oldu; ardından da diğer diplomatlar meydana vardı.

SULTAN BEKLENİYOR

12:30'da tüm gözler yola dikilmişti. Herkesin kafasında şu soru vardı: "Acaba Sultan son dakikada vaz mı geçti?" 12:45'te yoldan yukarı koşan iki subay görüldü.

Sultan geliyordu.

Bir borazanla askerler tekrar hazırlo geçti. Uzaktan gelen müzik sesleri ve tezahürat o zamana kadar duyulan endişeli bekleyişe son verdi. Önden saray muhafızları geldi; arkasından da atları üzerinde beş süvari birliği ve bir düzine süslenmiş at üzerinde saray usakları. Bir grup yaverin ardından da dört muhteşem atın çektiği ve Sultan'ı taşıyan araba geldi. Araba açık bir faytondu ama tepesi kapalıydı. Bu nedenle de Sultan gözüküyordu. Karşısında Sadrazam [Kamil Paşal ve oğlu Burhaneddin İfendil] oturuyordu.

Araba geçerken bando Hamidiye marşını çalmaya başladı. Kalabalıktan coşku dolu sesler yükseliyordu; ama bu tezahürat Abdülhamid için miydi yoksa Kanun-u Esasi için mi?—bunu kestirmek zordu. Bunu kalabalığın çoğu da belki bilmiyordu; ama, ne olursa olsun, herkes büyük bir sevinç içindeydi. Saat tam 12:50'de meclis binasındaki Osmanlı bayrağı indirilerek yerine Padışahın sancağı çekildi ve Abdülhamid ikinci defa halkın temsilcilerinin izkuruna çıktı.

The New York Times, 18 Aralık 1908, Cümle, s. 1

Yapımı 1854 yılında tamamlanan, Fossati kardeşlerin tasarladığı, Ayasofya ve Sultan Ahmed Camisi arasındaki alanda bulunan ve 1933'te yanan Darülfünun binası. 1876'da ilk Mebusan ve Ayan meclisleri burada toplandı. 30 yıl kapalı kaldıktan sonra, 1908'de II. Meşrutiyet'te birlikte yine Meclis-i Mebusan burada toplandı.

Dünden Büşüne İstanbül, Anıkiçpediai.

Darülfünun binasının denizden görünüşü.

Türk Parlamentosu

Hem İngiliz halkının hem de tüm uygar dünyanın dün İstanbul'da düzenlenen törenlerden ne kadar etkilenmiş olduğunu söylemeye gerek yok. Türk Parlamentosu'nun açılışı hem Türkiye hem de Asya tarihinde bir dönüm noktası olabilir. Eğer bu cerefeli iş ve omuzlarına yüklenen sorumluluğu görevin zorluğuna rağmen taşıyabilirlerse, bunun gerçekçisi de bir dönüm noktası olduğu kanıtlanmıştır olacak. Türk İmparatorluğu'nun ve İslamiyetin geleceğini başarıyla ulaştırmak ya da mahvetmek onların sorumluluğunda. Kargaşanın hüküm sürdüğü bir yerde düzeni sağlamayı başaranlarsa, mutlak yetiğin yerine özgürlük, rüşvet ve kayırmancının yerine namuslu, beceriksizliğin yerine verimli çalışmayı, gerilemenin yerine ilerlemeyi koyabilirlerse yalnızca bir

halkı mutlu etmekle kalmayacaklar, aynı zamanda yüzyıllarca başları dik ve gurur içinde yaşadıkları sonra yüzyıllarca başkalarının boyunduruğu altında yaşamaya mahkûm edilmiş ve küçük düşürülmüş bir kitaya özgüvenlerini ve eski canlıklarını kazandıracaklardır. Türk Parlamentosu'nun öndeki görev onur verici olduğu kadar meşakkatli de: kuşaklar boyu süregiden kötü yönetimi düzeltmek ve -daha da zor bir işi başarmak- Batı'nın bilim ve sanatını Doğu'nun ruhuyla "evlendirmek" zorundalar. Mebusların parlamenter konulardaki deneyimsizlikleri hiç kuşkusuz bir dezavantaj. (ama bu konuyu çok da büyütmek lazım) çünkü biz İngilizler parlamenter erdemlerin yüzyılların mirası olduğunu düşünür ve bunların kök salması ve gelişmesi için korunaklı bir havanın olması gerektiğine inanırız. Biz Türkiye'nin çok kısa sürede anayasayı ilgilendiren konularda yeterli uzmanlığa kavuşacağından şüphe etmiyoruz. Esas

ciddi engel, imparatorluk içindeki farklı ulusal gruplaşmalar; bütün bu ulusal gruplar için ortak bir vatanseverlik platformu inşa etmek bu çok parçalı imparatorlukta epeyce beceri gerektiriyor. Fakat belki de engeleler içinde en önemli içinde değil dışarıda. Ouz yıl önce Midhat Paşa'nın topladığı Türk Parlamentosu'nu yıkan yabancı müdahaleyleydi. Şimdilerde Avrupa diplomasisinin eskiye göre daha cömert olduğunu ciddi bir kanıt yok. Yalnız, Türk anayasacılık hareketi bir kuşak öncesine göre bugün daha güçlü ve Avrupa milletleri de kendi yöneticilerinin ters davranışlarını denetlemekte artık daha başarılı. Büyük Güçler'in, kendi çıkarları uğruna Türkiye'nin kaderiyle oynamaya teşebbüs etmemeleri çok önemli. Her ne sebeple olursa olsun karşılıklı anlaşılacak yeni engel ve pürüzler olmadan da Türkiye'nin yeni yöneticileri öndeki görev çok zor.

The Manchester Guardian, 18 Aralık 1908, Cuma, s. 6

Bu Hafta

Dünya kamuoyu açısından bakıldığında, hafatının en önemli olayı Türk Parlamentosu'nun bizzat Sultan tarafından açılmış olmasıydı. Abdülhamid'in Yıldız Sarayından meclis binasını gidenken takip edeceği güzergah son dakikaya kadar gizli tutulmuştu; ama yolları yığılmış kalabalıklarla, The Times gazetesinin özel muhabininin de canlı bir şekilde anlattığı gibi, hanıkulade bir manzara teşkil ediyordu. Korteji görece her nokta ve köşe başı, Ayasofya Camii'nin kubbesine varınca ya da, hıncağır dolmuştu. "Çatıların çatında ve tüm pencerelerde belli ki bugünün şerefine peçelerini çıkarmış yüzleri sevinç ifadeleriyle dolu kadınlar vardı." İngiltere Büyükelçisi ve bir grup İngiliz bahriyelî sokaklardan geçerken alkış yağmuruna tutuldular. Halk, Jön Türklerin lideri Ahmed Rıza Bey'e Sultan'ın şahsına gösterdiğinden daha büyük ve daha sıcak bir ilgi gösteriyordu. Tüm bu sahneler zihinlerde silinmez bir etki yarattı. Bütün bunlar gösteriyor ki, artık Türk Parlamentosu halktan gen alınamaz. İstanbul'daki "Duma" en az St. Petersburg'daki Duma kadar kalıcı bir kurum oldu.

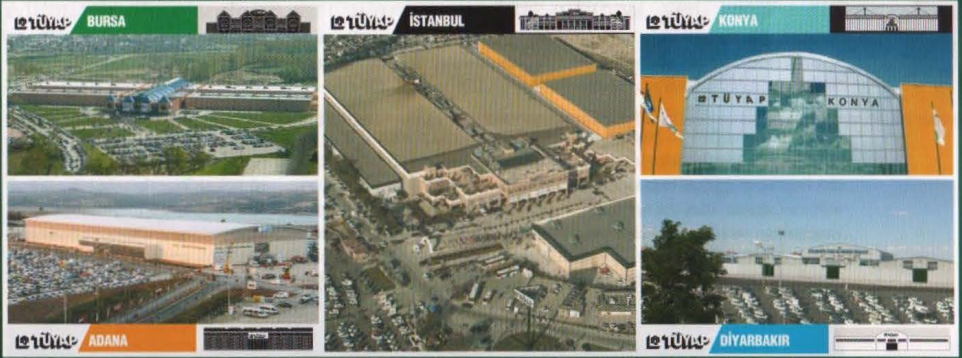
Kral Edward'dan Sultan'a gönderilen özel bir telgraf günün önemini vurgulamaktaydı. İngiliz Avam Kamarası'ndan, Rusya'daki Duma'dan, Amerika'daki Kongre'den ve dünyanın diğer tüm büyük yasama meclislerinden tebrik telgrafları gelmişti. Meclis binası içindeki sahne daha da göz kamaştırıcıydı. Fakat, redingotlu ve kırmızı fesli insanlar yanında beyaz ve

yeşil renk türbanlarıyla ulema, altın işlemeli yeşil cüppeleri içinde Müslüman din adamları, daha ağırbaşlı giysiler içinde Arap mebuslar ve Hristiyan paprikler vardı. Birçoğu resmi üniforma içinde hazır bulunan Meclis-i Ayan üyeleri muhteşem bir grup teşkil ediyordu. The Times muhabininin anlattığı gibi, başka bir köşede uzun, siyah kaftanı gümüşle işlenmiş, Havran'daki Dürzülerin temsilcisi olan Sadullah duruyordu. Ondan da çarpıcı bir görüntüsü olan, siyah cüppesi içinde uzun boylu ve ağırbaşlı görünümlü Ermeni Patriği İzmirliyan'dı. Fakat en ilginç kişi hiç şüphe yok ki Said Paşa'ydı. Otuz küsur yıl önce Midhat Paşa'nın parlamentosunda Padişah'ın meclisi açış nutkunu okuyan oydı. Sultan'ın ilk Kanun-u Esasi'yi ortadan kaldırmasına yardımcı olan da oydı. Pırsmanlığına ve sadrazam olarak Padişah ve Babiâli'nin Jön Türk Devrimi'ne boyun eğdiğine şahit olacağı günleri görece kadar yaşadı. Abdülhamid'in kendisinin okumadığı meclisi açış nutku eğitici ve aydınlatıcı bir belgeydi. İlk Parlamento'nun "geçici bir süre için kapatılmış olduğu" açıklamasını yaptı [Nutuk'taki özgün ifadesiyle: "Hiri-cülusuma vaz'etmiş olduğum Kanun-u Esasi'nin mevkii-i tatbikata vaz'ında tesadüf olunan müşkülata mebni o zaman ırcal-i devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine Meclis-i Mebusan muvakkaten tatil olunmuş iken ..."]. Bu, ölüm haberi verildiğinde Mark Twain'in "çok fazla abartılmış" demesinden bu yana duyduğum en ihtiyatlı lafı. Avusturya ve Bulgaristan'ın varlığı olduğu darbeler de "şaşkınlık verici olaylar" olarak nitelendirildi. Fakat sarf edilen bu laflar olayın barışçıl bir şekilde

çözümüne hâle getirmeyecek bir erdeme sahip. Padişah'ın olarak, "Ülkemin Kanun-u Esasi'ye uygun yönetilmesi konusundaki kararlılığımızdan dönüş yoktur." Abdülhamid'in nutkunda özgün ifadeyle söyleyecek olursak: "Memleketimizin Kanun-u Esasi ile idaresi hakkındaki azimim kat'i ve lâ-yeteyagayyedir." buyurdu. Nutuk hiç kimsede belirgin bir memnuniyet yaratmadığı gibi, gelecek hakkında da iyimser bir tahminde bulunulamaz. Jön Türkleri örgütlerini lağvetmeleri ve yapamazlar. İttihad ve Terakki Cemiyeti kendini kağıt üzerinde feshetse bile, gizli olarak varlığını sürdürmek zorunda, çünkü işgerekleşirmek istedikleri proje şu anda hâlâ güvende olmaktadır. Türk Parlamentosunun kendisini birkaç gün içerisinde anayasayı gözden geçiren yeni baştan düzenleyecek bir Kurucu Meclis'e dönüştüreceği söyleniyor. Jön Türkler hükümeti parlamento tarafından murakabe edilmesini ve parlamento'ya karşı sorumluluğunu talep ediyorlar. Buna karşılık, Abdülhamid ve şimdiki kadar ıslahatçı gözükken bazıları ise, Almanya'da olduğu gibi, nazırların majesteleri tarafından atamasını ve hükümetin ıktıdarda kalmasını meclis çoğunluğuna bağlı olmasını tercih ediyorlar. Böylece, Sultan'ın yürütme erki üzerinde tecriden ama katı olarak tekraregen olmasının yolu açılacak. Bu ihtilal büyük ihtimalle iki taraf arasında kayda değer kavgalar ve belki de işyasettel derin bölünmeler yaratacak.

The Observer, 20 Aralık 1908, Pazartesi, s. 8

*“Tüyap 30. Yılında
Beş Fuar Merkezi ile
Ülkemiz Ekonomisine
Hizmet Sunmaktan
Gurur Duyuyor.”*

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

Fuar Alanı ve Merkez Ofis: Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522, Büyükçekmece İstanbul
Tel: 0212 886 6 886 (Pbx) Faks: 0212 886 6 698

E-posta: Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Tanıtım ve Halkla İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr
tuyap.com.tr

TEK PARTİLİ DÖNEMDE

İLK KİTAP SERGİLERİ*

GÖKHAN AKÇURA

Bildiğimiz kadarıyla Türkiye’de düzenlenen ilk kitap sergisi, 1929’da Türk Ocağı tarafından açılan “Türk Matbaacılığının İkiyüzüncü Yıldönümü Sergisi”dir. Serginin düzenleyicisi (ve kitap sergileri konusunda Türkiye’nin en önemli uzmanı) Selim Nüzhet Gerçek, 1941’de kendisiyle yapılan bir konuşmada sergiyi çok zor hazırladığını, çünkü Türk Ocakları’nın başlangıçta konuya hiç ilgi göstermediğini anlatır. Ama ocağın başında olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, yapmak istediklerini öğrenince hemen ilgilileri uyarmış ve Matbuat Cemiyeti’nin de işin içine katılmasını sağlamıştır.

Selim Nüzhet Gerçek, 1929 yılında açılan serginin içeriğini şöyle anlatır: “Matbaamızda ilk basılan 23 kitabı ve ilk matbaamıza dair bazı vesikaları, garpta Arap harfleriyle basılan ilk kitapları ve tabii ve hurufatı bakımından hususiyet taşıyan bazı kitapları teşhir etmiştim. Türk harflerile ilk kitaplar için de hususi bir köşe ter-

tıp etmiştim. Velhâsıl matbaamızın iki yüz senelik tarihini hulâsaya çalışmıştım.”¹

BEYAZIT MEYDANINDA BİR KİTAP PANAYIRI

Selim Nüzhet Gerçek, 1931 yılında da Matbuat Cemiyeti adına, “Gazeteci-

liğimizin Yüzüncü Yıldönümü” için Galatasaray Lisesi salonlarında bir sergi daha açar. Ama kitap sergileri açısından en önemli adımı, 1932 yılında İstanbul Halkevi adına 30 Ağustos tarihinde bir “Kitap Panayırı” açarak atar. İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) meydanında açılan sergi yirmi pavyondan oluşmaktadır.

1937 yılında
Atina’da açılan
Türk Kitap
Sergisi.

* Bu yazı Gökhan Akçura’nın Tülay tarafından yayınlanacak olan Türkiye Serüveni ve Türecilik Tarihi adlı kitabından alınmıştır.

2. Beyazıt Kitap Panayırı.

"Darülfünun meydanının münasip yerinde Karagöz ve ortaoyunu partileri tertip edilmiştir. Bu oyunların mevzularını yeni Türk alfabesi, yeni yazı ve diğer neşriyat hakkında eğlenceli fıkralar teşkil edecektir. Kitap panayırından en küçük bir kitap, bir mecmua satın alanlar bu oyunları meccanen seyredeceklerdir."

Bu pavyonların biri Halkevi'ne, biri Cumhuriyet gazetesine, diğerleri de kitapçılara aittir. Dört gün sürecek olan kitap sergisinde yayınlar yüzde on indirimle satılır. Sergi dolayısıyla yapılacak etkinlikler Cumhuriyet gazetesinde şöyle aktarılır: "Darülfünun meydanının münasip yerinde Karagöz ve ortaoyunu partileri tertip edilmiştir. Bu oyunların mevzularını yeni Türk alfabesi, yeni yazı ve diğer neşriyat hakkında eğlenceli fıkralar teşkil edecektir. Kitap panayırından en küçük bir kitap, bir mecmua satın alanlar bu oyunları meccanen ücretsiz seyredeceklerdir."²

Selim Nüzhet bu sergi için şu değerlendirmeyi yapar: "Yurdumuzda ilk defa olarak böyle bir şeye teşebbüs ediliyordu. Orasının İÜniversite Meydanı'nın bugünkü gibi ağaçlı olmaması yüzünden gözü kamaştıran güneşe mukabil, bereket versin, teşhir edilen kitaplar da gözü kamaştıracak mahiyette idi. İstanbul halkı ilk defa olarak kitabı bir vitrin arkasında değil, karşısında elinin altında

gördü. Halk bu suretle kitabı benimsemi, bol bol satın aldı."³

"Kitap Panayırı"nın açılış töreninde İstanbul Valisi Ali Rıza, İstanbul Halk Fırkası Başkanı Cevdet Kerim, Halkevi Başkanı Hâmit, Nemlizade Mithat, Yüksek İktisat Mektebi Müdürü Hüsnü, yazar Peyami Safa ile Burhan Ümit beyler ve Şehir Meclisi üyesi Nakiye Hanım hazır bulunurlar.⁴ 1933 yılında İstanbul Halkevi'nde Hamit Bey'in İstanbul Halkevi'nin çalışmalarını toplu olarak ele alan bir konuşmasında, bu ilk kitap sergisine şöyle değinilir: "Müze ve Sergi Şubesinin değerli işlerinden biri 30 Ağustos Bayramı münasebetiyle açıldığı kitap panayırdır. İstanbul'daki bütün kitapçı ve tabilerin lyayincılarının iştirakile açılan ve dört gün devam eden bu sergi, yeni harflerle basılmış bin sekiz yüz kadar eser teşhir etmek suretiyle, harf inkılabının muvaffakiyetini parlak bir suretle göstermek noktasından dikkate şayandır. Bu serginin bu sene, harf inkılabını yaratan nutkun irat

edildiği günde, daha geniş mikyasla ve bütün Türkiye için büyük bir okuma propaganda teşkil edecek surette tekrar açılması kararlarımız arasındadır."⁵ Aynı kaynakta İstanbul Halkevi'nin, sözü edilen "Müze ve Sergi Şubesi"nin şu isimlerden oluştuğunu görüyoruz: Reis Aziz Bey, mümesil Selim Nüzhet (Gerçek) Bey ve üyeler Salâh Cımcıoğlu, Daniş ve Vekâli beyler.

İstanbul Halkevi'nin 1933 yılında yeni bir kitap sergisi düzenlediğine ilişkin bir bilgi karşımıza çıkmadı. Ama aynı yıl, Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü ile Ticaret Lisesi'nde Maarif Vekâleti tarafından "Maarif Sergisi" açılır. Bu sergi kapsamında Ticaret Lisesi'nde "Yerli Mallar Sergisi" ve Ticaret Lisesi bahçesinde de bir "Kitap Panayırı" düzenlendiğini görüyoruz. Maarif Sergisi Rehberi'nde kitap sergisine şöyle değiniliyor: "Türk Milletini yeni bir nur alemine götüren Türk harfleri ile beş bine içinde memleketimizde çıkan eserleri görmek için Ticaret Lisesi bahçesinde

Nesriyat
Sergisi'nden
bir köşe.

açılan bu panayı da geziniz. Kitap Panayırında yüzde on eksik fiyatla satış yapılmaktadır.⁶

TRENDE AÇILAN BİR SERGİ

Her ne kadar tam olarak bir kitap sergisi olmasa da, bir trende açılması ve seyyar olması nedeniyle Seyyar Terbiye Sergisi'nden de söz etmenin yararlı olacağını düşünüyoruz, 21 Nisan 1933 tarihinde Ankara'dan kalkan bir trende, "demiryol güzergâhlarını dolaşmak ve halkın istifadesine arz olunmak" üzere Maarif Vekâleti tarafından düzenlenen Seyyar Terbiye Sergisi yer alıyordu. Sergide kitaplar,

yetiştirme mevzuları ve yeni terbiye hareketleri hakkında aydınlatmak ve halk terbiyesine faydalı olmak." Serginin etkinlikleri ise şöyle yapılacaktı: "Sergi ile beraber gidecek müfettiş ve muallim arkadaşlar tarafından yol üzerindeki istasyonlarda toplanacak muallimler için nümune dersleri ve konferanslar tertip edilecek, müfredat programlarının Vekâletin tesbit ettiği gayelere uygun olarak tedrisi için umumî misallerle irtisatlar da bulunulacaktır."⁷

Serginin Kayseri ve Sivas üzerinden Samsun'a gitmesi amaçlanıyordu. Ara istasyonlarda bir-iki gün, büyük

Amasya'yı, 25 Mayıs'ta Havza'yı, 26 Mayıs'ta ise Ladik'i ziyaret ettiğini öğreniyoruz. Cumhuriyetin iki büyük ideali, demiryolları ve eğitim tek bir sergide buluşmuştu.

BEYOĞLU HALKEVİ KİTAP SERGİLERİ

Kitap sergileri tarihine girecek küçük bir kayıt olarak, 1935 yılı nisan ayında "İstanbul Tıbbi İlahiyat Odası" tarafından bir "Tıbbi ve Sihi Kitaplar Sergisi" açıldığını belirtelim. Sergi gene Selim Nüzhet Gerçek imzasını taşıyordu. İstanbul'daki Halkevi çalışmaları kapsamında yeni bir serginin açılması için ise 1938 yılını beklememiz gerekecektir. 15 Ocak 1938 tarihinde Beyoğlu Halkevi tarafından açılan kitap sergisi 1936 ve 1937 yıllarına ait kitapları bir araya getirir. İstanbul'daki 12 yayınevini ve kitaplarını kendi çabalarıyla bastıran bazı yazarların katıldığı sergide yaklaşık olarak 500 kitap sergilenmektedir. Bu kitaplar sergi süresince yüzde yirmi indirimle satılır. Vatan gazetesinin serginin açılışını duyuran haberi şöyle nottalanmaktadır: "Beş altı sene evvel Beyazıt'ta Üniversite meydanında kurulan ilk kitap sergisinden sonra, nedense ihmale uğrayan bu lüzumlu işi üzerine alarak esaslı bir şekilde canlandırmaya muvaffak olan Beyoğlu

Sergi 22 Nisan günü Kırıkkale'ye geldi ve "muallimlerden ve halktan" oluşan 200 kişi sergiyi ziyaret etti.

Çeşitli gazete haberlerinden, sergiyi taşıyan trenin 24 Mayıs'ta Amasya'yı, 25 Mayıs'ta Havza'yı, 26 Mayıs'ta ise Ladik'i ziyaret ettiğini öğreniyoruz. Cumhuriyetin iki büyük ideali, demiryolları ve eğitim tek bir sergide buluşmuştu.

eğitimle ilgili çeşitli araç ve gereçler, istatistikler, grafikler, projeksiyon ve sinema filmleri bulunmaktaydı. Serginin amacı şöyle özetleniyordu: "Muallimleri, bilhassa ilk mektep muallimlerini muhtelif okutma ve

istasyonlarda ise birer hafta kalması planlanmıştı. Sergi 22 Nisan günü Kırıkkale'ye geldi ve "muallimlerden ve halktan" oluşan 200 kişi sergiyi ziyaret etti.⁸ Çeşitli gazete haberlerinden, sergiyi taşıyan trenin 24 Mayıs'ta

Halkevi başkanlığını tebrik etmek bir vazifedir.”⁹

1 Ocak 1939 tarihinde Beyoğlu Halkevi’nde açılan “İkinci Kitap Sergisi”nde ise 1938 yılında yayımlanan kitaplar toplu halde sunulur. Cumhuriyet’in haberine göre sergide teşhir edilen kitap sayısı gene 500 dolayındadır. Gazete, bu kitapların niteliği hakkında da istatistikî bilgiler veriyor: 17 kitap Atatürk konulu, 90’ı sosyal, iktisadi ve hukukî, 120’i hikâye ve roman, 40’i da çeşitli konulardadır. Kitapların 75’i çeviridir. Sergideki kitaplar Halkevleri, vilayetler ve CHP Genel Sekreterliği’nden sağlanmıştır. Ayrıca yayınevleri ve kuruluşlar da kitapları yollamıştır. Bir hafta açık kalacak olan sergide kitaplar yüzde 20 indirimle satılmaktadır. Beyoğlu Halkevi’nin hazırladığı kitap sergisinin daha sonraki yıllarda da açıldığını biliyoruz. 1939 yılında açılmayan sergi, 1940 ve 1941 yıllarında da gene ocak ayında tekrarlanmıştı.

1941 yılında açılan “Dördüncü Kitap Sergisi”ni gezen Cumhuriyet gazetesi muhabiri Salâhattin Güngör izlenimlerini şöyle aktarıyor: “Her yıl içinde çıkan kitapları böyle derli toplu bir salonda teşhir etmek ne güzel şey! Hem bu serginin bütün kazancı, yalnız kitap meraklılarının işlerine yarayan eseri, kitapçı camekanlarının önünde sılık bir gölge gibi dolışmak

zahmetine katlanmadan kolaylıkla arayıp bulabilmelerinden ibaret de değil...

Bir kitap meraklısı, hiç bir kitap satın almaya mecbur olmaksızın burada vakti varsa, bütün eserleri tetkik edebilir. Beğendiği kitabın fiyatını kesesine uygun bulursa, sergi memuruna müracaat ederek bir vesika alır. Bu vesika ile beğendiği kitabı, yüzde on noksanına kitapçıdan rahatça edar eder.

Kitap sergisinin bir başka faydası da şu: Vitrinlerde teşhir edilen kitaplar hiç bir tasnife tâbi olmadıkları gibi sık sık da yerlerini değiştirirler. Bir kitabı bir hafta sonra, aynı camedanda göremezsiniz. Halbuki Beyoğlu Halkevi’ndeki sergide kitaplar o kadar güzel tasnif edilmiş ki insan,

istediği eseri, etiketlere şöyle bir bakınca eliyle koymuş gibi buluyor.”

Beyoğlu Halkevi Müdürü Ökrem Tur da, serginin sağladığı laydaları Salâhattin Güngör’e şöyle anlatmış: “Sergiye gzmeye gelenler arasında, kitap piyasasının merkezi olan Babiali’ye seninde bir defa bile uğramayan kimseler var. Bu da gösterir ki, her sergi ziyaretçisi yepyeni bir ‘kitap kâriri’dir’ lokurul. Serginin temin ettiği asıl büyük fayda da işte buradadır! Gayemiz yalnız kitap okuyan bir nesil yetiştirilmesi değil, bu nesli birer de kütüphane edinmiş görmektir. Ayda yüz elli lira kira ödeyenlerin apartmanlarında çok defa üç düzine kitap bulacak bir rafla üzerindeki satır yazı yazacak bir masa bulamazsınız. Düşündüm; ilkönce halkımızın kitaba karşı olan bu lakaydlığını gidermek lazım. Bu da ancak onu kitapla karşı karşıya getirmekle olur. Gördüğünüz sergi, işte o düşünceden doğdu. Kitabı sevenler, onu biriktirmek için de arzu duymakta gecikmezler.”

549 yeni kitabın bir araya geldiği sergiden ayrılırken, muhabirimiz şöyle düşünmektedir: “Kitabın bugüne kadar bir tek sergisi vardı: Kaldırım! Bu sergiler çoğaldıkça, umarız ki kaldırım sergilerine de artık yer kalmayacak ve kitap bütün düşkünlere mukadder olan sokaklarda sürünmek akibetinden de böylelikle kurtulmuş olacaktır.”¹⁰

Kitap panayırında bir gezinti

PEYAMİ SAFA

Hemen yirmi senedenberi. adeta her gün Babiali kütüphanelerinin camları önünde azar azar dinlenerek o yokuşu tırmadım. Büyük ve küçük, değerli ve değersiz her yeni çıkan esere dikkat ederdim. İntişarından [yayımlanmasından] habermi olmayan kitaplar pek azdır, sanıyordum. Aldığığımı. dün açılan Kitap panayırında anladım; Her kütüphanenin pavyonunda iki üç sene evvel neşredilmiş, güzel ve temiz baskılı, büyük bir zihni ceht mahsulü kitaplar var ki, ben bunları görmüş olmak şöyle dursun, isimlerini bile duymamıştım. Bu kitaplar, birer sır gibi müelliften tabie tevdi edilmişler; tabi adeta bu sırrı faş

etmekten korkar gibi eseri depolarda saklamış ve ancak intişarından haberi olup ta mağazaya gelerek arayanlara vermiş. Kitap, bizde, adeta kaçak morfin ve esrar gibi gizli satılan bir mala döndü. Artık, bütün mesleki hayatı kitaplar arasında geçen bizim gibi muharrirler bazı eserlerin çıktığını bilmezlerse, bu işe daha ziyade bigâne kalan halkı düşününüz. Evet, kitapla halk arasına girmesi ve birini ötekine tanıması icap eden mutavassıt bizde yok. Kimdir bu mutavassıt? Münekkit mi? Mecmualar mı? İlan mı? Hepsi. Tabirlerimizin ilân verecek paraları yok, mecmua yok, münekkit yok; şüphesiz, halkla kitap arasındaki dostluk ta yok olacak. Pek nadir kitaplar kendilerini

okuyucu sınıfından ayıran büyük mesafeleri aşacak bir sirayet kuvvetini haizdirler ve bu kuvvet, mutlaka eserin kıymetile müteneşip olmak ta lazım değildir. Çünkü fena kitapların ekseriya umumi kayıtsızlığı işi eserlerden fazla sarstığı görülmüştür.

Bu panayır, kitapla halk arasındaki uçuşu doldurmak için büyük bir varlıktır. Dün olduğu gibi Darülfünun meydanını dolduran binlerce insanın gözlerle kitap kapakları arasındaki aşinalıktan bile pek çok şey bekliyelim ve bu güzel fikir bayramını hazırlayan İstanbul Halkevi ile en faal ve yorucu vazifeyi üstüne alan Selim Nüzhet Beye hararetle teşekkür ederim.

Cumhuriyet, 31 Ağustos 1932.

Bıraktığımız yerden Selim Nüzhet Gerçek'in konuşmasına dönerek, aynı serginin Belgrad'da nasıl kar-şıldığını görelim: "Belgrad sergisi belki Atina'dakinden daha ziyade muvaffak oldu diyebilirim. İptida löncel sergiye müzenin bir katı tah-sis edildiğinden gerek resimlerin, gerekse kitapların çok zengin bir şekilde teşhirine imkân hasıl oldu. Sergi İsmet İnönü'nün Belgrad'ı zi-yareti vesilesiyle hazırlanmış ve huzuru ile açılmıştı. Kırılın ve bü-tün vekillerin hazır bulundugu kü-şat merasimi çok parlak oldu. (...) Bu sergi Türk inkılâbının azametini göstermesi itibarile göğsümüzü ka-bartacak mahiyette idi. Resimde bu

"Atina, sonra da Belgrad'da tertip edilen Türk Resim ve Neşriyat Sergisi'nin neşriyat kısmını tanzime memur edilmiştim. Sayın Salâh Cimcoz heyetimizin başkanıydı. (...) Serginin ehemmiyeti ve gördüğü rağbet hakkında kısaca bir fikir verebilmek üzere küşat merasimini bizzat kırılın yaptığıını, müteveffa Metaksas'ın bir saate yakın bir zamanını sergiyi ziyarete hasrettiğini söylemek kifayet eder."

Selim Nüzhet Gerçek, Belgrad Kitap Sergisi'nde Yugoslav kral naibine bilgil verirken.

YURTDIŞINDA İLK KİTAP SERGİSİ

Kitap sergiciliği alanında bir ilk ola-rak, Türkiye Cumhuriyeti 1937 yılında Atina'da açılan kitap sergisine de katılmıştır. Yine bu çalışmaya imza atan Selim Nüzhet Gerçek an-latıyor: "İptida löncel Atina, sonra da Belgrad'da tertip edilen Türk Re-sim ve Neşriyat Sergisi'nin neşriyat kısmını tanzime memur edilmiştim. Sayın Salâh Cimcoz heyetimizin baş-kanıydı, gösterdiği gayret ve yakın alâka sayesinde her iki sergi de çok rağbet kazanmıştı. (...) Bu sergilerde tuttuğum yol dünü ve bugünü muka-yese ettirebilmek için teşhir edilen basmaların ilkin ve sonuncusunu birlikte göstermekti. İlk kitapları bugünün kitapları ile, ilk gazeteleri bugünün gazeteleri ile mukayese, aradaki devir farkını hesaba katmak şartile de, meraklılar için çok cazip oluyordu. Serginin ehemmiyeti ve gördüğü rağbet hakkında kısaca bir fikir verebilmek üzere küşat açılışı

merasimini bizzat kırılın yaptığıını, müteveffa Metaksas'ın bir saate yak-kın bir zamanını sergiyi ziyarete has-rettiğini söylemek kifayet eder."¹¹

Atina'da yayımlanan *Le Messa-ger d'Athènes* gazetesinde Kostas Kerofilos'un kaleme aldığı bir yazıda, Türkiye standında cumhuriyet dö-nemindeki yayımcılık faaliyetlerini ayrıntılı bir biçimde yansıtan kitap ve gazetelerin bulunduğunu öğreni-yoruz. Serginin başarılı bulunduğ-u, söz konusu yazının son satırları da açıkça göstermektedir: "Umumi intiba şudur ki, bu sergi edebiyatla meşgul olan herkes için bir sürpriz olmuştur. Çünkü büyük bir devlet şefinin demir iradesi ve sadık iş ar-kadaşları tarafından Türkiye'de pek kısa bir zaman faslasında başarılmış olan bir harikayı bize göstermiştir. Yeni Türkiye'nin terakkilerini hiç bir şey bize bugünkü Türkiye'nin belâgatlı bir aynasını teşkil eden bu sergiden daha büyük bir sadakatle anlatamazdı."¹²

kadar ilerlemiş olduğumuzu göster-mek, Türk harflerini yeni kabul etti-ğimiz halde her mevzuda belli başlı neşriyata malik olduğumuzu göz önüne koymak lehimize büyük bir tesir uyandırdı."¹³

NEŞRİYAT KONGRESİ VE SERGİSİ

Öte yandan, Hasan Âli Yücel'in Maa-rif Vekilliği döneminde açılan Birinci Türk Neşriyat Kongresi, beraberinde bir de "On Yıllık Neşriyat Sergi-si" düzenleyerek konumuz açısından önemli bir olayı gerçekleştirdi. "Neşriyat Sergisi" 1 Mayıs 1939'da, kongre başlamadan bir gün önce Sergiev'inde açılır. Kongrenin 2 Ma-yıs günü yapılan resmi açılışında ise Başvekil Dr. Refik Saydam'ın açış ko-nuşmasından sonra söz alan Hasan Âli Yücel şunları söyler: "Neşriyat işlerinde de tam demokrat bir ruh ve tam realist bir düşünce ile çalış-mak ancak cumhuriyet rejiminde kabil olabilmektedir. Cumhuriyet tari-

hindedir ki, bir taraftan bütün devlet organlarıyla kuvvetli bir neşriyat hareketine girilmiş, diğer taraftan hususi basım ve yayın kurumlarının emeklerine imkân nispetinde ısrak edilmiş ve çalışmaları böylece takviye olunmuştur. Dün ziyaret ettiğimiz On Yıllık Türk Neşriyat Sergisi bunun canlı bir delilidir. Bu yolda atılmış en müsbet ve inkılâpçı adımın Latin esasında alınmış Türk harflerini kabul etmemiz olduğuna bir an bile tereddüt edilemez.”¹⁴

Neşriyat Kongresi’nde 2 Mayıs 1939 günü okunan “Mükâfat, Yardım ve Propaganda Encümeni Raporu”nda, “Sergilerden Faydalanma” bölümünde şu düşünceler yer almaktaydı: “İler yıl Neşriyat Kongresinin açılma günü olan 2 Mayıs’tan başlamak üzere birçok ileri garp memleketlerinde yapıldığı gibi bir kitap haftası tesis olunması ve hafta içinde bütün memlekette neşriyat etrafında bir alâka ve sevgi havasının uyandırılması, bu hafta zarfında açık bulundurulmak üzere bir yıllık neşriyatı bir arada satışa çıkaracak sergiler tertibi, en güzel propaganda vesilesi olacaktır. Sergi tertibini yalnız büyük şehirlerde değil her şehirde ve hatta kasabada yapmak esası gözetilmeli, bu hususta zaten vazifesi bu şekilde sergiler tertip etmek olan Halkevleri, müze ve sergi şubelerinden de faydalanılmalıdır. Ayrıca bu sene Cumhuriyet Halk Partisinin düşünmüş olduğu gibi tren ve kamyonlarda seyyar sergiler tertip edip memleketin en uzak köşelerine kadar neşriyatımızın o muhitlerde tutunup sürüm yapabilecek olanları götürülüp teşhir olunmalı, dağıtılmalı ve satılmalıdır.”¹⁵

İstanbul Üniversitesi’nin Neşriyat Kongresi için hazırladığı raporunda ise “okumayı yapmak ve neşriyatı tanıtmak” amacıyla yapılacak propaganda faaliyetlerinde “a) Gazete ve mecmualarda, b) Radyoda, c) Sinemadan, d) Sergilerden, e) Konferanslardan” faydalanılmalı denildikten sonra sergi konusuna kısaca değiniliyor: “Kitap sergilerinin sadece İstanbul ve Ankara’ya hasretmemek, bütün vilâyet, hattâ kaza merkezle-

rinde bile vakit vakit sergiler kurmak ve hattâ köyler arasında dahi seyyar sergiler dolaştırmak lâzımdır.”¹⁶

Kongreye bir teklif raporu sunan Muallim Ahmet Halid Kitabevi sahibi Halit Yaşaroğlu da benzer bir biçimde sergi konusuna değiniyor: “Her sene vilâyetlerde birer kitap sergisi ve ayrıca kasabalar için seyyar kitap sergileri tertibiyle bunları memleketin en uzak yerlerinde dolaştırarak halka kitabı tanıtmak da çok faydalı olacaktır.”¹⁷

Birinci Türk Neşriyat Kongresi, konumuz açısından sunulan önerilerin yanı sıra açılan sergiyle de özel bir önem taşıyor. Kongreye paralel olarak Maarif Vekâleti tarafından 1 Mayıs 1939 günü Ankara’da “On Yıllık Türk Neşriyat Sergisi”, cumhuriyet tarihinin o güne kadar açılan en kapsamlı kitap sergisi kimliğini de taşıyordu. Sergiye katılan yayımcılar ve kitapçılar şunlardır: Maarif Vekâleti, İstanbul Üniversitesi, Ahmet Halid Kütüphanesi, Akşam Matbaası, Âsarı İslâmiye Kütüphanesi, Cihan Kitabevi, Cumhuriyet Kitaphanesi, Cumhuriyet Matbaası, Çığır Kitabevi, Etiman Kitabevi, Hilmi Kitabevi, İktbal Kitabevi, İnkılâp Kitabevi, Kanaat Kitabevi, Remzi Kitabevi, Resimli Ay Matbaası, Semih Lütfi Kitabevi, Tanevi, Tefeyyüz Kütüphanesi, Türkiye Matbaası, Ülkü Basımevi, Üniversite Kitabevi, Vakıf Kitabevi, Yedi Gün Neşriyatı.

Sergiye paralel olarak, Maarif Vekâleti tarafından sergilenen kitapları yayınevlere esasına göre bir araya getiren bir de katalog yayımlandı. Neşriyat Sergisi mayıs ayında Sergi’inde kamuoyuna sunulduktan sonra, 22 Temmuz-9 Ağustos 1939

Neşriyat Sergisi’nden bir köşe.

tarihleri arasında On Birinci Yerli Mallar Sergisi kapsamında İstanbul’a taşındı. Ardından 20 Ağustos-20 Eylül tarihlerinde de İzmir Enternasyonal Fuarı’na götürüldü. Hazırlanan katalog, bu iki mekân için ve özel kapaklarla yeniden basıldı.

Kitap sergilerinin ilk döneminin kısa tarihi böyle. Gerçek kitap sergilerinin yapılabilmesi için daha çok uzun yılların geçmesini beklemek zorundayız.

DİPNOTLAR

- 1 “Bir Sergi”: Selim Nüzhet Gerekç., *Yedigün*, 13 Ekim 1941.
- 2 *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1932.
- 3 “Bir Sergi...”, a.g.y.
- 4 *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1932.
- 5 *Yeni Türk Mecmuası*, c. 1, no. 6, Mart 1933.
- 6 *Maarif Sergisi Rehberi*, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul 1933.
- 7 *Cumhuriyet*, 29 Mart 1933.
- 8 *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1933.
- 9 *Vatın*, 6 Ocak 1938. Ayrıca *Reyhanlı Halkevi* tarafından 8 sayfalık bir broşür yayımlanmışsa

- da, bu yayını görmek mümkün olmamıştır.
- 10 *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1941.
- 11 “Bir Sergi...”, a.g.y.
- 12 Akt. *Jahangir Gaziye Cumhuriyet Türkçesi*, Matbaası Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1938, s. 151.
- 13 “Bir Sergi...”, a.g.y.
- 14 *Birinci Türk Neşriyat Kongresi (Raporlar, Teklifler, Mukarrerat Zabitleri)*, Ankara 1939, s. 140.
- 15 *AGY*, s. 101.
- 16 *AGY*, s. 355.
- 17 *AGY*, s. 170.

ZONGULDAK'TA İLK YASAL GREV

ANKARA YÜRÜYÜŞÜ

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA YÜCE

Zonguldak Kurultayı'nda, Türkiye Taşkömürü Kurumu ile Zonguldak şehrinin bütünleştiği ifade edildi ve grev yönünde konuşmalar yapıldı. İşçi sendikası genel başkanı Şemsi Denizer kurultay konuşmasının sonunda, "Hükümetin sözleşmemiz konusundaki tavrında değişiklik olmayacağı anlaşıldı." diyerek grev tarihini 30 Kasım 1990 olarak açıkladı. Grevin önemini vurgulamak için de, "Bizim grevimiz diğer grevlere benzemez. Zonguldak gerçeğini bilmiyorlar. Zonguldak'ta grev dendiğinde 2 pankartı bir ilin girişine, bir de çıkışına asmak gerekir." ifadesini kullanır.

Ankara yürüyüşünün üçüncü günü işçiler Mengen'den çıkıyor.

GREV ÖNCESİ GELİŞMELER

Türkiye Taşkömürü Kurumu işyerlerinde 1 Temmuz 1990 tarihinden geçerli olacak toplu iş sözleşmesi gö-

rüşmeleri için yer ve gün belirleme toplantısı 9 Temmuz 1990 günü yapıldı. Görüşmelerin en önemli konusunu ücret teşkil etmekteydi. Bu görüşmeler sırasında işveren sendikası

Türk Kamu Sen birinci altı ayda işçilerin günlük brüt ücretlerini 28.000 lira ile 36.000 lira arasında çıkarmayı, sonraki altışar aylık dönemlerde yüzde yirmi beş artırmayı önermiş-

tir. Bu işçilerin mevcut ücretlerinin yüzde yüz yirmi artırılması anlamına gelmekteydi. İşçi sendikası da ücretlerin yüzde iki yüz yirmi artırılmasını teklif etmiş ve bu teklifinde de ısrar etmiştir. Toplu görüşmenin süresi 21.09.1990 günü dolmuş ve uyuşmazlık zaptı imzalanmıştır.

Toplu iş uyuşmazlığının barışçı yollarla çözümü prosedürü uygulamaya konulmuş ve resmi arabulucu olarak emekli iş müfettişi Şemsettin Karaca 5 Ekim'de göreve başlamıştır. Tarafların anlaşmasıyla görev süresi uzatılan arabulucunun görevi 30 Ekim'de sona ermiştir. Arabulucu, raporunda özet olarak ülke ekonomisine yüz yılı aşkın önemli katkılarda bulunan taş kömürü servetine sahip çıkılması gerektiğini, "Tüm ülkemizin gurur ve iftihar kaynağı kara elması canları pahasına üreten maden işçilerine takdir ve saygılarını" sunduğunu, kömür havzasına ileri teknoloji gelmesi için yatırım yapılmasının doğru

tay konuşmasının sonunda, "Hükümetin sözleşmemiz konusundaki tavrında değişiklik olmayacağı anlaşıldı," diyerek grev tarihini 30 Kasım 1990 olarak açıkladı. Grevin önemini vurgulamak için de, "Bizim grevimiz diğer grevlere benzemez. Zonguldak gerçeğini bilmiyorlar. Zonguldak'ta grev dengiğinde 2 pankartı bir ilin gi-

toplantı düzenlediler. Bu toplantıda Türk-İş Teşkilatı Sekreteri Mehmet Bamyacı, "Maden işçilerinin sözleşmesi imzalanmadan hiçbir sözleşmenin imzalanmayacağını" beyan etti.

Bütün çalışmalara ve çabalara rağmen taraflar arasındaki diyalogun kesilmesi üzerine, 30.11.1990 sabahı

İşçi sendikası başkanı Şemsi Denizer, Gelik'te ilk grev gömleğini giymek suretiyle grevi fiilen başlatmış oldu. Bu andan itibaren 2821 sayılı Sendikalar Yasası, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası, hatta Dernekler Yasası ile izah edilemeyecek olaylar gelişmeye başladı.

olacağını vurguluyor ve taraflar arasında anlaşma ortamı bulunmadığını belirtiyor.

Zonguldak Kurultayı

İşçi sendikası, yaptıkları toplu sözleşme görüşmeleri ile ilgili bilgi vermek, görüş ve öneriler almak amacıyla 17.11.1990 günü Zonguldak Kurultayı adı verilen bir toplantı düzenledi. Kurultaya tüm Zonguldak milletvekilleri, siyasi parti temsilcileri, belediyeler, muhtarlar ve meslek odaları davet edildi.

Zonguldak Kurultayı'nda, Türkiye Taşkömürü Kurumu ile Zonguldak şehrinin bütünleştiği ve bunların ayrı ayrı düşünülmemeyeceği dile getirildi ve grev yapılması yönünde konuşmalar yapıldı. İşçi sendikası genel başkanı Şemsi Denizer kurul-

rişine, bir de çıkışına asmak gerekir," ifadesini kullandı.

SON GÖRÜŞME ÇAĞIRISI VE GREVİN BAŞLAMASI

İşveren sendikası Türk Kamu Sen 28 Kasım'da, yani greve iki gün kala işçi sendikasını görüşme yapmak üzere Ankara'ya çağırıştır. Görüşmelerin devam ettiği sırada, Cumhurbaşkanı Özal bir toplantıda, "TTK zarar ediyor, yüzde altmış bile zam versek zarar bir trilyon olacak," şeklinde beyanat vermiştir. İşçi sendikası, taleplerinin çok altındaki bu açıklama karşısında toplantıyı yarıda kesip Zonguldak'a geri dönmüştür.

29 Kasım akşamı Genel Maden İş Sendikası'nda Türk-İş yöneticileri ile sendika yönetim kurulu üyeleri bir

saat 08.00'de, TTK işyerlerinde çalışan yaklaşık 42.000 işçi greve başladı. Bugüne kadar kömür havzasında, ister adına kendiliğinden oluşan doğal işçi hareketleri, ister işçi direnişleri diyelim, işçilerin çalışma koşullarından ve ücretten kaynaklanan isteklerini içeren ve geniş bir araştırmaya konu olabilecek davranışları çok sıklıkla olagelmıştır. Hatta bu işçiler 1965 yılında kendi sendikalarına karşı da benzer direniş göstermişlerdir (yöneticilerinin kendilerini aldattığı gerekçesiyle). Ancak yasal şekillere uyulmak suretiyle gerçekleştirilen ilk grev olma özelliğine sahip bu grev, bu yönüyle de özel bir anlam taşımaktadır.

Ankara yolunda yürüyüş kolu.

Grev süresince meydana gelen olaylar
İşçi sendikası başkanı Şemsi Deni-

Yürüyüşten bir an.

Şemsi Denizler Madenci Anıtı önünde işçilere hitaben şu konuşmayı yaptı: "Biz arabalarla gidecektik, fakat araçlarımız engellendi. Şimdi anayasadaki seyahat özgürlüğümüzü kullanarak, yürüyerek Ankara'ya gideceğiz. Madenciye yakışır disiplin ve düzen içinde, tıpkı burada olduğu gibi yürüyeceğiz. En önde ben ve arkadaşlarım olacağız, gazamız mübarek olsun."

zer, Gelik'te ilk grev gömleğini giymek suretiyle grevi fiilen başlatmış oldu. O andan itibaren 2821 sayılı Sendikalar Yasası, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası, hatta Dernekler Yasası ile izah edilemeyecek olaylar gelişmeye başladı. Grev anına kadar bu işçilerin çok düşük bir ücretle çalışmış olmaları, bu iş kolundaki çalışma şartlarının çok ağır olması, yaklaşık 42.000 işçinin aynı işyerinde çalışması, bu olayda işçilerin cumhurbaşkanını taraf olarak görmeleri olayların boyutlarını değiştirdi.

Grevin ilk gününde, yukarıda anılan yasalara uyulmadan işçiler uzun yürüyüş kolları oluşturarak sendika genel merkezine doğru yürümeye başladılar. Sendika genel merkezi önünde toplanan işçilere bir konuşma yapan Şemsi Denizler, "Artık isteseler de, istemeseler de sesimizi duyacakları" dedi. Bu yürüyüşler ve benzeri konuşmalar grev süresince aralıksız devam etti. İşçilerin eş-

leri ve çocukları ile her gün şehrin merkezinde bulunan sendika binası önünde ve madenci heykelinin etrafında toplanması şehrin trafiğini altüst etmekte, civar illerden takviye edilen emniyet kuvvetlerinin aralıksız çalışmasına neden olmaktaydı.

Grevin birinci gününden, sona ermesine kadar olağanüstü günler yaşanan Zonguldak'ta olaylar şu şekilde gelişti. Hangisinin sempatiyle, hangisinin istemeden yaptığı bilinmiyor ama esnafın bir kısmı kepenklerini kapattı, (birkaç saat süren bu eylem emniyet kuvvetlerinin müdahalesi ile sona erdirildi), bir kısmı da yürüyüşlere katıldı. Belediye işçileri madenci grevini desteklemek amacıyla bir günlük işi bırakma eyleminde bulundu. Zonguldak Barosu'na bağlı avukatlar cüppelerini giymek suretiyle yürüyüşlere katıldılar.

Grevin bu derece benimsenip desteklenmesinin başlıca nedeni, kömür işletmelerinin Zonguldak şehrinin

ayrılmaz bir parçası olması, bu işletmelerin kapatılması halinde yörelin tek istihdam kaynağının ortadan kalkacağı, halkın bu yöreden zorunlu olarak göç edeceğidir.

Grev ilk haftasını doldurduğunda, Türk ve dünya kamuoyu ilgisini bu yöne çevirmeye başladı. TRT'de yapılan Hodri Meydan programında, sendika başkanı Şemsi Denizler ile Devlet Bakanı İbrahim Özdemir'in konuyu tartışmaları kamuoyu tarafından ilgiyle izlendi. Grev Türkiye'de en çok konuşulan konular arasına yer aldı ve kamuoyunun tartışmasına açılmış oldu.

Grevin 9. gününden itibaren yurt dışı ve yurtdışından çeşitli kişi ve kuruluşlar, madencilere para ve erzak yardımı göndermeye başladılar. Grevin devam ettiği esnada maden işçileri, Otomobil-İş, Çelik-İş, Özdemir-İş sendikalarının 9 Aralık 1990 günü İzmir'te düzenledikleri mitinge katıldılar.

Ankara yürüyüşüne hazırlık

Yılbaşından bir hafta önce, Türkiye'nin 3 Ocak'ta yapmayı planladığı işe gitme eylemi, Zonguldak grevi ile beraber kamuoyunun ilgilendiği konuların başında gelmeye başladı. Aynı günlerde Genel Maden-İş Sendikası Başkanı Şemsi Denizler yaptığı konuşmalarda 4 Ocak'ta otobüslerle Ankara'ya gidileceğini, Etimesgut'tan Çankaya'ya kadar yürüneceğini belirtiyordu. Aynı tarihlerde Başbakan Yıldırım Akbulut yılbaşı tatilini Abant'ta geçireceğini ve burada sendika yöneticileriyle görüşebileceğini TRT aracılığıyla duyurmuştu. 31 Aralık günü Abant'ta 6,5 saat süren görüşme sonunda Denizler, "Sayın Başbakanın konuya sıcak baktığını gördük, ocakların kapatılmayacağı güvencesini aldık. Ayrıca meslek hastanesi sözü verildi. Ücret konusu yarın ele alınacak," şeklinde beyanatta bulundu.

1 Ocak 1991 günü Başbakanlık'ta yapılan görüşmeye Başbakan Yıldırım Akbulut, Devlet Bakanı Cemil Çiçek ve Kamu Sen Genel Sekreteri ile işçi sendikası yöneticileri katıldılar. 1,5

saat süren görüşmeden sonra Başbakan Yıldırım Akbulut basına yaptığı açıklamada, 250 milyar daha ilave yaptıklarını söyledi. Denizler görüşmeler hakkında açıklamalar yaparken, Abant'taki yaklaşımı Ankara'da bulamadıklarını ve hükümet içinde sözleşmenin bitmesini istemeyenler olduğunu belirtti.

3 Ocak eylemi, Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun almış olduğu karar gereği genelde işe gitmeme olarak gerçekleşti. Türkiye genelinde olaysız geçen gün için, Türk-İş katılımı yüzde doksan olduğunu belirtti. Aynı gün Zonguldak'taki yürüyüşlere devam edildi. Ancak ertesi gün Ankara'ya yürüyüş başlatılacağı için sloganlarda da değişiklik olduğu göze çarpıyordu. Yine o gün Denizler işçilere, "Yiyeceğinizi içeceğinizi alın. Yarın sıkı giyinin gelin," demek suretiyle hazırlıklı olmalarını istemiştir.

Ankara yürüyüşü başlıyor...

4 Ocak günü maden işçilerinin Ankara'ya otobüslerle gideceği belirtilmiş ve gerekli vasıta temin edilmişti. Emniyet güçleri Ankara'ya gidişi önlemek amacıyla araçların Zonguldak'a girişi ve çıkışı engelledi. Sendika yönetim kurulu araçların engellendiğini öğrendikten sonra, basın temsilcilerine yürüyüşün 08.00'de yaya olarak başlatılacağını açıkladı.

Ellerinde yiyecek çantaları ile sıkı şekilde giyinmiş madencilere yürüyüş kolları oluşturdular. Genel Başkan Şemsi Denizler Madenci Anıtı önünde işçilere hitaben şu konuşmayı yaptı: "Biz arabalarla gidecektik, fakat araçlarımız engellendi. Şimdi anayasadaki seyahat özgürlüğümüzü kullanarak, yürüyerek Ankara'ya gideceğiz. Madenciye yakışır disiplin ve düzen içinde, tıpkı burada olduğu gibi yürüyeceğiz. En önde ben ve arkadaşlarımız olacağız, gazamız mübarek olsun." Böylece büyük yankılar uyandıran ve kamuoyuna Ankara yürüyüşü olarak mal olan yürüyüş saat 09.30'da başladı.

Yürüyüş devam ederken, güzergâh üstünde ve civarındaki köylerden

gelen madencilerin de yürüyüşe katıldığı gözlenmekteydi. Yürüyüşün önünde Denizler ile birlikte SHP Genel Sekreter Yardımcısı Cevdet Selvi, SHP İstanbul Milletvekili Mustafa Sarıgül, 13 SHP milletvekili ve Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı Münir Ceylan'ın bulunduğu görüldü.

Yedi saatlik yürüyüş sonunda Karanlar köyünde mola verildi. Yakın köylerde oturanlar geceyi köylerinde geçirirken, diğerlerinin bölüm bölüm Devrek'e taşınacağı ve Devrek halkı tarafından ağırlandığı, tüm

düşünelim. Frijit, katı hukuk kurallarıyla endüstri ilişkileri çözülmez. Bu gözden uzak tutulmalıdır." Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İsmen Aykut, "Eylemin fevkalade ılımlı geçmesini hayret ettim. İşçinin işine son verilmesi işverenin elinde. Yasal hakkını kullanmak isteyebilir. Ama ben bunu önlemek için elimden gelen çabayı gösteririm. Ben çalışma barışının korunmasını istiyorum," şeklinde demeçler vermişlerdir. İlgili Devlet Bakanı Cemil Çiçek de görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: "İşçi ve işveren ilişkilerinde toplumsal

Destek verenlerden Uğur Mumcu, Fatma Gırlık, İlhan Selçuk, Ali Sirmen, Yaşar Seyman: ortada Şemsi Denizler.

binaların konaklamak için açıldığı duyuruldu.

Olayı daha ayrıntılı anlatabilmek için ertesi günün gazetelerinden birkaç alıntı yapmak istiyorum. 5 Ocak 1991 Cumartesi günü *Hürriyet* gazetesinin manşet haberi, "Otobüslere binmeleri engellenen 60.000 Maden İşçisi, çocuk çocuk Ankara'ya yürüyor". Yine aynı tarihli *Milliyet* gazetesi, haberi manşetten şu şekilde vermektedir: "45.000 madenci yolda," alt başlıkta da, "Zonguldaklı işçilerin otobüsleri kente sokulmadı... Binlerce işçi ve yakını 268 km'lik Çankaya yoluna koyuldu... Ankara'da Köşkte olağanüstü önlem" şeklinde haberi duyurmuştur.

Aynı gün konuyla ilgili olarak TISK Genel Başkanı Refik Baydur şunları söylüyordu: "Eylem, 1987'den bu yana gelen birikimler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu işi bir yevmiye keserek kapattıktan sonra unutmayıp, oturup

sözleşmeye ihtiyaç vardır. Zonguldak işçilerinin yürüyüşünü kanuna aykırı buluyoruz, Bu işin Çankaya ile ilgisi yok. Grev, muhalefet partilerince siyasi platforma çekilmek istenip tahrik edilmektedir." ŞHP Genel Başkanı İnönü, "Yürüyüş halk hareketi" dedikten sonra konuya ilişkin görüşünü şu şekilde bildirmiştir: "Zonguldak'tan Çankaya'ya yürüyen işçilere her türlü desteğin sağlanmasını, polisiye tedbirlerin ülkede bir iç savaşta yol açabileceği konusunda endişeliyim."

Ankara yürüyüşünün ikinci günü

Geceyi Devrek'te geçiren işçiler, 5 Ocak 1991 günü yürüyüşlerine devam ettiler. 2. gün, Başbakan Yıldırım Akbulut'tan Bolu'da görüşme teklifi geldi. Bolu'da gerçekleştirilen toplantıdan sonra, Başbakan Akbulut gazetecilere yaptığı açıklamalarda, "Önce yürüyüş durdurulacak, işçiler dönüp ve daha sonra görüşmelere geçeceğiz. Bu şartlar altında görüşme yapamayız. Mesajın alındığını söy-

luyoruz," dedi. Denizer de şu açıklamayı yaptı: "Yeni bir ücret teklifi vermediler, yürüyüşü durdurmamız istendi, durumu arkadaşlarla değerlendireceğiz."

Görüşmelerin devamı süresince işçiler Mengen'e ulaştılar. Denizer belediye hoparlöründen konuşarak,

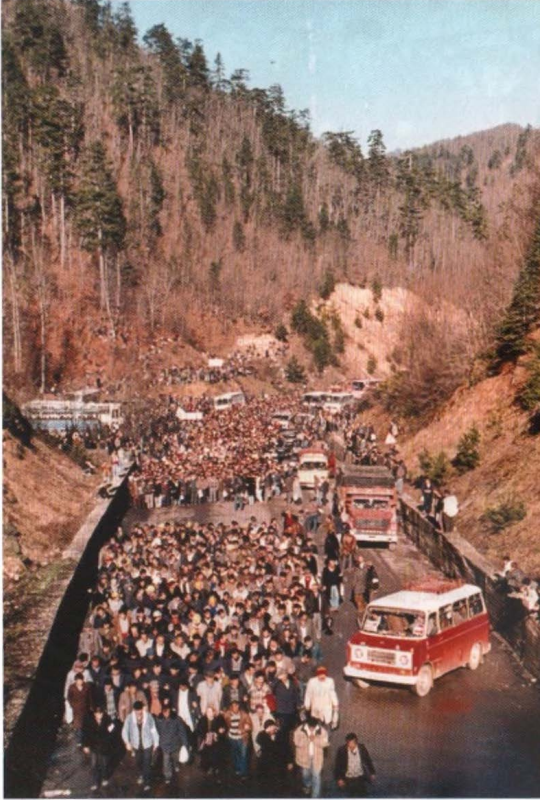
Ankara yürüyüşünün üçüncü günü

Yürüyüşün 3. günü, 6 Ocak 1991'de Mengen'den yola çıktı. Eski Çağa civarında Deler köprüsüne barikat kurulduğu, yolun iki dozer ve binlerce polis ve jandarma tarafından kapatıldığı görüldü. İşçilerin bu barikatı da aşması halinde E-5 karayolu

O günün gazetelerinde yer alan haber ve demecilere yer vermek suretiyle olayı daha canlı anlatma imkânımız olacaktır. *Milliyet*'te manşetten verilen haber, "E-5'te Yüksek Tansiyon", alt başlık, "Türkiye'nin kalbi dün E-5 Karayolunda attı. Zonguldak'tan yola çıkan on binlerce madenci ile asker ve polis çatışması son anda önlendi".

İlgili Devlet Bakanı Cemil Çiçek de görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: "İşçi ve işveren ilişkilerinde toplumsal sözleşmeye ihtiyaç vardır. Zonguldak işçilerinin yürüyüşünü kanuna aykırı buluyorum. Bu işin Çankaya ile ilgisi yok. Grev, muhalefet partilerince siyasi platforma çekilmek istenip tahrik edilmektedir."

Yürüyüş aşıklık bir bölgede ilerliyor.

Mengen'de konaklanacağını duyurdu. Mengen'de öncelikle kadınlar evlerinde geceledi, geri kalanlar dışarıda ateş başlarında, kahvelerde, okulda ve camilerde geceyi geçirdiler.

luna çıkacakları ve Ankara-İstanbul yolunun kapanacağı anlaşıldığından, burada çok sıkı güvenlik önlemleri alındığı anlaşılmıştı.

Yine aynı gazetede, Cumhurbaşkanı Özal'ın demeci, "Denizer ile anlaşmak mümkün değil. Adam Nuh diyor peygamber demiyor. Biz, Batının sendikal hareketlerini almışız ama yöntemini değil. Orada yüzde 10-12 farkla masaya oturulur. Bizde ise yüzde 100-500 arasında bir farkla. Bunda bir yanlışlık var," şeklindeydi.

Barikata ulaşıldığında Genel Başkan Denizer, "Vali bey nerede?" diye sorarak, görüşmek istediğini belirtti. Barikatı geçerek ilgililerle görüşebileceği kendisine iletilti. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut ile telefon görüşmesi yapan Denizer, bakanın işçilerin geri çekilmesini ve görüşmelere başlanmasını teklif ettiğini söyledi. Şemsi Denizer daha sonra gecenin Mengeri'de geçirileceğini açıkladı.

Ankara yürüyüşünün dördüncü günü

Dördüncü gün, 7 Ocak 1991'de işçiler geceyi sıfırın altında 5-6 derecede, gruplar halinde yaktıkları ateşin çevresinde uyumadan geçirdiler. Barikat çevresinde konaklayan ve sabahın erken saatlerinde barikatın yanına gidenler arasından 201 kişi emniyet güçleri tarafından alınarak Gerede'ye götürüldü.

Hükümetin ve emniyet güçlerinin kararlı tutumları, yol üzerine barikat kurulması ve barikata yaklaşanların emniyet güçlerince tutuklanması,

olayın boyutlarının büyüyeceğinin ve belki de tüzücü olayların meydana geleceğinin habercisiydi. Buna ilave olarak aşırı soğuk ve barınma imkânlarının olmaması, sendika yöneticilerine iki alternatif bırakmıştı. Ya yürüyüşe devam edilecek veya geri dönelecekti. Genel Merkez ve Şube Yönetim Kurulları bir değerlendirme toplantısı yaptı ve geri dönüş kararı alındı.⁴

Ankara yürüyüşü sona eriyor

Beşinci gün, 8 Ocak 1991. Denizler'in belediye binasından konuşma yapacağına açıklanması üzerine, bina etrafında toplanmalar başladı. Denizler konuşmasında, "Grevimiz 40 gündür devam ediyor. Yaptıklarımızla Türkiye işçi sınıfına örnek olduk. Sizlerle Türkiye'yi bütün dünya tanıdı. Türkiye'nin gerçeklerini gözler önüne serdiniz. Bugün ben ve arkadaşlarım Ankara'ya görüşmeye giderken, siz Zonguldak'a dönecek ve dinleneceksiniz. Bu mücadele uzun solukludur. Mücadelemiz sürecektir," dedi. Bu konuşmadan sonra işçiler araçlara binerek Zonguldak'a geri döndüler.⁵

GREVİN SONA ERMESİ

25 Ocak 1991 günü, Bakanlar Kurulu'nun bütün grevlerin ertelendiğini açıklamasına kadar geçen süre içinde, sendika yöneticileri ile hükümet yetkilileri arasındaki görüşmelerden bir netice alınmadı. Hükümet sözcüsü 25. 01. 1991 günü, Zonguldak grevinin işçilerin kaybının önlenmesi için 30 gün ertelendiğini söyledi. Gerekçenin ve sürenin yasalara uygun olmaması üzerine Çalışma Bakanı ikinci bir açıklama yaparak, süreyi 60 gün, gerekçeyi ise Körfez bunalımına dayanarak düzeltti. Bu açıklamalardan sonra, yasa gereği 27 Ocak Pazar günü 16-24 vardiyasından sonra işçiler işbaşı yaptı.

Kamu-Sen'den yapılan görüşme çağırısı üzerine sendika yönetim kurulu Ankara'ya gitti. Sendika zorunlu olarak görüşmelere başladı. 2822 sayılı yasanın 34. maddesi gereği, erteleme sonunda taraflar anlaşamazlarsa ya özel hakeme gidilecek ya da uyuşmazlığı Yüksek Hakem Kurulu

çözecekti. Bu durumda sendikanın seçeneği kalmamıştı. 30 Ocak-4 Şubat tarihleri arasında görüşmeler devam etti. Görüşmelerden sonra, yönetim kurulu Zonguldak'a döndü ve 5 Şubat günü, grev komiteleri ve çok sayıda işçinin katıldığı bir toplantıda, yaptıkları görüşmeler hakkında bilgi verdi. Denizler toplantıda şunları söyledi: "Birlikte başladık, birlikte sürdürdük, birlikte karar vereceğiz, mücadele tarihine altın bir sayfa ekledik, Körfez bunalımı ve savaşla karşı karşıyayız. Bu uzun soluklu bir mücadeledir. İlk rakamlar grev dönemimizde buraya yükseldi. Ancak bunlar bizim de arzuladığımız rakamlar değil." Toplantıda bulunanlar, "Başkan kararı sen ver, bu işin 92'si de var," diyerek yöneticilerine güvenlerini belirttiler. Toplantıda sözleşmenin imzalanması yönünde karar verildi. 6 Şubat 1991 günü, Türk Kamu-Sen ile Genel Maden-İş Sendikası toplu iş sözleşmesini imzaladılar.⁶

TOPLUSÖZLEŞMENİN İMZALANMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Toplusözleşmenin imzalanması ile beraber, Zonguldak'ta kira artışları dahil, piyasada bulunan her şeyin fiyatının hemen değiştiği gözlemlenmiştir. Bu konudaki şikâyetini yeraltında kazmacı olarak çalışan Şerafettin Arslan şöyle dile getirmektedir: "Toplu para alamadığımız için piyasaya çıkamadım. Önce borçlarımı ödeyeceğim, sonra parama göre alış-veriş yapacağım. Para peşin olunca fiyatlar iniyor. Taksitle alış-veriş yapmak istemiyorum. Sözleşmeden sonra taksitle alış-veriş piyasayı yükseltti".⁷

Sözleşmenin imzalanmasından sonra, Genel Maden-İş Sendikası bir yapı kooperatifi kurmak suretiyle üyelerini ortak olmaya çağırmış, İstanbul Sarıyer'de 5 bin konutluk arsa temin ettiklerini, ayrıca Ankara ve İzmir'de de arsa temin edeceklerini duyurmuştur.⁸

Sendikanın yapmış olduğu ikinci iş, "Güçlü sendikacılık için tüzük değiş-

mi" sloganıyla olağanüstü genel kurul yapma kararıdır. Genel kurulda sendika aitalarının yüzde 15'dan yüzde 2'ye çıkarılması, bir de Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu'na üye olma konusu görüşülmüştür (Genel kurulun 2 gündem maddesi vardı). Üye aitalarının artırılması delegeler tarafından reddedilmiş, Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu'na üyelik ise kabul edilmiştir.⁹

İlk gece işçiler geceyi ateş başında geçiriyor.

MUSTAFA YÜCE
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- 1 Genel Maden-İş Dergisi, sayı: 33-Aralık 1990, s. 4.
- 2 Hamit Kalyoncu, Kömürde Apan Çiçek, Pervaz Yayınları, Ankara 2005, s. 277.
- 3 Milliyet Gazetesi, 5 Ocak 1991, s. 1.
- 4 Genel Maden-İş Dergisi, sayı: 33 Ocak 1991, s. 27.
- 5 Zonguldak Gecesi (İşçiler Denizler Anlatıyor), Zonguldak, 1991, s. 215.
- 6 Genel Maden-İş Gazetesi, 9 Şubat 1991, s. 1.
- 7 Genel Maden-İş Gazetesi, 2 Mart 1991, s. 4.
- 8 Genel Maden-İş Gazetesi, 2 Mart 1991, s. 1.
- 9 Genel Maden-İş Gazetesi, 4 Nisan 1991, s. 1.

MÖ I. BİNYILDA KAHRAMANMARAŞ

GURGUM KRALLIĞI

YRD. DOÇ. DR. ERKAN KONYAR

Tabal, Que, Kummuh, Patin/Unqi ve Gurgum gibi daha çok yazıtlarda adları geçen beylik merkezlerinin lokalizasyonları ile ilgili kimi problemler bulunmaktadır. Bu beyliklere ait bilgiler daha çok yazılı belgelerden ve lokalize edilen alanlarda çoğu kez yasal olmayan yollarla bulunmuş yazıt, stel ve kabartmalardan elde edilmiştir. Bunlardan biri de Gurgum (Markaşi) beyliğidir. Geç Hitit krallıklarından Gurgum, coğrafi olarak bugünkü Kahramanmaraş bölgesine lokalize edilir. Kahramanmaraş'ın yakın çevresinde bulunmuş olan yazıt ve steller bunu doğrular.

Resim 1: Kahramanmaraş-Pazarcık yakınlarında bulunan, Asur Kralı III. Adad-nirari dönemine ait sınır taşı, Gurgum (Kahramanmaraş) ile Kummuh (Adıyaman) arasındaki sınırı belirlemek için dikilmiştir. (E. Konyar)

Güneydoğu Toroslar'ının uzantılarından biri olan Ahır Dağları'nın güney eteklerindeki alçak tepeler üzerine kurulu Kahramanmaraş, önünde uzanan ve aynı adı taşıyan ovaya hâkim konumdadır. Bölgenin güneyi, batıda Amanoslar, doğuda ise Kurt, Sof ve Gani dağları arasında uzanan ovalar dizisinin oluşturduğu dar bir koridorla Amuk Ovası'na ve kuzey Suriye düzlüklerine açıktır. Bu yönüyle Kahramanmaraş bölgesi, kuzey Suriye dolayısıyla Mezopotamya coğrafyasının Türkiye topraklarındaki sınırlarını belirler. Bu noktada ortaya çıkan güneydoğu Toroslar'ı, Mezopotamya ile Anadolu arasındaki bağlantıyı keser.

Toroslar'ın güneyindeki, Kahramanmaraş'ın merkez, daha güneydeki Pazarcık-Narli ve Türkoğlu ovalarında, bazılarının en erken tabakalarının Halaf (MÖ 6. bin) dönemine kadar indiği onlarca yerleşme alanı tespit edilmiştir (Carter 1995; 1996; 2002). Yerleşme yoğunluğu ilk tunç çağının başlarından itiba-

ren daha da artar (Konyar 2008a; 2008b). Bölge ovalarında bugün modern köylerin kurulmuş olduğu suni tepeler bu yerleşmeleri barındıran höyüklerdir. Maraş'a ilk yerleşmelere ev sahipliği yapan bu alanlar binlerce yıllık kültürel mirası barındırarak, günümüz modern yerleşmeleri için de uygun alanlar olmuştur. Kahramanmaraş bu yönüyle arkeolojik anlamda oldukça zengin bir bölgedir. MÖ 3. binyılda sayıları hızla artan çoğunlukla küçük boyutlu bu köy yerleşmelerinde halk çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Bölgeyi çevreleyen yüksek dağlarda ve otlak bakımından zengin yaylalarda da olasılıkla yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdürülmekteydi. Kabile veya aşiret beyinin bulunduğu bir merkez etrafında kümelenen köylerin yer aldığı bir yerleşme karakteri ve siyasi yapı hâkimdi. Maraş bölgesi, Mezopotamya, kuzey Suriye ve Anadolu arasında önemli bir koruma sahipti ve ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Bölge höyüklerinde gerek kazı, gerekse yüzey araştırmalarının elde edilen bulgular Amuk ve İslahiye ovaları üzerinden kuzey Suriye ile, Bahçe geçidiyle de Çukurova'yla kültürel bir ilişkinin varlığını gösterir. Aynı du-

* Bölgede gerçekleştirildiği yüzey araştırmalarının sonuçlarının bir bölümünün değerlendirildiği bu çalışma, İstanbul Üniversitesi BİLİMSSEL Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği tarafından desteklenmektedir. Proje No: 2240.

rum MÖ 2. binyılda da izlenebilmektedir. Hitit imparatorluk döneminde yüzünü kuzey Suriye'ye dönen Hititlerin, güneye inerken kullandıkları güzergâhlar arasında Kahramanmaraş Ovası'nın da olduğu anlaşılmaktadır. Kahramanmaraş merkez ve güneyindeki Türkoğlu, Pazarcık-Narlı, Toroslar'ın kuzeyinde Afşin, Elbistan ovalarında önemli Hitit yerleşmeleri tespit edilmiştir. Bunlar aynı zamanda Hititlerin güneydeki siyasi üstünlük ve denetimlerini sağlamaları için birer üs ve merkez olmuştur.

kullandıkları bazıları yazıtlı figüratif kabartmalı frizleri (ortostatlar), taş heykel, kabartma ve stelleri kültürlerinin belirleyici unsurlarıdır. Heykel ve kabartma sanatında kuzey Suriye, Anadolu ve Asurlu unsurların harmanlandığı ve kendilerine has bir üslup oluşturulduğu, konularda da ortak bir dilin kullanıldığı görülür. Karkamış, Zincirli, Aslantaş gibi önemli geç Hitit merkezlerinde ortaya çıkarılan kabartma ve heykeller bugün Ankara-Anadolu Medeniyetleri ve İstanbul Eski Şark Eserleri başta olmak üzere

ratepe yine hiyeroglif yazıtlarıyla en önemli merkezlerin başında gelir.

Tabal, Que, Kummuh, Patin/Unqi ve Gurgum gibi, yazıtlarda adları daha çok geçen beylik merkezlerinin lokalizasyonları ile ilgili kimi problemler bulunmaktadır. Bu beyliklere ait bilgiler daha çok yazılı belgelerden ve lokalize edilen alanlarda çoğu kez yasal olmayan yollarla bulunmuş yazıt, stel ve kabartmalardan elde edilmiştir. Bunlardan biri de Gurgum (Markaşı) beyliğidir. Geç Hitit kral-

MÖ 858 yılına ait bir Asur belgesi, Gurgum Kralı Mutalli'nin, Asur Kralı III. Şalmaneser'e haraç ödediğinden bahseder. MÖ 853/2 yıllarına tarihlendirilen, yine III. Şalmaneser'in seferlerinin anlatıldığı Kurkh Anıtı'nda, Fırat'ın batı yakasında gümüş, altın, kalay ve bronzun haraç alındığı kişiler arasında Qalparunda adında bir Gurgum kralı karışımıza çıkar.

GEÇ HİTİT KRALLIKLARI

Orta Anadolu Bölgesi merkez olmak üzere batı Anadolu, güney Anadolu, kuzey Suriye bölgelerine kadar etkinlik alanını genişletmiş Hitit İmparatorluğu'nun ortadan kalkması sürecinde, merkezi bölgenin güneyinde, literatürde "Geç Hitit Krallıkları", "Suriye-Hitit Krallıkları", "Arami Krallıkları" olarak tanımlanan Hitit, Asur ve kuzey Suriye kültürlerinin ortak paydalarını taşıyan yerel krallıklar ortaya çıkmıştır. Bazıları Hitit hiyeroglif yazısını kullanan, Hititçe adların farklı varyasyonlarını alan ve bazı Hitit tanrılarını benimseyen bu beyliklerden, yerel hiyeroglif yazıtlar ve arkeolojik bulgular yanında Asur kaynaklarından da bilgi edinmekteyiz. Tabal (Niğde-Nevşehir), Que (Çukurova), Kummuh (Adıyaman), Milite (Malatya), Sam'al (Zincirli-İslâhiye), Kargamış (Gaziantep), Karatepe, Hadatu (Aslantaş), Patin/Unqi (Antakya-Amuk Ovası) ve Gurgum (Maraş) bunların en çok bilinenleridir.

Söz konusu demir çağı krallıkları daha çok başkentleriyle ve mimarileriyle tanınır. Anıtsal surları ve kut-sal alanları, mimaride yaygın olarak

Resim 2: Kahramanmaraş kalesinden çıkarılmış olan aslan heykeli üzerindeki hiyeroglif yazıt, "Maraş Kralları'nın soyağacını verir" (K. Köröglü)

Gaziantep, Şanlıurfa, Antakya, Kahramanmaraş, Adana il müzelerinde sergilenmektedir. Bunlardan Prof. Dr. Bessert ve daha sonra Halet Çambel tarafından kazılan Karatepe, mimarinin yapısal bir ögesi olarak ortaya çıkarılan kabartma ve heykellerin yerinde korunduğu tek örnektir. Ka-

lıklarından Gurgum, coğrafi olarak bugünkü Kahramanmaraş bölgesine lokalize edilir. Kahramanmaraş'ın yakın çevresinde bulunmuş olan yazıt ve steller bunu doğrular.

Gurgum, Asur yazıtlarında kimi zaman bir kent, kimi zaman ise bir

Resim 3: Kahramanmaraş kalesinde bulunmuş olan ve bugün İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenen hiyeroglif yazıtlı heykel parçası. (E. Konyar)

bölge adı olarak kullanılır. Kuzeyde Ahır Dağı, batıda Amanos Dağları ve doğuda Gani Dağları beyliğin doğal sınırlarını belirler. Batıda Que (Çukurova/Adana), doğuda Kummuh (Adıyaman), güneydoğuda Kargamış (Gaziantep), güneyde Sam'al (İslâhiye-Zincirli) beylikleriyle komşudur.

ASUR KAYNAKLARINDA GURGUM/KAHRAMANMARAŞ

Gurgum adı Asur kaynaklarında ilk kez II. Aşurnasirpal (MÖ 883-859) dönemi yazıtlarında geçer. II. Aşurnasirpal bugün Nimrud olarak anılan Kalhu'daki sarayının açılışına, Hatti, Sidon, Malidu, Habuşkia, Gilzanu, Kumu ve Muşaşuru ülkelerinden 5 bine yakın yüksek memur ve elçiyi davet etmiştir. Davetliler arasında

Gurgum'dan gelenler de vardır. Kral, sarayın açılışı dolayısıyla on gün boyunca davetlilere ziyafet verir ve onurlandırır.

II. Aşurnasirpal'ın oğlu III. Şalmaneser döneminde Asur devletinin kuzeydoğu Akdeniz'e (Çukurova, Antakya, Kahramanmaraş) gerçekleştirdiği seferlerin sıklığı görülmür.

III. Şalmaneser bölge beylerinden haraç toplar, aynı zamanda Amanos Dağları'ndan da kereste temin eder, MÖ 858 yılına ait bir Asur belgesi, Gurgum Kralı Mutallu'nun, Asur Kralı III. Şalmaneser'e (MÖ 858-824) haraç ödediğinden bahseder (Grayson 2002: A.O.102.2, s. 16). MÖ 853/2 yıllarına tarihlendirilen, yine III. Şalmaneser'in seferlerinin anlatıldığı "Kurkh Anıtı"nda Fırat'ın batı yakasında gümüş, altın, kalay ve bronzun haraç alındığı kişiler arasında Qalparunda adında bir Gurgum kralı da karşımıza çıkar (Grayson 2002: A.O.102.2, s. 23).

Kahramanmaraş'ın güneydoğusundaki Pazarcık'ın 7 km güneyinde bulunan Pazarcık Ovası'nı doğu yönden çevreleyen Kazankıran Dağı'nın güney eteklerinde, Kızkapanlı Köyü-Gözlüöl obasında Asur çivi yazısıyla yazılmış bir sınır taşı bulunmuştur (Resim 1). Gaziantep, Adıyaman-Kahramanmaraş il sınırları arasında yer alan Gani Dağları'nın güneye uzanan dağ sıraları üzerindeki yaylada muhtemelen orijinal buluntu yerinde dikilen bu sınır taşı, içeriği bakımından konumunu önemli kılmaktadır.

Asur Kralı III. Adad-nirari (810-783) dönemine ait olan stel 140 cm yüksekliğinde, 44 cm genişliğinde ve 16.5 cm kalınlığındadır ve Kahramanmaraş Müzesi'nde sergilenmektedir (Donbaz 1990). HI. Adad-nirari ve annesi Semiramis, Kummuh Kralı Uşpilulume'nin çağrısı üzerine olaslıkla MÖ 805 yılında Fırat nehrinden geçerler ve Arpad'lı Atarşumik'e karşı askeri güç uygularlar. Bundan sonra gelen satırlarda ise III. Adad-nirari, Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalam oğlu Qalparunda arasında sınır taşı diktiğini

söyler (Donbaz 1990; Grayson 2002: A.O.104.3, s. 205). "Aynı yıl Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalam'ın oğlu Qalparunda arasında bu sınır taşını dikti." Yine III. Adad-nirari dönemine ait bir yazıtta, olaslıkla MÖ 796 yıllarında Arpad başkanlığında Asur'a karşı oluşturulan birliğin içinde Gurgum Kralı Qalparunda yer alır (Hawkins 2000: 250).

Yukarıda ele aldığımız Pazarcık-Kızkapanlı steli üzerindeki MÖ 773'lü yıllarda yazılmış olan ikinci bir yazıt ise III. Adad-nirari'nin oğlu IV. Şalmaneser'e (MÖ 782-773) aittir. Babası III. Adad-nirari'nin politikasını izleyerek kuzey Suriye seferlerini sürdüren IV. Şalmaneser, Şam'a yaptığı bir seferden dönüşünde babasının diktiği taşta yeni bir yazıt eklemiş, Kummuh Kralı Uşpilulume'nin sınırını teyit etmiştir (Grayson 2002: A.O.105.1, s. 240).

III. Tiglat-pileser'in (MÖ 744-727) saltanatının üçüncü yılına ait bir başka Asur belgesinde, Asur'a karşı ittifak oluşturan Urartu Kralı II. Sarduri'nin başını çektiği ve Melid, Kummuh gibi çeç Hitit kralıklarının da yer aldığı birliğin içinde Gurgum Kralı Tarhulura'nın adı geçer (Luckenbill 1968: I. no. 769; I. no. 797).

II. Sargon dönemi (MÖ 721-705) Asur kayıtlarında, Asur ile Gurgum arasındaki siyasi ilişkiler daha net bir biçimde ortaya çıkar. Yazıttan, MÖ 711 yıllarında Tarhulura'nın, oğlu Mutallu tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu olay üzerine Asur Kralı II. Sargon bizzat Gurgum'a gelip Mutallu'yu tahttan indirir ve Gurgum'u Asur devletinin bir eyaleti haline getirir. Yazıtta, Asur kaynaklarında ilk defa Markaşi (Maraş) ismi geçer (Luckenbill 1968: II, no. 61).

"Oğlu Mutallu, Gurgumlu Tarhulura'yı kılıçla öldürüp, benim iznim olmadan tahta kendisi geçiş ve ülkesini yönetti; yüreğimin kızgınlığı ile hiçbir tehlikeli bölgede benim yanımdan ayrılmayan savaş arabam ve süvarim ile birlikte son hızla Markaşi şehrine gittim. Mutallu'yu onun oğlu, ailesi, Bît-Pa'llu ülkesindeki her şey, altın,

gümüş ve saraydaki tüm varlığı ile birlikte ganimet olarak aldım. Gurgum halkını en uzak sınırına kadar başışladım, onların başına kendi memurumu yerleştirdim; Asur halkı ile birtuttum."

Korsabad'da bulunmuş bir başka yazıtta, II. Sargon'un Markaşıli Tarhulara'nın krallığını yaktığı ve tüm topraklarını Asur sınırlarına kattığı ifade edilir (Luckenbill 1968: II, no. 79). Yine Korsabad'da bulunmuş bir döşeme yazıtında, II. Sargon icraatlarını ve niteliklerini sayarken, "Markaşı şehrinde Tarhulara Krallığı'na son veren; Gurgum'un tamamını Asur sınırları içine katan..." ifadesini kullanır (Luckenbill 1968: II, no. 99).

Söz konusu yazıtlardan, II. Sargon döneminde Gurgum'un Asur'un etki alanı içinde olduğu ve Asurlu yöneticiler tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Markaşı ismi, sadece II. Sargon dönemi Asur belgelerinde geçer. Hitit hiyeroglif yazıtlarında bu isme rastlamak mümkün değildir.

YEREL KAYNAKLI HİYEROGLİF YAZITLI STEL VE KABARTMALARDA GURGUM/ KAHRAMANMARAŞ

Kahramanmaraş kent merkezinde yer alan Kahramanmaraş kalesi ve höyüğü ile yakın çevresinde ortaya çıkarılan hiyeroglif yazıtlı stel, kabartma ve heykeller Gurgum'un konumu ve kralları hakkında önemli bilgiler verirler. Bu yontular üzerindeki hiyeroglif yazıtlar olasılıkla 8. yüzyıldan daha erken bir kronolojiye, daha çok 9. yüzyıl veya daha öncesine yerleştirilir (Hawkins 2000: 250). 7'li yıllara ait II. Sargon yazıtlarında adları geçen Gurgum kralları Tarhulara ve Mutallu'nun adlarına yerel kaynaklarda rastlanmaz. Bu da en azından Gurgum/Maraş stellerinin 7'li yıllardan önceye ait olması gerektiğini gösterir.

III. Halparuntaş (Asur yazıtlarında Qalparunda, III. Adad-nirari I MÖ 810-783 ile çağdaş) dönemine ait, Kahramanmaraş kalesinde bulunmuş olan ve bugün İstanbul Eski Şark Eserleri

Müzesi'nde sergilenen kapı aslanı, kaleden çıkan önemli eserler arasındadır (Resim 2). Bu gibi örnekler, genellikle geç Hitit merkezlerinin kapı girişlerinin her iki yanına, bir yanları duvara yaslanacak biçimde konulmaktaydı. Üzerindeki hiyeroglif yazıt, Gurgum krallarının soyağacını vermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca yine bu yazıtın, aslanın bulunduğu yerin tanrılara adanmış kutsal bir alan olduğu anlaşılmaktadır (Hawkins 2000: 261 vd.).

"Ben prens Halparuntaş
Gurgum şehrinin kralı
Vali Layamaş'ın oğlu
Kahraman Halparuntaş'ın torunu
Cesur Muwataliş'in torun çocuğu
Prens Halparuntaş'ın torununun torunu
Kutsanış Muaviş'in torununun torun çocuğu
Büyük Layamaş'ın torununun torununun torunu,
Vali Laramaş'ın soyundan
Tanrılar tarafından sevilen,
Halkın tanıdığı, uzak ülkelerde bilinen, yüce ve lütfkâr kral
Beni ve atalarımı seven tanrılar
Beni babamın tahtına oturtular
Harap olmuş yerleri tekrar ayağa kaldırdım
Tarhunzaş ve Ea'nın izniyle bu şehirleri ihya ettim..."

Yazıtta adı geçen Halparuntaş'ın (III), III. Adad-nirari'nin 805 yılında bölgeye yaptığı seferde diktirdiği sınırdan taşıdığı adı geçen Palalam oğlu Qalparunda olabileceği öne sürülmüştür. Ancak bu noktada Asur kaynaklarında Palali'nin oğlu olarak geçen III. Halparuntaş'ın (Qalparunda) hiyeroglif yazıtlarda Laramaş'ın oğlu olarak geçmesini açıklamak güçtür (Hawkins 2000: 262).

Yine Kahramanmaraş kalesinden çıkmış olan, bugün İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde bulunan heykelin gövdesinin alt kısmı üzerindeki yazıt, Gurgum krallarının soyağacı hakkında diğer bir bilgi kaynağıdır (Hawkins 2000: 255 vd.) (Resim 3). MÖ 9. yy sonlarına tarihlendirilen, eteği saçaklı uzun giysili bir erkeği betimleyen heykel üslup olarak zincirli

Sam'al örnekleriyle paralellik taşımaktadır.

"Ben Hükümdar Halparuntaş,
Gurgum Kralı, Hükümdar
Muwataliş'in oğluyum (...)
(...) fakat ben Halparuntaş 'ona izin verdim'
Mutawaliş'in oğlu Muwizis'in büyük torunu
Ben babamı, büyükbabamı, büyük büyükbabamı ve atamı (?) yüceltim..."

Yazıtta kendini Muwizis'in torunu olarak tanımlayan kişinin II. Halparuntaş olduğu önerilir (Hawkins 2000: 257 vd.). Bu açıdan, II. Halparuntaş ve babası Muwataliş III'ün,

Resim 4: Kahramanmaraş Müzesi'nde bulunan mezar steli, karyükli oturmış erkeğin ayağının betimlenmiş. Kahramanmaraş Müzesi, (E. Könyar)

Resim 5: (Eski) karyükli oturmış erkeğin ayağının betimlenmiş. Kahramanmaraş Müzesi, (K. Köroğlu)

Resim 6:
Adana Arkeoloji
Müzesi'nde
sergilenen bu
mezar stelinde,
figürler
gelenekselin
aksine cepheden
verilmiştir.
Ellerini
birbirlerinin
omuzlarına
atmaları ve
yüzlerindeki
hüzünlü ifade
dikkat çekicidir.

(Darga 1992: fig. 102)

Şalmaneser yazıtlarında geçen Qal-parunda ve Mutallı olmaları olası görülmektedir. Yine yazıtta büyük büyük babası olarak tanımladığı I. Laramaş MÖ 10. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir. I. Laramaş'ın Maraş 8 stelinin diken ve kendini Astuwaramanza'sın torunu ve Muwatalliş'in oğlu olarak tanıtan hanedanın kurucusu kral olduğu anlaşılmaktadır (Hawkins 2000: 253). "Ben Laramaş, Astuwaramanza'nın torunu, Muwatalliş'in oğlu..."

Asur ve yerel hiyeroglif yazıtlardan yola çıkılarak Gurgum krallarının soyağacı şu şekilde düzenlenmektedir (Hawkins 2000: 250; Orthmann 1971: 204 vd.): I. Laramaş - Muwiziş - I. Halparuntaş - Muwatalliş - II. Halparuntaş - II. Laramaş - III. Halparuntaş. Ancak bu verilerin güvenilirliği tartışmalıdır ve yeni veriler ve arkeolojik buluntularla desteklenmesi zorunludur. Anlaşılabileceği üzere, Asur yazıtlarının aksine Maraş stelleri krallığın son dönem kralları hakkında bilgi vermez, bu durumda daha önce de belirttiğimiz gibi bu soyağacı olasılıkla MÖ 711 öncesi dönem için geçerli olmalıdır.

KAHRAMANMARAŞ MEZAR STELLERİ VE HEYKELLER

Kahramanmaraş kalesi ve yakın çevresinden çıkarılmış olan steller de kendine özgü bir üslubu sergiler. Önceleri Hitit etkili bir üslup daha sonra Asur, Arami ve Fenike unsurlarının artmasıyla daha eklettik ve kompozit bir biçime dönüşür (Darga 1992: 308 vd.).

Mezar stellerinde tekli, ikili veya üçlü figürlerden oluşan kompozisyonlar kabartma şeklinde betimlenmiştir. İkili kompozisyonlarda genellikle kadın-erkek (karı-koca?) veya kadın-çocuk, üçlü kompozisyonlarda ise kadın-erkek ve olasılıkla çocuk figürleri işlenmiştir (Resim 4-5). İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde karşılıklı oturmuş iki kadın figürünün bulunduğu bir örnek klasik anlatımın dışına çıkar (Darga 1992: 309) (Resim 6).

Konular daha çok ziyafet sahnesi ve aile bireylerinin gündelik yaşamlarıyla ilgilidir. Ziyafet sahnelerinde çoğunlukla arkakıllı sandalyelerde karşılıklı oturmuş karı-koca figürleri arasında bir yemek masası/sehpa bulunur. Kompozisyonların, üzerinde yiyecek ve içecek bulunan çapraz ayaklı masa ve figürlerin ellerinde kupa veya yiyecek tutar biçimde oluşturulması, "ölü yemeği" sahnesi olarak adlandırılmalarına neden olmuştur. Gövdeler cepheden, baş ve ayaklar ise profilden betimlenmiştir. Erkek figürlerinin ellerinde genellikle üzüm veya buğday salkımı, kupa, bazı örneklerde de asa bulunur. Şaç ve sakal spiral buklelerle ifade edilmiştir ki bu daha çok Arami etkisi olarak yorumlanır. Yine bazı erkeklerin ellerinde papirus yaprakları veya bunların konulduğu kutular, kalem, terazi gibi olasılıkla mesleklerini yansıtan objeler bulunur.

Kadınlar ise genellikle yün eğirirken betimlenmişlerdir. Kenarları püsküllü, bazen başı da örten uzun bir en-tari giymişlerdir. Üzerlerinde bilezik, halhal, fibula (çengelli iğne), kemer gibi dekoratif unsurlar da taşırlar.

Mezar stellerindeki çocuklu sahneler de Maraş stellerini özel kılan bir başka unsurdur. Çocuklar kadının kucağında betimlenmiş, böylelikle daha dünyevi sahneler oluşturulmuştur. Ziyafet sahnelerinde bazen kadınların elinde iğ, ayna gibi nesneler tutar durumda gösterilmeleri aynı anlayışın ürünüdür. Kadınlar yün eğirme ve süslenme ile ilişkilendirilmiş, erkekler ise olasılıkla meslekleriyle ilgili simgelerle betimlenmişlerdir. Maraş stellerini bölgedeki diğer beylik merkezlerinde ortaya çıkarılanlardan ayıran en önemli özellikleri, işledikleri konulardır. Stellerde kral, tanrı kabartmalarından çok sıradan insanların yaşamları anlatılmıştır. Bu sıradan insanların yine bölgenin varlıklı aileleri olması olası görünümle birlikte, konular daha çok aile yaşamı ve kadınlarla ilgilidir.

Bugün Adana Müzesi'nde sergilenen bir mezar steli farklı üslubuyla önem taşır (Resim 6). Burada diğerlerinin aksine karı-koca tam cepheden betimlenmiştir. Ellerini birbirlerinin omzuna atmışlardır. Yüzlerindeki hüzünlü ifade dikkat çekicidir.

Maraş'ta mezar stellerinin yanında genellikle Fırtına tanrısının işlendiği adak stelleri de bulunmaktadır (Resim 7). Bu örneklerde de gövde cepheden, baş ve ayaklar profilden verilmiştir. Fırtına tanrısının bir elinde balta, bir elinde ise şimşek demelleri bulunur. Konik başlığının üzerinde ise kanatlı güneş kursu yer alır. Bu, fırtına tanrısı için gelenekselmiş bir kompozisyondu. Adana Müzesi'nde bulunan bir örnekte ise hayvan üzerinde duran bir tanrı betimlenmiştir. Konik, boynuzlu başlık taşıyan figür kısa eteklidir ve uçları yukarı kıvrık ayakları giymiştir. Başlığın üzerinde kanatlı güneş kursu bulunur. Sol elinde bir av hayvanı, sağ elinde ise yay bulunur.

Kabartmalı mezar stelleri ve adak stelleri yanında, heykel biçiminde tanrı veya kral yontularıyla ile aslan yontularıyla Maraş kalesinde ortaya çıkarılmıştır. Çoğu yazıtlı olan bu örneklerden yukarıda da değindiği-

miz, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan ve üzerindeki yazıtla II. Halparuntaş'a ait olan heykelin gövdesinin alt kısmı günümüze ulaşmıştır. Belde enli bir kemer ve sol yana asılı bir kılıç bulunmaktadır. Buna benzer bir diğer heykel parçası ise Maraş Müzesi'nde bulunmaktadır.

Kahramanmaraş/Gurgum çevresinde özellikle Kahramanmaraş kalesi ve yakınlarında 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında, temel kazılarında tesadüfen bulunmuş bu mezar stelleri, heykel ve yazıtlar kendine özgü yerel bir üslubu yansıtır. Özellikle kabartmalarda işlenen konuların bölgeye has olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Asur, Arami özelliklerinin ayrıntılarıyla izlendiğini söyleyebiliriz.

Kahramanmaraş bölgesinin 1. binyıl kültürleri, bölgede bu döneme yönelik bir arkeolojik kazı yapılmadığından, daha çok yüzey araştırmaları sonucu elde edilmiş bulgulardan ve yazıtlı heykel ve kabartmalardan yola çıkılarak tasarlanabilmektedir. Yüzey araştırmaları sonucu elde edilmiş arkeolojik materyalin değerlendirilmesi bu açıdan oldukça zorlaşmaktadır (Dodd 2005; 2007). Söz konusu bulguların bölgede yapılacak arkeolojik kazılardan elde edecek stratigrafik verilerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Günümüze kadar kullanımı devam eden Kahramanmaraş kalesi ve höyüğünde -yüzey araştırmalarından

Resim 7) Geleneksel olarak bir türüne atıfta bulunan, diğer elinde bir çimpek demetini tutan, Kahramanmaraş Müzesi, (E. Konyar)

elde edilen ön bulgular değerlendirildiğinde- ilk yerleşmelerin azından ilk tunç çağının başlarına kadar gittiğini söyleyebiliriz. Böylelikle kale ve höyüğün Kahramanmaraş'ın 5 bin yıllık bir tarihsel sürecine tanıklık ettiği anlaşılmaktadır. Kale- den çıkarılmış olan III. Halparuntaş ve II. Halparuntaş dönemine ait aslan ve insan heykelleri, Maraş kalesinin geç Hitit dönemi kimliğiyle ilgili önemli kanıtlar taşımaktadır ve özellikle kutsallık açısından önemli bir yerleşme olduğuna işaret etmektedir.

Kahramanmaraş kalesi ve eteklerindeki höyük, günümüzde modern kent dokusu tarafından tehdit edilmektedir. Çevresindeki yapılaşma, yollar ve drenaj sistemi ile açaglandırma höyüğün tabakalarına zarar vermiştir. Geç Hitit dönemi hakkında daha sağlıklı verilere ulaşmak için tarihsel ve arkeolojik açıdan oldukça önemli olan kale ve höyüğün kuzey, doğu ve batı yamaçlarında arkeolojik kazıların yapılması oldukça faydalı olacaktır.

ERKAN KONYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

KAYNAKLAR

- Carter, E.
1995 "Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project From 24. 9. 1993 to 11. 11. 1993", XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara: 331-341.
1996 "The Kahramanmaraş Archaeological Survey Project: A Preliminary Report on the 1994 Season", Araştırma Sonuçları Toplantısı 13 (1996), Ankara: 289-306.
2002 "Kahramanmaraş-Domuztepe", *ArkeoMitos*, 5. 1 (ed. N. Karul), 2002: 114.
Dargatzis, M. 1992 *Hitit Sanatı*, İstanbul.
Dodd, L. S.
2005 "Legitimacy, Identity and History in Iron Age Gurgum" in Çilingiroğlu, A. G. Darbyshire (eds), *Anatolian Iron Ages 5: Proceedings of The Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6-10 August 2001*, Ankara: 47-64.
2007 "Strategies for future success: Remembering the Hittites during the Iron Age", *Anatolian Studies* 57: 203-216.
Dombatz, V. 1990, "Two Neo-Assyrian Stelae in the Antakya and Kahramanmaraş Museums" *ARRIM (Annual Review of the Royal Inscriptions of Mesopotamia Project)* 8: 4-24.
Grayson, A. K.
1991 *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (883-859 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods, Vol. 2. Toronto: Buffalo: London.
2002 *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods, Vol. 3. Toronto: Buffalo: London.
Hawkins, J. D. 2000 *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Inscriptions of Iron Age*, Berlin, New York, 1985 "Neo Hittite states in Syria and Anatolia", in Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, E. Sollberger (eds), *The Cambridge Ancient History III 1 (Second edition)* Cambridge: 372-441.
Konyar, E. 2008a "Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2007/Surveys in Kahramanmaraş in 2007, *ANMED Anadolu Akademik Arkeoloji İncelemeleri Neus of Archaeology from Anatolia to Mediterranean Area* 6: 138-150.
2008b "Kahramanmaraş 2006 Yılı Yüzey Araştırması", 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 128 Mayıs 01 Haziran 2007-Kocaeli, Ankara: 403-400.
Luckenbill, D. D. 1968 *Ancient Records of Assyria and Babylonia, 1: Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon*, II: *Historical Records of Assyria from Sargon to the end*, New York.
Ortmann, W. 1971 *Unterassuren zur späthittitischen Kunst*, Bonn.

TEBRİZ'DE BİR MAVİ CAMİ GÖK MESCİT

YRD. DOÇ. DR. H. BANU KONYAR

Karakoyunlu dönemi gerek tarih, gerekse sanat tarihi anlamında yeterince incelenmemiştir. Anadolu'da hangi siyasi koşullarda ortaya çıktıkları bilinmekle birlikte kimlikleri ve hangi yoldan Anadolu'ya girdikleri konusu karanlıktır. Gök Mescit, Karakoyunlular dönemi İran'ından bir başyapıttır. Çinilerindeki mükemmellik, kalite ve ihtişamın yanı sıra mimari çözümlmeleri ile de önemli bir yapıdır.

Tebriz Gök Mescit.

J. Dieulafoy, La Perse, La Chaldée et la Susiane, Téhéran, Farhang—Sara, 1991, gravür. Barclay, s.y.

Karakoyunlular Anadolu'da İlhanlı egemenliğinin zayıflaması ve Moğol emirlerinin rekabetlerinden doğan boşlukta ortaya çıkma ve güç kazanma şansı bulmuştur. Karakoyunluların eline geçmeden önce Tebriz, devrinin en önemli şehirlerinden biriydi. Onların zamanında da bu özelliğini korumuş görünmektedir. Bu dönemde şehri ziyaret etmiş seyahatçıların verdikleri bilgiler, Tebriz'in devrinin diğer büyük şehirleri ile ya-

rışacak büyüklük ve gelişmişliğe sahip olduğunu gösterir. Uzun zaman Timur ve haleflerinin idaresinde kalmış olan Tebriz, Karakoyunluların egemenliğindeki diğer kentlere göre daha huzurlu ve sakin bir yaşam sürmüştür.

Tebriz Gök Mescit, İran'da Moğol ve Timur dönemlerinde yaygınlaşan yapıların dış cephesinde çini kullanımı modasını devam ettirir. Timur ekolünü İran'da devam ettiren Karakoyunlu dönemi, Safeviler zamanında göz alıcı görünümlere bürünen yapı dekorasyonlarının öncüleridir denebilir.

Tebriz Gök Mescit adıyla bilinen yapı aslında bir külliye'dir. Cami, medrese, türbe ve kütüphaneden oluşan komplesten günümüze medrese ve kütüphane ulaşmamıştır. Bugünkü Tebriz'in Hıyaban mahallesinde yer alan külliye'nin camisi, kitabesine göre, 870/1465'te Cihanşah ve kızı Salih Hanım tarafından mimar Himmetullah bin Muhammed el Bevvab'a sipariş edilmiştir. Külliye daha sonra Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un eklemeler yaptırdığı da bilinmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu yapı hakkında şu bilgiler verilir:

"Andan şah-ı İran zemin Câmî-i Cihân Şâh Emin: Azamet-i Huda tâk-i kısırdan nişân verir bir binâ-yı âlîdir kim gûyâ Mısır'da Tahir Baybars Câmî'dir. Bir minâreli ve harem-i zibâlî kâşî çin ile ârâste ve evce ser çekmiş kîbâblar ile pîrâste ve cümle der-î divârları beyâz ve musaykal ve mücellâ Hıvâyî kâğız-misâldir. Beyz-âsâ câmî-i zibâdır kim içinden incinenlerin çıkacağı gelmez ammâ Şî'ilerin gireceği gelmez. Zîrâ mihrâbî önünde bir hıyâbân-ı İremi var kim felekte mislin Melek Ahmed Paşa görmemiştir. Günâ-gün şükûfesinin râhiyâ-i tayyibesi cemâ'atin dimâğın mu'attar eder. Ve tuyûr-ı hoş-elhânların esvât hazinleri mahzûn cemâ'ati handân eder. Diyâr-ı Acem'de bu imâretin nâmına Heşt Behîşt derler."

Son yıllarda restorasyon çalışmaları sırasında yapının çevresinde arkeolojik bir kazı da yapılmış ve bu kazının verileri ışığında Tebriz'in tarihi demir çağına kadar ötelenebilmiştir. Ayrıca yine bu kazılar sırasında, yapının günümüze ulaşmayan minarelerinin çini kaplamaları da gün ışığına çıkarılmış ve bugün müze işlevi yüklenen binanın içerisinde sergilenmektedir.²

Yapının ana malzemesi tuğladır, duvarların alt bölümleri mermerle kap-

lanmış, üzerleri ise tamamen çiniyle dekorlanmıştır. Fakat ne yazık ki günümüzde çini kaplamalarda ciddi bozulmalarda bozulmalar ve dökülmeler olduğu gözlenmektedir.

Yapı, cami, türbe, medrese ve kütüphane'den oluşan bir komplekstir. Fakat günümüze sadece cami ve camiiye bitişik olarak yapılan türbesi gelebilmiştir. *Muhtasar Azerbaycan Tarih'i*'nde. Hicri 1190 (1775-1776) yılındaki depreme kadar caminin bir kubbesi ile iki minaresinin ayakta olduğu belirtilir.³ Yapı 1776 depreminde yıkılmış, kemerlerinin hiçbirisi ayakta kalmamıştır. 1950-1966 arasında kubbeli ana mekân da dahil olmak üzere büyük bir bölümü yeniden yapılmıştır.⁴ Tavernier, yapının ayrıca Karakoyunluların yıkılmasından sonra Akkoyunlular tarafından banisinin, yani Cihanşah'ın din yolundan çıkmış bir kişi olarak kabul edilmesi nedeniyle terk edilmiş olduğunu, takip eden yıllarda Şii İran yöneticileri tarafından bir Sünni camisi olması nedeniyle ilgililenmediğini belirtir.⁵ Ancak yapıya Sultan Yakup'un eklemeleri yaptırdığı düşünülürse, bu bilginin doğruluğu şüphe götürür.

52 m uzunluğundaki cephenin iki yanında yuvarlak minare kaideleri ve üzerlerinde yine daire kesitli minareler yükselir. İki yüksek minarenin iki köşesinde yer aldığı cephenin ortasında, üzeri yarım kubbe ile ör-

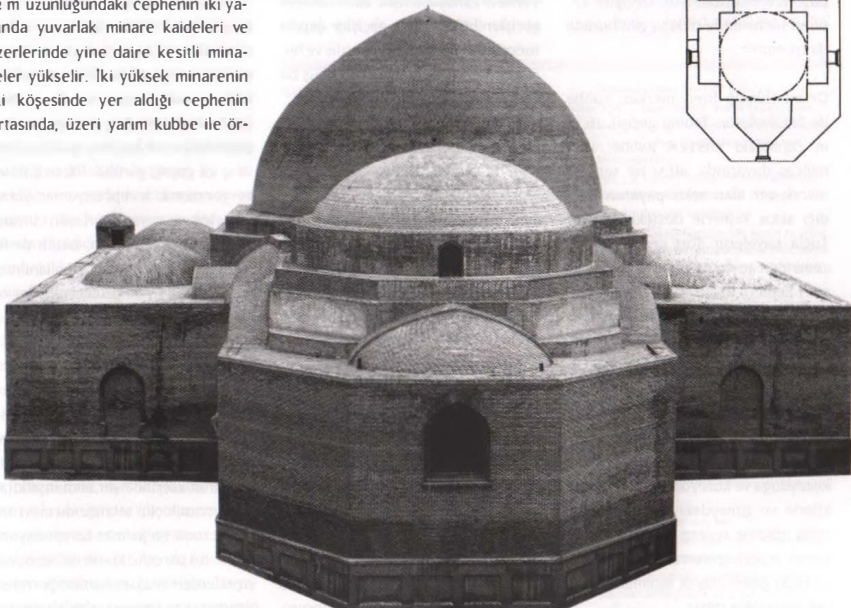
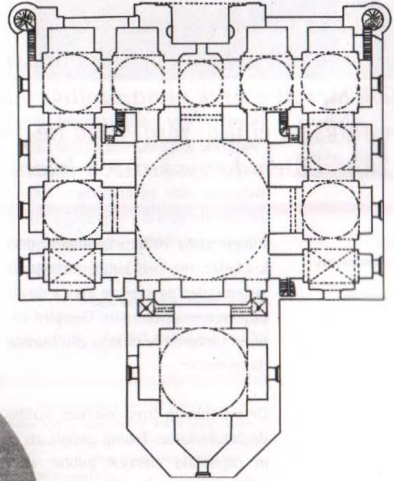
tülü portal bulunur. Portal, eyvan şeklinde tasarlanmıştır ve 7x5 m ölçülerindedir. Günümüzde, iki minarenin gövde yüksekliğindeki kısımları bulunmaktadır, üst kısımları yıkılmıştır.

Eyvan şeklindeki portalden girilen ilk bölüm, beş bölümlü olarak tasarlanmış ve üzerleri beş kubbeyle kapatılmıştır. Portalın karşısına gelen kubbeli bölüm dışındaki diğer dört bölümün kuzey taraflarında duvar payelerinin aralarına birer sivri kemerli niş açılmıştır. Portalın karşısındaki kubbe 5,54 m çapı ile diğerlerinden daha küçük tutulmuş, doğu ve batı yönündekiler 6,64 m çapları ile birbirlerine eşittir. Bu kubbelerin hepsinin sivri kemerli olduğu ve dilimli olarak tasarlandığı görülür. Giriş bölümünün doğu ve batısında yer alan kubbeli bölümler her iki kanatta da birbirlerini tekrarlar ve simetri oluşur. Kuzeybatı ve kuzeydoğu kanatlarında, duvar payelerinin içine yerleştirilmiş minare merdiven kovaları yer alır. Ortadaki merkezi kubbeli mekânı üç yönden saran cephelerden doğu ve batı kanatları, iki kubbe ve birer çapraz tonozla kapatılmıştır. Kuzey cephesinin köşe kubbe-

leri ile birlikte bu kubbeler 6,64 m ve 5,94 m çapları ile büyük-küçük olarak alternatifli yerleştirilmiş ve güney cephesine çapraz tonozlar konulmuştur. Bu cephelerde de, kuzey cephesindeki gibi kubbeli birimlerin dış yüze bakan taraflarına, duvar payeleri arasına birer sivri kemerli niş yerleştirilmiştir. Bu nişlerin duvar yüzeylerine, her kubbeli bölüme bir tane denk gelmek üzere sivri kemerli pencereler açılarak mekân aydınlatılmıştır. Güney uca yer alan çapraz tonozlu bölümlere ayrıca güney cephesine bakan birer niş daha yerleştirilmiştir. Bu bölümlerde, her kubbeli mekân arasında sivri kemerli geçişler bulunur.

Tebriz Gök Mescit, plan.

Tebriz Gök Mescit,

Bu yapı, İran bölgesinde kubbe problemine getirdiği çözümle dikkat çekicidir. Merkezi kubbe ve diğer birimlerin kubbe ile örtülü olması, İran camileri arasında Gök Mescit'e ünik olma özelliği yükler. Ayrıca yapı muhteşem çini dekorasyonu ile dikkat çekicidir. Çinilerinden dolayı Firuze-i İslam olarak tanınır.

Çini kompozisyon.

İç mekân.

Kuzey, doğu ve batı cephelerindeki kubbeler, merkezi kubbenin taşıyıcı sistemi olan payeler ve ayrıca duvar payelerine taşınmıştır. Geçişler yapının tamamında olduğu gibi burada da tromptur.

Orta bölümün üzeri merkezi kubbe ile örtülmüştür. Tromp geçişli, 16,45 m çapındaki merkezi kubbe, ikisi mihrap duvarında, altısı ise serbest olarak yer alan sekiz payerin taşıdığı sekiz kemerle desteklenmiştir. Tuğla payelerin dört cephesine de zeminde 30 cm yukarıdan başlayan sivri kemerli ayakta baki nişleri yerleştirilmiştir. Merkezi kubbeli bölüm üç yöne, üçer sivri kemerle bağlanır. Bu kemerlerden ortadakiler diğerlerinden daha geniş ve yüksek tutulmuştur.

Merkezi kubbeyi taşıyan payelerden kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde kilerle ve güneydeki duvar payelerinin içlerine açılmış merdivenlerle, kemer açıklığı içerisine yerleştirilmiş ve belki galeri olarak tanımlanabilecek bölümlere çıkılır.

Merkezi kubbeli mekânın güney yönünde, ortada sivri kemerli mihrap nişi yer alırken, batı ve doğuda bu yönden camiye bitişik olan türbeye geçişler bulunur. Bu geçişler çapraz tonozlu küçük mekânlara açılır ve buradan üzeri yine tonozla örtülmüş bir koridordan türbe mekânına girilir.

Merkezi kubbeli mekânın güney yönüne yerleştirilmiş türbe -Gök Mekân olarak adlandırılır-, iç mekânda dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Sekizgen kasnaklı 10,25 m çapındaki kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Eyvanlardan kuzeydeki giriş olarak düşünülmüş doğu ve batı eyvanları sivri kemerli birer pencere ile dışa açılmış ve güney eyvanı da içine lahitler yerleştirilerek asıl türbe mekânı olarak tasarlanmıştır. Ortadaki kubbeli mekân ziyaret kısmıdır. Türbenin güney eyvanı dışarı üç cepheli olarak yansır. Bu, iç mekânda da aynı şekilde görülür. Güney eyvanının bulunduğu kısımda duvar kalınlaştırılarak içeride de yarım bir sekizgen oluşturulmuştur. Bu eyvanın da dışarı bir pencere

ile açıldığı görülür. Türbe, Karakoyunlu hükümdarı ve yapının banisi Cihanşah'a aittir.

Bu yapı, İran bölgesinde kubbe problemine getirdiği çözümle dikkat çekicidir. Merkezi kubbe ve diğer birimlerin kubbe ile örtülü olması, İran camileri arasında Gök Mescit'e ünik olma özelliği yükler.⁶

Ayrıca yapı muhteşem çini dekorasyonu ile dikkat çekicidir. Çinilerinden dolayı Firuze-i İslam olarak tanınır.⁷ Yapıda pek çok çini tekniğinin bir arada kullanıldığı görülür. Portal ve iç mekân kemerlerinde mozaik çini kullanılmıştır. Merkezi kubbeye koyu mavimsi altın çiniler yer alır. Yapıda devam eden restorasyon çalışmaları, dökülmüş altın çinilerin yerini boyama yolu ile kapatıldığı görülmektedir. Ayrıca, çeşitli alanlardan dökülmüş çinilerin, küçük bir alanda koruma altına alındığı görülmektedir.

Yapıyı pek çok yazı frizi dolandır. Yazılar daha çok Kuran'dan ayetler ve Allah'ın isimleridir. Yazıların yer aldığı kitabe panoları, zeminleri bitkisel kompozisyonlu tasarımlardır. Küfî, nesih ve sülüs hattın yapıda birlikte kullanıldığı görülür. Yapının her tarafında karşımıza çıkan yazı frizleri süslemenin bir parçası olarak düşünülmüş ve içerdikleri dini simgelerle yapının mistisizmine ve dinselliğine güç katmışlardır. Bu yazıların, yapının geometrik ve bitkisel kompozisyonları ile iç içe geçtiği görülür. Bazen bitkisel ve geometrik kompozisyonlar yazıyı çevreleyen veya sınırlayan unsur olarak kullanılırken, bazen de iki süsleme unsuru bir arada kullanılmış, yazı bitkisel ya da geometrik kompozisyonun içerisine yerleştirilmiştir.

Eyvan şeklinde tasarlanmış giriş kapısının tüm yüzeyleri mozaik çini tekniğinde bitkisel kompozisyonlarla süslenmiştir. Doğru ve batı duvarlarında sivri kemerli nişler yer alır. Giriş kapısının üzerinde yer alan inşa kitabesi, mozaik çini tekniğinde mavimsi, rumi ve palmet kompozisyonludur. Bu panoyu, kıvrık dal ve beyaz çiçeklerden oluşan bordür çevreler. Yapının ustakıtabesi, giriş kısmında-

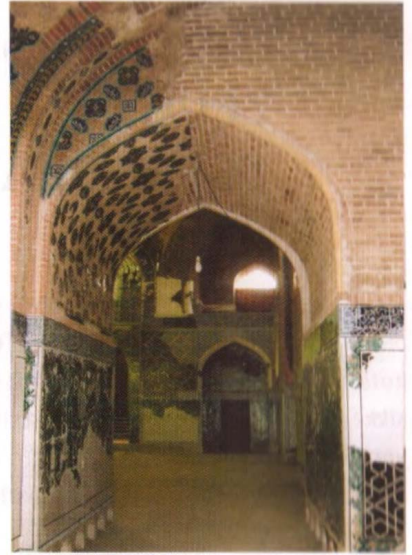
ki batı payesi üstünde yer alır. Sülüs hatla istiflenmiş bu kitabe de mozaik çini tekniğinde yapılmıştır.

Yapının ana kubbesi, firuze renkli çinilerle kaplanmıştır ki yapıya adını veren de bu kubbedir. Kubbenin yer aldığı ana ibadet mekânının duvarları ve payeleri de çinilerle dekorlanmıştır. Doğu ve batı payelerinin kemer içlerine gelen kısımlarında se-kiz kollu yıldızlardan oluşan kompozisyonun içerisinde her yıldız ayrıca kendi içinde bitkisel kompozisyonla doldurulmuş ve kompozisyonların ortalarına birer yazı yerleştirilmiştir. Yıldızların aralarında kalan boşluklarda yer alan eşkenar dörtgenler, aşağıdan yukarıya doğru birbirlerine alternatifli olarak, mavi zemin üzerine beyaz ile stilize küfi yazılı ve lacivert zemin üzerine beyaz, sarı ve mavi bitkisel kompozisyonludur. Yıldızlar ve eşkenar dörtgenlerden oluşan bu kompozisyonun tamamı lacivert zeminini sarı, beyaz, mavi bitkisel kompozisyonla bordür çevreler. Merkezi kubbeyi taşıyan payelerin ana mekâna bakan yüzleri, 30 cm yüksekliğe kadar ayakba-balık olarak tasarlanmış sivri kemerli nişlerle doldurulmuştur. Bu kısımın üzeri mozaik çinilerle dekorludur. Firuze zeminli, yaldız konturlu ve içleri siyah ile doldurulmuş altı kollu yıldızlardan oluşan bir kompozisyon görülür. Kompozisyon, mavi zeminli bitkisel bordür ile çevrelenir. Üzerinde, firuze zemin beyaz ile sülüs hatlı yazı kitabesi bulunur. Bu yükseklikten sonra bitkisel kompozisyon yer alır. Bu kompozisyon, dört palmetin birleşerek haç formunu oluşturduğu bir şemanın içerisinde yer alır. Bu kompozisyonun üzerinde yer alan yazı frizi bütün kemeri dolandır. Bunun çerçevelediği alan içerisinde kalan kısım, bitkisel kompozisyon ve yazı ile dekorlanmıştır. Payenin yan yüzünde ise, geometrik kompozisyon ve yazı frizinden sonra, mekânlar arasında bağlantıyı sağlayan kemer içinde palmet, rumi ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel kompozisyonun içerisinde eşkenar dörtgen oluşturacak şekilde her biri kendi içerisinde çerçevelemiş yazılar yer alır. Bu yazılarda Allah'ın isimleri ve Kuran'dan

ayetler yer alır. Bu pano bir küfi kitabe ile sonlanır. Bu kompozisyonun üzeri, panolar içerisine yerleştirilmiş bitkisel kompozisyonlarla boşluk bırakmayacak şekilde doldurulmuştur.

Yapıya güney cepheden bitişik türbe mekânının çini dekorasyonu, camî kadar yoğun değildir. Türbede kemerler arasında kartuş içerisine yerleştirilmiş rumi, palmet ve beyaz çiçeklerden oluşan kompozisyon mavi zemin üzerine beyazdır. Bu kartuşların kenarlarında da küfi yazılar yer alır. Yapıldığında mermerle kaplanmış alt kısımların üzerinin çini ile kaplı olduğu bilinmektedir. Türbede, mermer zemin üzerinde, yapıyı batıya kadar boydan boya kuşatan kabartma olarak yapılmış sülüs kitabe kuşağı vardır. Burada Kuran'dan ayetler yazılmıştır. Türbenin kubbe içi ve kemer içleri, altıgen kobalt çinilerle kaplanmıştır. Fakat günümüzde, yapılan restorasyon çalışmaları sırasında dökülen bu çinilerin yerlerine boyama ile tamamlama yapıldığı görülmektedir.

Tebriz Gök Mescit'in dış cephesinde bugün portal dışında süsleme görülmez. Fakat yapıldığı yıllarda, dış cephenin de aynı içerisi gibi yoğun olarak çini ile dekorlanmış olduğu

Tebriz Gök Mescit'i, iç mekân, titil kompozisyonlar.

tarihi kaynaklardan ve günümüze çok az sayıda gelebilmiş örneklerden bilinmektedir.⁸ Karakoyunlular dan sonra Tebriz'e hâkim olan Akkoyunlular ve Safeviler döneminde yapının çini programına eklemeler yapılmış olmalıdır.

YRD. DOÇ. DR H. BANU KONYAR
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ

KAYNAKLAR

1. Bâbâ, İ. (1964) *Kahnama-i Aithar-i Tarikhi-i Adharbuşyan, Tebriz*.
2. Evliya Çelebi (1999) *Evliya Çelebi Seyahatname-i Haz. Zekerriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağı*, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2. kitap.
3. Golombek, L.-D. Wilber (1988) *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, C. I-II, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, C. I.
4. Golombek, L. (1992) "Discourses of an Imaginary Arts Council in Fifteenth Century Iran", *Timurid Art and Culture, Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*, Ed. By L. Golombek-Maria

- Subreiny, Leiden-New York-Köln, 1-17.
5. Seher, S.-H. C. Seher-Thoss-D. Wilber (1968) *Design and Color in Islamic Architecture Afghanistan - Iran - Turkey*, Washington, Smithsonian Institution Press.
6. Tavernier, J. B. (1980) *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran Seyahatı*, Çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul Tercüman Yay.
7. Yoonsohab, F. N. (1983) *Tebriz'de Gök Mescit ve İslam Mimarisindeki Yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
8. Zeyneloğlu, C. (1924) *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, Şems Matbaası.

DİPNOTLAR

1. Evliya Çelebi: *Evliya Çelebi Seyahatname-i Haz. Zekerriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağı*, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, Mart 1999, 2. kitap, s. 125-126.
2. Bu bilgileri bizzatla paylaşan ve kendisi de kâzı-kira katımsı olan Dr. Feridun Nahid Yoonsohab'da teşekkür ederiz.
3. Cihangir Zeyneloğlu: *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, İstanbul Şems Matbaası, 1924, s. 112.
4. Usa Golombek-Donald Wilber: *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, C. I-II, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1988, C. I, s. 407.
5. Jean Baptiste Tavernier: *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran Seyahatı*, Çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul Tercüman Yay., 1980, s. 41.
6. Sonia P. Seher-Thoss Hans C. Seher-Thoss Donald N. Wilber: *Design and Color in Islamic Architecture Afghanistan - Iran - Turkey*, Washington, Smithsonian Institution Press, 1968, s. 164.
7. Golombek-Wilber: *age*, 408.
8. Feridun Nahid Yoonsohab: *Tebriz'de Gök Mescit ve İslam Mimarisindeki Yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1987, s. 39.

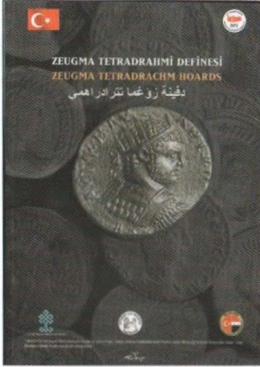
GAZİANTEP MÜZESİ'NDEKİ

ZEUGMA TETRADRAHMI DEFİNESİ

ÖĞÜZ TEKİN

Kültür Bakanlığı ve DPT tarafından desteklenen ve Mehmet Önal tarafından üç dilli olarak yayına hazırlanan Zeugma Tetradrahmi Definesi kataloğu maalesef çok sayıda hata ve özensizlik içermektedir. Söz konusu hata ve özensizlikler İngilizce metinde, sikke yazılarının okunmasında, kimi tarihsel bilgilerde ve define yayımlama yönteminde karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda adı en sık duyulan Zeugma antik kentinde ele geçen bir definenin kataloğunun bu şekilde yayınlanmış olması üzücüdür.

Mehmet
Önal, Zeugma
Tetradrahmi
Definesi,
Gaziantep
Müzesi, 2008
(XIV-68 - 102
sayfa).

Gaziantep Müzesi tarafından üç dilde (Türkçe, İngilizce ve Arapça) yayımlanan katalogta, 2000 yılında Zeugma kazılarında bulunan ve 3750 adet Roma sikkesini kapsayan bir define ele alınmaktadır. Ancak katalogta 217 adet sikke alınmıştır; dolayısıyla defindeki sikkelerin tam bir katalogu söz konusu değildir. Defindeki sikkeler, şu Roma imparator ve imparatoriçelerine aittir: Caracalla, Macrinus, Diadumenianus, Elagabalus, III. Gordianus, I. Philippus, Otacilia Severa, II. Philippus, Traianus Decius, Herennia Etruscilla, Herennius Etruscus, Hostilianus, Trebonianus Gallus, Volusianus. Dolayısıyla define, MS 3. yüzyılın ilk yarısına ait imparator ve imparatoriçelerin sikkelerini içermektedir.

Define kendi içinde önemli olmasına karşın, yayımlanmasında aynı özenin gösterilmediği daha kapak sayfasından anlaşılmaktadır. İleride yeni baskısı yapılmak istendiğinde düzeltilmesi veya definenin tamamının yayımlanması aşamasında (yayımlanacaksa) aynı hataların yapılmaması için, burada kataloga ilişkin görüşlerimi belirtmek isterim. Yayımlanmadan önce katalogun son okuması/redaksiyonu yapılmış olsaydı, hataların asgariye ineneği kuşkusuzdu. Ayrıca, bir define yayınının kendi yöntemi ve mantığı vardır; oysa burada bir define yayınından çok sikkelerin art arda dizilmesi şeklinde bir katalog oluşturulmuştur. Son yıllarda adı en sık duyulan bir antik kentte ele geçen definenin yayınında bu kadar fazla hatanın yer alması üzücüdür.

1) Katalogun İngilizce başlığı doğru değildir. Hoard (define), her ne kadar çok sayıda sikkeyi kapsıyorsa da, tekil bir sözcüktür. Hoards olarak çoğul biçimiyle kullanıldığında, "defineler" gibi çoğul bir anlam taşır. Bu hata nedeniyle, katalog sanki birkaç definneyi kapsıyormuş gibi yanlış bir anlamaya neden olmaktadır. Oysa 2000 yılında bulunan tek bir define söz konusudur. Ne yazık ki bu hata metinde diğer yerlerde de devam etmekte ve define -olmaması gereken

bir şekilde- "defineler" olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, bu yanlış sadece katalogun içeriğinin anlaşılmasını değil, aynı zamanda metin içindeki cümlelerin de anlaşılmasını güçleştirmektedir.

2) Katalogun künye sayfasında, katalogçevirisi için kullanılan Catalogue Traslation'da iki harf hatası hemen göze çarpmaktadır. Hem catalogue, hem de translation sözcükleri yanlış yazılmıştır.

3) Yine künye sayfasında, iki yerde Graphic Desing yazılmıştır ki doğrusu Graphic Design olmalıdır.

4) "İçindekiler" sayfasında imparator adları Elegabalus değil, Elagabalus; Trajan Decius değil, Traianus Decius; Traonianus Gallus değil, Trebonianus Gallus olmalıdır.

5) "Sunum" sayfasında (III), dipnot 1'de tetradrahmi sözcüğü yanlış tanımlanmakta ve tetradrahminin, drahminin dört katı olduğu belirtilmemiştir. Ancak katalogta ele alınan tetradrahimler ile tanımlı yapılan tetradrahimler farklı anlamlar taşımaktadır. Biri, esas olarak klasik ve Helenistik dönemlerde belli bir ağırlık standardında basılan ve ağırlığı bölgelere/basan devlete göre

farklılık gösteren (genelde yaklaşık 17.00 gr) gümüş sikkedir; diğeri, yani katalogdaki tetradrahmi ise, Roma İmparatorluğu döneminde ve daha ziyade imparatorluğun doğusunda basılan, içeriğinde yoğun olarak bakır ihtiva eden ve bu nedenle de adi gümüş olarak tanımlanan bir sikkedir (birimdir). Bu yüzden yayınlarda "billion" veya "billion tetradrahmi" olarak geçer. Bu bilgede hata yapıldığı, aynı dipnotta yer alan "tetradrahminin yaklaşık 12.00-17.00 gr. arasında bir ağırlığa sahip olduğu" cümlesiyle de teyit edilmektedir. 17.00 gr. klasik ve Helenistik dönemlerdeki gümüş sikkeleri ifade etmekte, yaklaşık 12 gr ise Roma İmparatorluğu'nun adi gümüş (billion) sikkelerini ifade etmektedir; isim benzerliği dışında iki birim arasında başkaca bir benzerlik yoktur. Bu durumda, "drahminin dört katıdır" cümlesi de yanlış; çünkü söz konusu Roma sikkeleri olduğundan, Roma İmparatorluğu'nun esas gümüş sikkesi drahmi değil, denarius'tur,

6) Sayfa V: "Greko-Romen şehir sikkeleri, Roma idaresi altında (...) MS 1. yüzyıldan Diocletianus (MS 284-308) dönemine kadar darp ettikleri sikkelerdir," cümlesindeki "Diocletianus'a kadar" ifadesinden anlaşılması gereken, "Diocletianus'ı hemeni hemeni aynı zaman diliminde iktidarda olan Maximianus, I. Constantius, Galerius Maximianus ve Domitius Domitianus sikkelerini de içerdiği" olmalıdır.

7) Sayfa V: "Şehir sikkelerinin arka yüzünde sikkeyi basan şehrin adı (...) yer alıyordu" ifadesi de yanlış. Bu tür sikkelerde şehir adları yer almaz, şehir halkının adı (ethnikon) yer alır ve sikke üzerine çoğunlukla genitivus olarak yazılır: Aspendos değil, Aspendosulorum; Ephesos değil, Ephesosulorum gibi. Bu tür hatalar ne yazık ki başka yayınlarda da karşımıza çıkmaktadır.

8) Sayfa V: Fortuna, Fides, Aequitas (Aequitas değil) tanrıça olarak değil, personifikasyon olarak tanımlansa daha uygun olurdu. Bu figürler, soyut kavramların insan formunda betimleniş halleridir.

9) Sayfa VI: İmparator ve imparatoriçe adları yanlış yazılmıştır. Elegabalus (doğrusu Elagabalus), II. Pilippus (doğrusu Philippus), Herennia Etruscilla (doğrusu Herennia Etruscilla), Trajanus Gallus (doğrusu Trebonianus Gallus), Makrinus (doğrusu Macrinus).

10) Sayfa VI: "Zeugma'nın Sasaniler tarafından yakılıp yıkıldığı tarih olan MS 256 yılı, bu sikkelerin son kullanım yılını (*terminus post quem*) oluşturmaktadır." Cümlesinde bir çelişki bulunmaktadır. Definedeki en geç tarihli sikke, Volusianus'a (MS 251-253) aittir. Definede, Volusianus'tan sonraya ait bir imparatorun sikkesi yoksa, o halde sikkelerin gömülme ya da enkaz altında kalma tarihi MS 253 yılına ya da o tarihten sonraya ait olmalıdır. Bu nedenle de MS 256'daki Sasani tahribatı, define için bir *terminus ante quem* (muhtemel en geç tarih) oluşturur, *terminus post quem* (muhtemel en erken tarih) DEĞİL; tahribatın altındaki her şey MS 256'dan ÖNCEYE aittir. Burada sikkeler, tahribata göre tarihlendirme yoluna gidilmiş olmaktadır. Ancak bunun tam tersi bir mantık da yürütülebilir ve tahribat sikkelerine göre tarihlendirilebilirdi. Örneğin, mademki definedeki en geç tarihli sikke Volusianus (MS 251-253) dönemine aittir, o halde sikkeler üzerindeki enkaz/tahribat MS 251-253'ten SONRA olmalıdır; işte o zaman *terminus post quem* teriminin kullanılması gerekirdi ki bu da tahribatın/enkazın MS 251-253'ten ÖNCE olamayacağını gösterirdi.

11) S. 23: I. Maximinus'un iktidar tarihi MS 238-244 olmayıp, MS 235-238'dir (MS 238-244, III. Gordianus'un iktidar tarihidir).

12) S. 29: "Danubian ..." yazılmamalı. Danube, İngilizce bir sözcüktür, doğrusu Tuna olmalıdır. Sondaki -ian birleşik eki aidiyeti bildirir; dolayısıyla İngilizce yalın hali zaten Danube'dir.

13) Katalogta çok yerde referans olarak verilen Spier 1982 adlı yayını, Sear 1982 olmalı (David Sear).

14) Kaynakçada çok önemli bazı yayınlardan yararlanıldığı görülmektedir. Örneğin, K. Bouchier, *Coinage in the Roman Syria* gibi.

15) Sikke lejandlarının okunmasında ve verilmesinde çok fazla hata yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, eksik veya görünmeyen harflerin nasıl gösterildiğine ilişkin doğru yöntemin kullanılmadığı görülmektedir.

· Env. no. 1865: ANTΩNEINOC...

EB değil, ANTΩNEINOC CEB (iki C çok açık olarak görülüyor).

· Env. no. 279: AYT K... değil, AYT K M...

· Env. no. 243: ANTΩNII NOC değil, ANTΩNEINOC (çift I olarak okunan, aslında EI'dir).

· Env. no. 487: ANTΩNNEINOC değil, ANTΩNEINOC (çift N yoktur).

· Env. no. 824: AYT K... değil, AYT K M A...

· Env. no. 625: AYT K M A... değil, AYT K A I...

· Env. no. 1099: AYT K M ANT... değil, AYT K A I ANT...

· Env. no. 626: AYT K M AN... değil, AYT K A I ANT... (KAI, yalın "ve" sözcüğü yanlış olarak K ve M olarak okunmuştur).

· Env. no. 134: Arka yüz, COS III değil, COS IIII (böylece tarih farklı olur!)

· Env. no. 167: Lejanda okunmayan yerdeki yazının FEL olduğu açıkça görülmektedir. Arka yüzdeki TRP... değil, TR P V'tir.

· Env. no. 1234: Lejandın sonu... ΦΙΑΠΠ... değil, ΦΙΑΠΠΙΟCEB

olarak sona ermektedir.

· Env. no. 592, 846, 386, 1149, 336, 907 (art arda 6 sikke): EOYHPAN değil, CEOYHPAN olmalı (isim Severa'dır).

· Env. no. 652: Lejand yanlış okunmuştur. Γ OYIB TPBE ΓΑΛΛ AYTOK K OC CEP değil, AYT K Γ OYIB TPBE ΓΑΛΛOC CEB olmalı.

· Env. no. 652, 1064, 1199, 493, 493, 926, 1373, 654, 13, 1340 (art arda) CEP değil CEB olmalı.

· Env. no. 154, tekrar hatalı okuma.

· Env. no. 155: Lejand Latince değil, Eski Yunancadır! AYTOK... şeklinde değil IMPC C VIB ... şeklinde, yani Latince yazıldığı.

ANNALES OKULU'NUN SOSYAL TARİHİ

FRANÇOIS DOSSE, UFALANMIŞ TARİH: ANNALES OKULU'NDAN "YENİ TARİH"E*

ERDEM SÖNMEZ

François Dosse'nin kitabı Fransa'da 1987 yılında yayımlandı. Türkiye'de ise bundan tam yirmi bir sene sonra. Bu gecikmişlik durumunu, çalışmanın içeriği ve Türkiye'de Annales'e olan ilginin sınırlarının dengelediği söylenebilir. Zira kitabın Fransa'da yarattığı tartışma daha çok Annales Okulu'nun Türkiye'de fazla ilgi gösterilmeyen ve/veya görmezden gelinen Braudel sonrasındaki üçüncü ve dördüncü kuşaklar olarak adlandırılan nesillere ilişkindir.

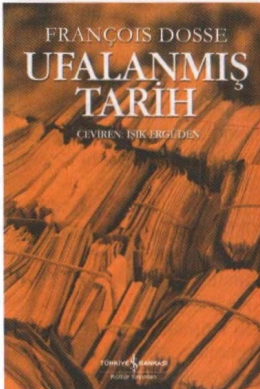
1898 yılında Fransa'da yayımlanan *Introduction aux études historiques* (Tarih Çalışmalarına Giriş) adlı kitapta, tarih araştırmalarında uygulanan dört aşama kısaca tanımlanır. Bu aşamalardan ilki, tarihinin belgeleri toplamasına ve sınıflandırmasına yöneliktir. Ardından, toplanan belgeler eleştirel bir şekilde ele alınmalıdır. Üçüncü olarak tümdengelim ve benzeşim yoluyla olgular birbiri ardına bağlanmaya, tarihsel olaylar arasındaki boşluklar doldurulmaya çalışılır. Tarih incelemelerindeki son evre ise mantıksal bir yapı içerisinde olguların dizilimi doğrultusundadır. Tarihin profesyonel bir disiplin olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıl tarihçiliğine

karakterini veren tüm başat tutumları yansıtan bu çalışmaya göre, tarihinin görevi görünür, verili olanla sınırlıdır; daha doğrudan bir ifadeyle, tarihçi, yazılı belgelerin çizdiği alanın dışına çıkmamalıdır. Tarih yazımına ve tarihçiliğe ilişkin bu yöntemsel çerçeveden varılan sonuçlardan en önemlilerinden biri ise tarihinin tekil, biricik ve bireysel olaylara yoğunlaşmasıdır. Aynı doğrultuda, tarih disiplininin konusunu askeri ve siyasal olaylar oluşturmaktadır ve tarihçi, bu olaylar arasındaki nedensellik zincirini ortaya çıkarmaktan muafittir. Örneğin, sözü edilen kitabın yazarlarına göre, 19. yüzyıl devrimleri rastlantıdan başka bir şey değildir.¹

Bu çalışmadan yaklaşık yarım yüzyıl sonra yayımlanan başka bir kitapta, Pierre Nora tarihte parçalanmanın yaşanmakta olduğunu kaydeder. Bu görüşe göre, artık yakın döneme kadar baş harfi büyük ve tekil yazılan disiplin ortadan kaybolmuş; onun yerine küçük harfle ve çoğul olarak yazılan bir saha değil, sahalar toplamı ortaya çıkmıştır. Bundan böyle yönteminden araştırma araçlarına, ilgilendiği konudan öznesine uzanan yelpazede tek bir "Tarih" yok, "tarihler" vardır.²

tablo arasında topu topu elli senelik bir zaman dilimi var. 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen süreçte ise tarih tahayyülünün evrimi ikinci tablo doğrultusunda ilerlemiş gibi görünmekte ve gidişat, Leopold von Ranke'nin adıyla özdeşleşen devrimden sonra ortaya çıkan paradigmayla arasındaki mesafeyi giderek açmakta. Peki ama, tarihin kendisini saygın bir akademik disiplin olarak kesin bir biçimde kabul ettirdiği, arşivlerin düzenlenip *Historische Zeitschrift* (1859), *Revue Historique* (1876), *Rivista Storica Italiana* (1884), *English Historical Review* (1886), *American Historical Review* (1895) gibi dergilerin çıktığı, tarihin ilkeleri ve yöntemlerinin yorumlanmaya başlandığı bir dönemden günümüze ne değişti? Marx'ın metaforu kullanılabilecek olursa, tarihyazımında katı olan her şeyin buharlaşmaya başladığı 20. yüzyılın ilk yarısında olan neydi?

Traian Stoianovich'in bu soruya verdiği yanıt kayda değerdir. Stoianovic, Thomas Kuhn ve G. H. Nadel'a atıfta bulunarak tarihyazımını sistematize etme çabasıyla oluşturduğu şemasında, tarihçilikte birbirini izleyen üç paradigmanın bulunduğu ve Annales Okulu'nun "hikâye anlatmak"tan kaçınarak problem çözme ve sistematik açıklamayı öne çıkarması nedeniyle

François Dosse'un kitabı Işık Ergüden çevirisiyle Türkiye İş Bankası Yayınları'ndan 2008'de çıktı.

tarihyazınındaki son ve en belirgin paradigmayı oluşturduğunu ve bu özelliğin Annales'i devrimci kıldığını belirtir.³ Gerçekten de Annales'in geliştirdiği tarih anlayışıyla birlikte tarihin içeriği, öznesinin kim olduğu gibi sorulara verilen yanıtlar büyük oranda değişmiş ve dolayısıyla 19. yüzyıldaki tarih tahayyülü köklü bir biçimde dönüşüme uğramıştır. Denilebilir ki, Annales Okulu Ranke'li yaklaşımının tarihin ekonomik ve sosyal olana sıkı sıkıya kapattığı kapıları bir daha kapınamamak üzere ortadan kaldırmış ve 20. yüzyılda ortaya çıkan çok çeşitli tarihçilik anlayışlarının kök salıp filizlenmesine uygun ortamı sağlamak suretiyle tarihyazımını geri dönüşüz bir biçimde dönüştürmüştür.

Tarihyazımına ilişkin bu sınırlı girizgâhtan sonra, en az tarihin ken-

dı. Ali Boratav'ın derlediği *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu'nun İzinde* ve Peter Burke'un *Annales Okulu: Fransız Tarih Devrimi* adıyla tercüme edilen kitabı ise, Türkçede doğrudan Annales'i konu alan yegâne çalışmalardı. Bunlara bir yenisi daha eklendi: *Ulaşılmış Tarih*.

François Dosse'nin kitabı Fransa'da 1987 yılında yayımlandı. Türkiye'de ise bundan tam yirmi bir sene sonra. Bu gecikmişlik durumunu, çalışmanın içeriği ve Türkiye'de Annales'e olan ilginin sınırlarının geleceği söylenebilir. Zira kitabın Fransa'da yarattığı tartışma daha çok, Annales Okulu'nun Türkiye'de fazla ilgi gösterilmeyen ve/veya görmezden gelinen Braudel sonrasındaki üçüncü ve dördüncü kuşaklar olarak adlandırılan nesillerine ilişkindir.

Tarih incelemelerindeki son evre ise mantıksal bir yapı içerisinde olguların düzlüğüne doğrultusundadır. Tarihin profesyonel bir disiplin olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıl tarihçiliğine karakterini veren tüm başat tutumları yansıtan bu çalışmaya göre, tarihçinin görevi görünür, verili olanla sınırlıdır; daha doğrudan bir ifadeyle, tarihçi, yazılı belgelerin çizdiği alanın dışına çıkmamalıdır.

dısı kadar önemli bir alan olan ve şüphesiz "tarih"ten kopuk olmak bir yana, doğrudan disiplinin önemli bir kalemini oluşturan tarihyazımının Türkiye'de yeterince ilgi görmediği yolu tespiti tekrarlamakta bir sakınca yok. Bu durumun en büyük göstergesi, tarihyazımında böylesine birdönüşümgerçekleştirmiş olan Annales Okulu'na olan ilginin Türkiye'de yeni yeni canlanıyor olması. Bu gecikmişlik durumu, Türkiye'deki çağdaş tarihçiliğin Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık gibi önde gelen isimlerin tarih anlayışlarının, tüm avantajları ve dezavantajlarıyla birlikte, Annales Okulu'nun çizdiği hat ekseninde şekillenmiş olmasıyla beraber okunduğunda, üzerinde daha da düşünülmesi gerektiren bir hal almakta. Neyse ki Annales Okulu'na mensup tarihçilerin hiç değilse en bilinen eserleri Türkçeye geçtiğimiz yirmi beş yıl içerisinde kazandırıl-

Dosse, Marc Bloch ve Lucien Febvre'in öğrenciliklerinin geçtiği ve aynı zamanda 19. yüzyılda gelişen egemen tarihçilik anlayışına yönelik akademik çevrelerdeki ilk ciddi muhalefetin ortaya çıktığı dönemi, kültürel arka planı ve bu kültürel-politik ortamda şekillenen tarihçiliğe yüklenen siyasi işlevi çerçevesinde ele alarak kitabına başlar. Ardından, *Annales d'Histoire Économique et Sociale* dergisinin Bloch ve Febvre önderliğinde yayın hayatına başlamasıyla birlikte 19. yüzyılın sonunda egemen tarihçilik anlayışına karşı başlatılan muhalefetin nasıl yeni bir boyut kazandığını irdeler. Annales Okulu'na ilişkin bu inceleme ise daha önceki periyodizasyon ekseninde yapılır. Kurucuları: Bloch ve Febvre; İmparatorluk: Braudel Yılları ve Braudel sonrası dönem. Belirtilmesi gerekiyor ki, Dosse çalışmasında, Braudel'den Le Goff'a, Le Roy Ladurie'den Febvre'e

uzanan bir yelpazede Annales'e mensup önemli tüm tarihçilerin sosyal portreleriyle tarih anlayışlarını birbirine çok iyi yedirilmiş bir biçimde açıklar. Bu doğrultudaki bir açıklama da, incelemeyi, ele aldığı tarihçilerin ve Annales Okulu'nun kuşaklarının hem ürünü oldukları sosyoekonomik ortamları tarih anlayışları arasındaki kesişimleri hem de tarih anlayışlarıyla tek tek tarihçilerin dünya görüşleri arasındaki bağlantı noktalarını kendi içerisinde oldukça tutarlı bir dizi içerisinde yansıtır.

Bununla birlikte, Annales'in bugünkü krizini sorunsallaştırma derindeki bir çalışma olan *Ulaşılmış Tarih*'in, söz konusu krizin kökenlerini saptayabilmek için okulun birinci ve ikinci kuşaklarında "uzun dönemli" bir iz sürme faaliyeti yürütenken, Annales geleneğinin çevresindeki tarihçilerin sosyal portrelerini çizerken

Alman tarihçi Leopold von Ranke, anaformu ve düşünme yöntemiyle tarihin tarih yazımını etkiledi.

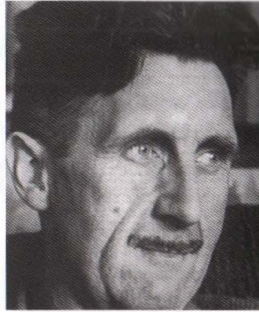
Wikipedia

Annales Okulu üyelerinden, özellikle 12. ve 13. yüzyıl ortaçağ tarihinde uzmanlaşmış Fransız tarihçi Jacques Le Goff, Le Goff, Pierre Nora ile birlikte 1970'li yıllarda Nouvelle histoire akımının önemli isimleri arasında gösterilir.

Wikipedia

Annales Okulu kurucularından Lucien Febvre.

Wikipedia

yakaladığı başarıyı, Annales'e rengini veren ve onu bir "okul" olarak okumayı sağlayan ilkeleri sağlıklı bir biçimde formüle etme konusunda gösterdiğini söylemek güçtür. Örneğin, Annales'in ilk kuşağına ilişkin çok kabaca, esasen siyasete odaklanan bir tarih tahayyülünün yerine, tarihçiliğe sınır çizmesi muhtemel her türlü girişimin dışlanması ve insan etkinliğinin tamamının inceleme kapsamına alınması; araştırma alanı genişleyen yeni tarih algısının insan etkinliğinin tüm kalemlerini içeriyor oluşunun tarih ve diğer sosyal bilim disiplinleri arasında işbirliğini gerektirmesi; toplumsal bilgiye ilişkin diğer disiplinlerle etkileşimin de tarihçilerin kaynaklarına hangi sorularla yaklaşacaklarını ve dolayısıyla tarih çalışmalarında, geçmişteki tekil-benzersiz olaylara yoğunlaşma yerine sorun-odaklı analitik bir perspektifi beraberinde getirmesi şeklinde formüle edilebilecek bir yapısal hatta Dosse'nin kitabında rastlanmaz. Bu konsantre formülasyonda yer alan ilkelerin hepsini tek tek, Dosse'ün incelemesinde bulmak mümkündür. Ancak belirtilmeye çalışıldığı gibi, ilkelerin formülasyonu-

na ne okulun kuruluş döneminde, ne Braudel ne de Braudel sonrası dönemlerinde gidilir. Bu durumun belki de en önemli sebebi, Dosse'ün tarih yazımı üzerine olan çalışmalarının "doğal" bir kusuru olarak görülebilecek, "ne yazıldı"ğında ziyade, "nasıl yazıldı"ğında odaklanma handikapından sakınmak için başvurduğu yöntemidir. Zira Dosse, çalışmasında Annales hareketi çevresindeki tarihçilerin çalışmalarına o denli yoğunlaşmıştır ki, kimi zaman bu çalışmaların içerdiği, çalışmaların metodolojik kaynaklarını ıskalama gibi bir sonuç verir. Braudel'in tarih tahayyülündeki kavramlar denildiğinde ilk sıraya konması gereken zamanda görecelik anlayışının neredeyse salt Claude Lévi-Strauss ile olan etkileşime indirgenmesi, sözü edilen duruma ilişkin verilebilecek bir örnektir.⁴ Oysa 19. yüzyıldaki tarihçiliğin tek bir çizgisel zaman algısının aksine, üç farklı tarih türüne tekabül eden üç farklı zaman algısı anlayışının ortaya konması, Braudel'in deyişiyle, 19. yüzyıl tarihçiliğinin geleneksel biçimlerinden tam anlamıyla bir kopuşu ifade eder.⁵ Braudel'in çalışmalarında somutlaşan, tarihsel zamanın, mekân,

toplumsal yapı ve birey eksenli koordinat sistemlerine göre incelenmesinin ise Berr'den Febvre'e, Marx'tan Bloch'a uzanan bir yelpazede pek çok yöntemsel kökeni vardır.⁶

Bu ara eleştiriden sonra Dosse'ün çalışmasının bir diğer olumlu özelliğine geçilebilir. Türkiye'de Annales Okulu'nun Braudel sonrası dönemlerine ilişkin ilgi eksikliğinden bahsedilmişti. Bu ilgi eksikliği şüphesiz bilgi eksikliğini de beraberinde getiriyor. Dolayısıyla, Dosse'ün kitabı çevrilmeye kadar, Türkiye'de Annales hareketine ilişkin literatürde, Braudel sonrası dönemleri anlamayı kolaylaştıracak neredeyse hiçbir kaynağı olmadığı söylenebilir. Annales'in "kurucu babalar" ve Braudel kuşağından mürekkep okunması ise Annales'in gidişatını, hareketin akışını okuyabilmeyi zorlaştırıyor. Bu zorluk da, bizzat Braudel'in Annales'in kendisinden sonraki kuşakları eleştirmesini anlamayı neredeyse imkânsiz hale getiriyor.⁷ Dosse'ün kitabı tam da Annales'in Braudel sonrası seyrini anlatan, Türkçede şimdiye kadarki en yetkin çalışma olduğu için okunmaya değer. Dosse kitabında, Annales'in üçüncü ve dördüncü kuşaklarını bütünsel bir perspektifle ele alır. Ayrıca bu kuşakları, doğrudan okulun bu dönemlerindeki tarihçilerin çalışmalarına odaklanan bir yaklaşımdan ziyade, antropolojik dönemec, siyasete geri dönüş ve anlatının canlanması olarak özetlenebilecek eğilimler etrafında sorunsallaştırmış olması kayda değerdir. Bu analiz ise "Annales'in krizi"ne ilişkin tezlerle birlikte örülmüştür.

Dosse'ün kitabındaki eleştirilerden sonra Fransa'da ciddi bir tartışma başladı. Annales'in yönetici kadrosunun ilk tepkisi, krizin inkârı doğrultusunda oldu.⁸ Ancak Annales'in, kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonraki Kasım-Aralık 1989 sayısında dört maddelik bir özeleştiriyi içerdigi göz önünde tutulursa, hem Annales hem de Annales'e yöneltilen eleştiriler üzerine bir kez daha düşünmenin ön açıcı olacağı kaydedilebilir.

ERDEM SÖNMEZ
BİLKENT ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

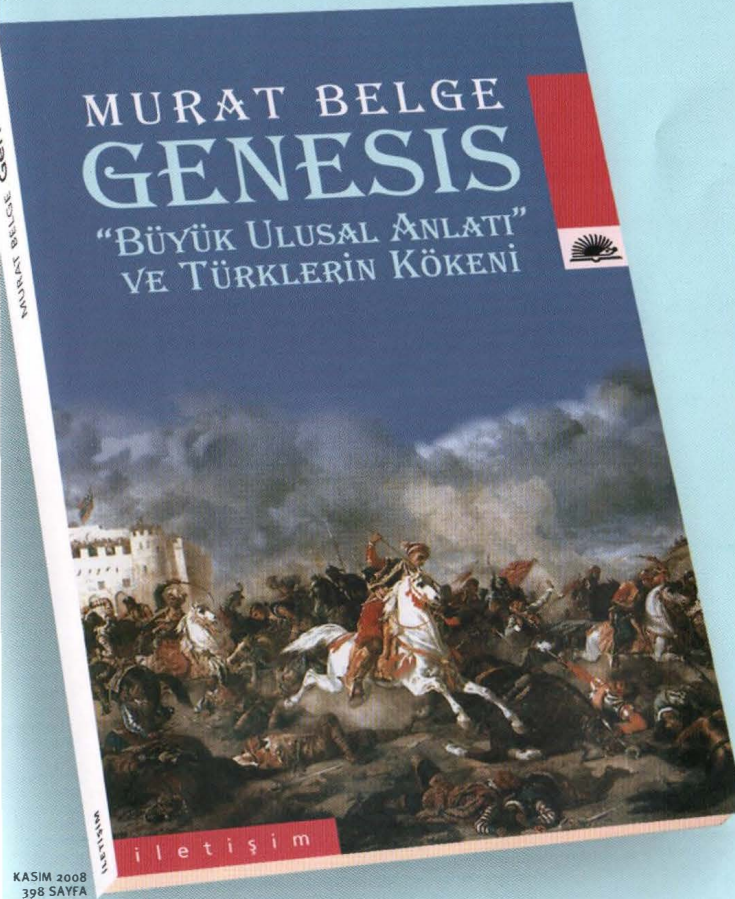
1. Kitabın Öğün Arh.: *L'Histoire en Muettes des Annales à la "Nouvelle Histoire"*, Çev. İsk. Ergüden, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
2. Bu konuda bkz. Charles-Victor Langlois ve Charles Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Éditions Kimé, Paris, 1992, s. 207-213.
3. Pierre Nora, *La Lutte de l'histoire*, France Culture, Gallimard, 1947'ten aktaran: François Dosse, *Uyolunmuş Tarih: Annales Okulu'ndan 'Yeni Tarih'e*, Çev. İsk. Ergüden, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 173.
4. Traian Stoianovich, *French Historical Method: The "Annales" Paradigm*, Ithaca, 1977, s. 38. Ayrıca bkz. Traian Stoianovich, "Social History:

5. Perspective of the Annales Paradigm", *Review*, 1, 3/4, Kış-Bahar, 1978, s. 19-49. Stoianovich'in yaklaşımının bir eleştirisi için bkz. Gregor McLennan, "Braudel ve Annales Paradigması", Çev. Deniz Erkan, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, Der. Ali Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 109-112.
6. Dosse, a.g.e. s. 99-106.
7. Braudel, "Histoire et Sciences Sociales: La Longue Durée", *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, 1, 19585, 726-730.
8. Bu konuda bkz. Gregor McLennan, "Braudel ve Annales Paradigması", Çev. Deniz Erkan, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, s. 117-118.
9. Bir örnek için bkz. Dosse, a.g.e. s. 174.
10. Dosse, a.g.e. s. viii.

Millî bir tarih yaratılırken

Osmanlı'nın çöküş sürecinde hayatı devam ettirmenin, ona sarılmanın bir yolu olarak Türk kimliğinin öne çıkartılması; dilin, Türkçe'nin entelektüel tartışmaların konusu olarak ele alınması, yaşanan "kayıbı" telafi etmeye yönelik çabalar. Bu çabaların zorunlu kıldığı "millî tarih" ihtiyacı da "Büyük Ulusal Anlatı"lar aracılığıyla giderilir. Tüm bu bağlantıları kendine has üslubuyla ortaya koyan Murat Belge'den milliyetçi, muhafazakâr, İslâmcı yazarların Türklerin tarihî kökenlerini romanda nasıl tefriş ettiklerine dair ufuk açıcı bir inceleme.

Murat Belge Kitapları

İLETİŞİM YAYINLARI

İSTANBUL GEZİ REHBERİ
423 sayfa

EDEBİYAT ÜSTÜNE YAZILAR
515 sayfa

TARİHTEN GÜNCELİĞİ
477 sayfa

TARİH BOYUNCA YEMEK KÜLTÜRÜ
400 sayfa

**BAŞKA KENTLER,
BAŞKA DENİZLER - 1**
470 sayfa

**BAŞKA KENTLER,
BAŞKA DENİZLER - 2**
517 sayfa

**BOĞAZICI'NDA
YALILAR VE İNSANLAR**
Kuşe kağıda, büyük boy, tamamı renkli
288 sayfa

BİRİKİM YAYINLARI

MARKSİST ESTETİK
368 sayfa

SOSYALİZM, TÜRKİYE VE GELECEK
303 sayfa

TÜRKİYE DÜNYANIN NERESİNDE?
240 sayfa

**TÜRKLER VE KÜRTLER:
NEREDEN NEREYE?**
416 sayfa

**YAKLAŞTIKÇA UZAKLAŞIYOR MU?
AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE**
368 sayfa